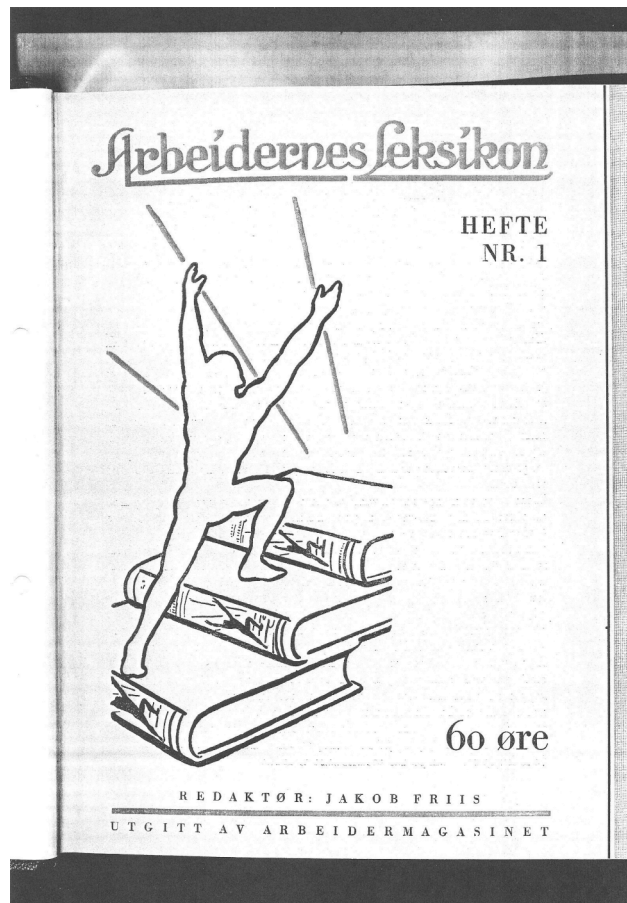

ARBEIDERNES LEKSIKONS LITTERATURHISTORIE FOR FREMTIDEN

En undersøkelse av genreforhandlinger mellom *Arbeidernes Leksikon* (1931-36)
og *Ascheboug's Konversationsleksikon* (1920-25) med vekt på litteraturhistorieskriving i leksikongenren

Kjell-Olav Hovde

Masteroppgave i allmenn litteraturvitenskap

Institutt for litteratur og områdestudier

Veileder: Irene Iversen

Universitetet i Oslo

Februar 2009

Forord

Det er med adskillig engstelse vi sender ut første hefte av Arbeidernes Leksikon til offentligheten. Vi er forberedt på kritikk fra mange hold, både uten og innenfor arbeiderbevegelsen. Vi må derfor på forhånd få lov å minne om at det her dreier seg om et første forsøk på et område hvor det hittil så godt som ikke finnes noen forarbeider (*Arbeidernes Leksikon*, hefte 1, "Forord").

Forordet til første hefte av Arbeidernes Leksikon åpner med en påminnelse om at det er snakk om et forsøk. Jeg synes det er en passende innledning til min masteroppgave i litteraturvitenskap. For det har vært forsøkspreget.

Oppgaven er skrevet i forståelse med forskningsmiljøet Teksthistorie, som har interessert seg for leksikonet. I februar 2007 deltok jeg med innlegg på Teksthistoriegruppens Arbeidernes Leksikon-seminar på Gran, Hadeland. Innleggene, diskusjonene og ikke minst tilbakemeldingene fra Helge Jordheim, Kjell Lars Berge, Johan Tønnesson, Elise Kleivane, Lars Kolltveit, og Trygve Riiser Gundersen har vist seg svært nyttige. Karen Gammelgård takkes for kriselån av *Ashcehougs Konversationsleksikon*. Hyggelig var også samarbeidet med Kjersti Åberg og Trine Jansen fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek om en bibliografi til hjelp i forskningen på leksikonet. Takk også til Hilde Reinertsen i Fortid for redaksjonell hjelp med min artikkel om *Arbeidernes Leksikon* i Fortid 01/08.

Flere har bidratt til at denne oppgaven er blitt som den er blitt og i det hele tatt blitt ferdig. Hanne Rygh Holter og Monica Svernigsen kommenterte tidlige utkast og var gode diskusjonspartnere om teoretiske problemstillinger. Jonas Bakken og Trygve Riiser Gundersen tok seg tid til å diskutere prosjektet. En stor takk rettes også til Øystein Berntzen, Gard Paulsen Olaf Haagensen og Marius Bakke for gode råd og tilbakemeldinger. Utover disse teksthjelperne skal venner, kolleger og familie ha en varm takk for utrettelig støtte. Sist, men ikke minst, vil jeg takke min veileder Irene Iversen for hard kritikk, gode råd og tro på prosjektet. Når det er sagt står jeg selv inne for teksten som her foreligger. I det jeg overlater teksten til sine lesere passer det igjen å sitere et Forord fra *Arbeidernes Leksikon*, denne gangen fra siste bind:

For redaksjonen, som har beskjeftiget sig med dette leksikon i omtrent fem år, er dets feil og mangler sikkert mere åpenbare enn for noen annen. I det store og hele var disse mangler vanskelig å undgå når et arbeide av denne art skulde utføres for første gang. Men samtidig vil vi her ved avslutningen uttale at det mål som blev stillet, og som nærmere er utformet i forordet til 1. bind, i det store og hele er nådd. På det grunnlag som her er lagt, vil det være forholdsvis lett for en senere utgave å foreta en bearbeidelse som bortrydder førsteutgavens mangler (*Arbeidernes Leksikon*, bind 6, Forord).

Det har vært et privilegium å lese i filler et leksikon.

Kjell-Olav Hovde, Blindern, februar 2009

Sammendrag

Seksbindsverket *Arbeidernes Leksikon* ble utgitt heftevis fra 1931 til 1936, og det representerer noe kulturhistorisk og bokhistorisk nytt i kulturkampen i norsk mellomkrigstid. I denne oppgaven tar jeg for meg leksikonets opposisjon mot og forhandling med litteraturhistorien og spesielt forfatterbiografier, begge genrer som var tett knyttet sammen med borgerlig dannelse.

Problemstillingen er formulert som følger: *Hvordan forhandlet Arbeidernes Leksikon med den borgerlige kulturarven gjennom litteraturhistorieskriving i leksikongenren*

Som sammenligningsgrunnlag har jeg benyttet *Aschebous Konversationsleksikon* (1920-25 med supplementsbind i 1932). Gjennom undersøkelse av *Arbeidernes Leksikons* retoriske situasjon og tilblivelseshistorie, av redaksjonsmedlemmenes perspektiver på litteratur og historie samt av de retoriske strategiene de benyttet har jeg kommet til at verkets genreforhandling må forstås som et kompromiss mellom et folkelig-sosialistisk kulturreisingsprosjekt og et intellektuelt-marxistisk og kritisk prosjekt. Prosjektene kan knyttes til de to redaksjonsmiljøene *Arbeidermagasinet* og *Mot Dag*, som produserte leksikonet. Begge hadde imidlertid et felles mål om det fremtidige klasseløse samfunn og skrev leksikonet i denne gode saks tjeneste. Dette innebærer en viktig forhandling med leksikongenren. Tidligere hadde leksikonet blitt brukt for å sementere en allerede hegemonisk ideologi, og dette gjelder både med tanke på borgerlige konversasjonsleksika og kommunistiske sovjetensyklopedier. *Arbeidernes Leksikon* ville bruke leksikonet for å skape kulturell endring.

Det føres i *Arbeidernes Leksikon* også to samtaler om litteratur hvor begge representerte en politisering av det som i *Aschebous Konversationsleksikon* var en ren poetikk. Disse samtalen lar seg knytte til to sett av forfattere, to sett grunnkonsepsjoner og to overordnede retoriske strategier. På den ene siden har vi Reinert Torgeirssons som tok sikte på å skrive arbeidernes litteraturhistorie og definere kriterier for denne i et forsøk på å styrke arbeidernes kulturreisingsprosjekt. På den annen side har vi *Mot Dag* litteraturhistorieskriverne som tok sikte på å beskrive hele litteraturhistorien fra et enhetlig og marxistisk perspektiv. Førstnevnte prosjekt overtok i stor grad genrekonvensjonene fra *Aschebous Konversationsleksikon* og gjorde det hegemoniske språket til sitt eget gjennom bruk av identifikasjonsstrategier. I sistnevnte prosjekt forhandlet litteraturhistorieskriverne med leksikongenren ved hjelp av en rekke argumentasjonsskjemaer og felte dommer over forfatternes ideologiske ståsted.

Innhold

Forord.....	2
Sammendrag	3
Innhold.....	4
1 Den borgerlige kulturarven som arbeiderdanning.....	6
1.1 Historiske perspektiver på litteraturformidling i den gode saks tjeneste.....	8
1.2 Relatert forskning	10
1.3 Avgrensning.....	12
2 Genreforhandlinger: Teori og praksis.....	16
2.1 Om leksikongenren	18
2.2 Om litteraturhistorieskriving.....	20
2.3 Etappe 1: Retorisk situasjon.....	21
2.4 Etappe 2: Litteraturhistorisk praksis i leksikon	23
2.5 Etappe 3: Retorisk strategi.....	24
3 Arbeidermagasinet og Mot Dag griper ordet.....	31
3.1 I den radikale dannelsens og leksikonets tid.....	31
3.2 Forfatterne – En folkelig-akademisk allianse.....	33
3.3 Leksikonleir – kollektiv redaksjonsprosess.....	38
3.4 Folkelig oppslagsverk, marxistisk ensyklopedi, eller begge deler?.....	40
3.5 Leksikonet når leserne.....	45
3.6 Oppsummering.....	48
4 Utsikt over klassekampens historie	50
4.1 Borgerlig litterær danning i Aschehougs Konversationsleksikon	50
4.2 Radikale prioriteringer.....	53
4.3 Arbeidernes litteraturhistorie	58
4.4 Marxistisk perspektiv – realisme og fremskrittsskjema	60
4.5 Oppsummering	64
5 Motstandens retoriske strategier.....	66
5.1 Bjørnsons utilstrekkelighet (å dømme de andre).....	67
5.2 Eksempelet Brått (å hylle våre egne).....	77
5.3 Olaf Bulls vesentlighet (å skrive lite om noen og mer om andre)	81
5.4 Colletts kamper (å sammenligne med idealet)	84
5.5 Kiellands spaltning (klasseperspektivet integreres i ordskiftet).....	89
5.6 Wergelands klær (den borgerlige kulturarven overtas ved projisering).....	96
5.7 Oppsummering og diskusjon av retorikken.....	102
6 Litteraturhistorie for fremtiden.....	108

Litteraturliste.....	113
Vedlegg.....	127
Vedlegg 1 Arbeidernes Leksikon "Forord" første hefte	127
Vedlegg 2 Arbeidernes Leksikon "Forord" første bind	128
Vedlegg 3 Arbeidernes Leksikon Markedsføring under Jacob Friis ledelse i 1931	130
Vedlegg 4 Arbeidernes Leksikon Markedsføring under Mot Dags ledelse i 1934.....	131
Vedlegg 5 Arbeidernes Leksikon Bind 1, "Bjørnson, Bjørnstjerne Martinus"	133
Vedlegg 6 Arbeidernes Leksikon, Bind 1, "Brått, Marius"	138
Vedlegg 7 Arbeidernes Leksikon, Bind 1, "Bull, Olaf Jacob Martin Luther"	139
Vedlegg 8 Arbeidernes Leksikon, Bind 2, "Collett, Camilla"	140
Vedlegg 9 Arbeidernes Leksikon, Bind 4 "Kielland, Alexander Lange"	141
Vedlegg 10 Arbeidernes Leksikon, Bind 6, "Wergeland, Henrik Arnold"	143
Vedlegg 11 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 1, "Bjørnstjerne Bjørnson"	145
Vedlegg 12 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 2, "Braatt, Marius"	148
Vedlegg 13 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 2, "Bull, Olaf Martin Luther Breda" ..	149
Vedlegg 14 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 2, "Collett, Camilla Jacobine".....	150
Vedlegg 15 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 6, "Kielland, Alexander Lange"	152
Vedlegg 16 Aschehousgs Konversationsleksikon, Bind 9, "Wergeland, Henrik Arnold"	154

Klaus Sunnannaa og Helge Røise på leksikonleir i 1933

Med tillatelse fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

1 Den borgerlige kulturarven som arbeiderdannelse

Denne oppgaven handler om et i norsk sammenheng unikt revolusjonært dannelsesverk, *Arbeidernes Leksikon*, og dets forsøk på å opponere mot og forhandle med den borgerlige kulturarven. Seksbindsverket *Arbeidernes Leksikon* ble utgitt i perioden 1931-1936. Opplaget på 10 000 ble raskt utsolgt. Det var det folkelige opplysnings- og underholdningsmagasinet *Arbeidermagasinet* som tok initiativ til prosjektet, men det ble i stor grad den intellektuelle radikale organisasjonen Mot Dag som sto for produksjonen. Begge var organisasjoner som sto på siden av partiorganisasjonene. *Arbeidernes Leksikon* representerte noe kulturhistorisk og bokhistorisk nytt i det at arbeiderbevegelsen tok en borgerlig genre som leksikonet i bruk for å bekjempe borgerlig ideologi. I denne oppgaven tar jeg for meg leksikonets opposisjon mot og forhandling med litteraturhistorien og spesielt forfatterbiografier, begge genrer som var tett knyttet sammen med borgerlig dannelse.

Problemstillingen kan formuleres som følger: *Hvordan forhandlet Arbeidernes Leksikon med den borgerlige kulturarven gjennom litteraturhistorieskriving i leksikongenren?*

I forordet til første bind redegjorde leksikonet for prioriteringene: ”[B]orgerlige leksika er belastet med en hel mengde stoff som dels kan sløifes, dels være gjenstand for meget sterk beskjæring” (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, ’Forord’).¹ Og for litteraturhistorien fikk dette dramatiske konsekvenser. Den velkjente Olaf Bull fikk fire linjer, mens proletardikteren Marius Brått, som gikk bort 23 år gammel etter å ha gitt ut en samling korttekster, fikk 37 linjer, med begrunnelsen at den ene hadde betydning en for arbeiderbevegelsen som den andre ikke hadde (Ibid). Det kan man trygt si var å endre prioriteringskriteriene for den litterære *kanon*.

Dialogforholdet mellom borgerlig dannelse og politisk opposisjonell dannelse i *Arbeidernes Leksikon* er imidlertid komplekst. Ettersom Arbeidermagasinet overlot produksjonen til Mot Dag endret prosjektet seg etter hvert som det ble til. Der Arbeidermagasinet først og fremst opponerte ved stoffutvalg, opponerte Mot Dag ved å anvende et marxistisk helhetssyn på alle samfunnsområder. Leksikonproduksjon involverer mange skribenter, og innenfor rammene de fikk løste de oppgaven svært ulikt. De gjorde også egne erfaringer som endret måten de skrev på. Samtidig endret konteksten seg. Arbeiderbevegelsen gikk fra harde arbeidslivskamper i 1931 til

¹ Referanser til artikler i leksika er gjort som følger (*Arbeidernes Leksikon*, ”Bjørnson”). Om artikkelnavnet går igjen i flere bind er også årstallet nevnt på følgende vis (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1 ”Forord”). Der jeg mener årstall kan ha en funksjon er dette oppført slik (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, 1932, ”Bjørnson”). I litteraturlisten finnes de respektive leksika i en egen leksikonliste sortert på tittel, men de gjenfinnes også i den vanlige litteraturlisten sortert på redaktør. Det er ikke utarbeidet en egen liste over forfattere for enkelartikler, men det henvises til forfatter i den løpende teksten der dette er kjent.

gjennombrudd og regjeringsmakt i 1936. I min undersøkelse har jeg funnet at det i leksikonet føres to opposisjonelle samtaler om litteratur, den ene dominert av leksikonets initiativtakere i Arbeidermagasinet, den andre av Mot Dag.

Når jeg skriver om litteraturhistorieskriving innbefatter jeg hele produksjonen, med aktører, sjangervalg og selve artiklene. Utgangspunktet for fremgangsmåten er en kombinasjon av Helge Jordheims begrep *genreforhandlinger* (Jordheim 2008), Atle Kittangs rammeverk for undersøkelse av litteraturhistorieskriving (Kittang 1983:67) samt ulike retoriske verktøy (For eksempel Bakken 2006, Svernigsen 2005 og Tønnesson 2008). Jeg opererer med tre etapper som til sammen bidrar til å svare på problemstillingen:

1. Leksikonets tilblivelseshistorie, genreforhandlinger og kretsløpslogikker som en allianse mellom to redaksjonskulturer.
2. Perspektiver og prioriteringer i leksikonets litteraturhistorieskriving.
3. Retoriske strategier i forfatterbiografiene.

Som sammenligningsgrunnlag har jeg valgt *Ascheboug's Konversationsleksikon* (1920-25, samt supplementsbind i 1932), som er en revidert utgave av *Illustreret norsk konversationsleksikon* (1907-13). *Ascheboug's Konversationsleksikon* var det eneste norskspråklige flerbindsleksikon på markedet da *Arbeidernes Leksikon* ble påbegynt. Som vi skal se nedenfor innebærer revisjonspraksisen noen utfordringer. *Ascheboug's Konversationsleksikon* kan selvfølgelig ikke stå som eksempel på en enhetlig borgerlige kulturarv, men det er like fullt dette leksikonet *Arbeidernes Leksikon* tydeligst polemiserer mot.

Arbeidernes Leksikon er som det fremgår av Kapittel 1.2 "Relatert forskning" lite utforsket. Men oppgaven er skrevet i forståelse med forskningsmiljøet Teksthistorie, som har begynt å forske på leksikonet (Tønnesson m.fl. upublisert 2005), og er tenkt som et bidrag til dette arbeidet. Noe vil nok fremstå som kjent for forskningsmiljøet, men jeg tror samtidig mitt grep vil kunne få kjente opplysninger til å fremstå i en klarere sammenheng.

Kapitlenes omdreiningspunkt er at vi i *Arbeidernes Leksikon* har å gjøre med to produksjonsmiljøer, Arbeidermagasinet og Mot Dag, som hadde ulike sosiale og praktiske utgangspunkt for arbeideropplysning og leksikonforleggeri, som skrev to leksikonprosjekter, som anvendte forskjellige sett av retoriske strategier og med hver sine litteraturhistorieprosjekter, og som på ulikt vis opponerte mot den borgerlige dannelsen slik den fremkommer i *Ascheboug's Konversationsleksikon*. Men disse to miljøene hadde selvfølgelig også et felles mål, som var å vise vei mot det fremtidige og klasseløse samfunn.

1.1 Historiske perspektiver på litteraturformidling i den gode saks tjeneste

Oppgavens brede perspektiv er at litteraturformidlere gjennom historien har lokket og presset folk til å lese litteratur i den gode saks tjeneste. Hvilke gode saker som har motivert litteraturformidlingen har endret seg, og med det også hvilke tekster som ble lest, hvordan de ble formidlet og hvordan de ble lest. *Arbeidernes Leksikon* representerte et forsøk på å skape et skifte i denne historien om litteraturformidling i den gode saks tjeneste i det verket tok et oppgjør med den rådende borgerlige nasjonale litteraturhistorieskrivingen i mellomkrigstiden.

Starten av 1930-tallet var preget av høy arbeidsledighet og harde arbeidslivskonflikter etter børskrakket i USA i 1929. Dette var imidlertid en konflikt arbeiderbevegelsen gikk seirende ut av, og det ble en tid for politiske, kulturelle og sosiale løsninger, som av historikerne benevnes som *integrasjon* (For eksempel Sejersted 2005: 59). Under konflikten strømmet folk til arbeiderbevegelsens opplysningstiltak og institusjoner. Spesielt Arbeidernes opplysningsforbund (AOF), stiftet av Det norske arbeiderparti i 1931 opplevde stor tilstrømning til sine foredrag, lytterforeninger, sangforeninger, teatergrupper, arbeiderferier og selvfølgelig lesesirkler (Gerhardsen 1959: 62, Lie 2007 og Tøsse 2005:68).

I denne oppgaven undersøker jeg hvordan *Arbeidernes Leksikon* kan bidra til å nyansere historien om arbeidernes overtagelse av den borgerlige kulturarven gjennom sin opposisjonelle litteraturhistorieskriving. Både litteraturhistorieskriving og leksikonet hadde en solid posisjon i den borgerlige dannelsen. Den norske arbeiderbevegelsen var likevel forsiktig med å bevege seg inn på rent borgerlige enemerker. Til sammenligning med den svenske arbeiderbevegelsens opplysningsvirksomhet var den norske mer politisert. I Sverige adopterte arbeiderbevegelsen det tyske nyhumanistiske *bildungs*begrepet, et begrep som gjennom en demokratiseringsprosess ble *folkbildning*, som gjenspeiles i den svenske Arbetarhøgskolans allmenndannende undervisningsprogram (Gustavsson 1991: 13-18). I Norge var det opplysningsbegrepet som ble brukt og politiseringen ses gjerne i sammenheng med den norske arbeiderbevegelsens radikaliserings etter den russiske revolusjonen i 1917 (Sejersted 2005:63).² Dette gjenfinner vi i måten AOF bygget opp undervisningen på og gjennom deres opplysningshefte *Om lesning*, som i all hovedsak var innstilt på virksom og nyttig sakprosa (Hjarthøy og Lie 1935). Arbeidermagasinet og Mot Dag grep ordet i andre genrer og med en annen tilnærming til den borgerlige kulturarven.

Denne motkulturelle litteraturformidlingen har to åpenbare paralleller. På 1700-tallet og godt utpå 1800-tallet ble Erik Pontoppidans kommentarer til Luthers katekisme brukt i

² Det instrumentelle nyanseres ved at man skiller mellom det utpregete instrumentelle perspektivet i AOF og Arbeiderhøgskolens innslag av et allmenndannende program, men sistnevnte ble grunnlagt først i 1939.

konfirmasjons- og skoleundervisningen. Nordahl Rolfsens *Lesebok for Folkeskolen* (1892-95) markerer 1896-reformen med sitt fokus på Poetokratiet, med Wergeland og Bjørnson som de store heltene (Slagstad 1998:185). Parallelt med disse store skiftene i norsk skolehistorie løper historien om folkelige og opposisjonelle opplysningsprosjekter. Hans Nilsens Hauges lavkirkelige bevegelse drev i følge Trygve Riiser Gundersen med leseprosjekter på 1700-tallet og lagde sine egne varianter av katekisme, sangbøker og bønnebøker. (Riiser Gundersen 2005:31). De norske motkulturene med målbevegelsen, indremisjon, avholdsbevegelse og arbeiderbevegelse skapte egne kulturreisingsprosjekter på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet. Også her sto lesing og annektering av eksisterende genrer sentralt.

Begrepet *arbeiderdanning*, som i denne oppgaven brukes om *Arbeidernes Leksikon* som dannelsesprosjekt, er lite brukt og ikke uproblematisk, men det er et begrep som tjener formålet. Som nevnt ovenfor oversatte den svenske arbeiderbevegelsen det tyske dannelsesbegrepet *bildung* til *folkbildning*, mens det for arbeiderbevegelsen i Norge var *opplysning* som ble begrepet. Arbeidernes Opplysningsforbund var, som nevnt mer radikalt og instrumentelt anlagt enn den svenske, og opplysningsbegrepet passet bedre på deres prosjekter. Slike begrepsdannelser må også ses i forhold til begrephistorien. Rune Slagstad har i *Nasjonale strategier* kalt et av kapitlene om venstrestaten for ”Norig ein folkedaningsheim” (Slagstad 1998: 93). Både ”folk” og ”danning” var i Norge begreper som var ideologisk farget av venstrestaten da arbeiderbevegelsens opplysningsprosjekter vokste fram. I Selskapet for folkeopplysningens fremme, etablert i 1851, som hørte inn under denne folkedanningen ble begrepet arbeiderdanning brukt, noe vi ser av Eilert Sundts forord til boken *Om busfliden – til arbeidets ære og arbeidsomhetens pris* (1867). Som Ole Marius Hylland har vist i sin avhandling *Folket og eliten*, hvor han studerer *Folkevennen*, tidsskriftet til Selskapet for folkeopplysningens fremme, er det snakk om en elites ”paternalistiske” forhold til et folk bladet aldri egentlig nådde frem til (Hylland 2002: 229 og 242).

Når jeg bruker begrepet arbeiderdanning er det altså ikke et begrep hentet fra *Arbeidernes Leksikon* eller dens redaksjon, men det skal synliggjøre den historiske tråden leksikonet spinner tilbake til folkedanningens filantropiske arbeideropplysning på attenhundretallet. Samtidig synliggjør det at verket tar opp i seg noen motsetningsfylte elementer fra den borgerlige dannelsens genrer leksikonet og litteraturhistorien og arbeiderbevegelsens kunnskapskamp. Den politisk sett interesseløse litteraturhistorieskriving i *Aschebongs Konversationsleksikon*s borgerlige dannelsesprosjekt ble i *Arbeidernes Leksikon* nyttig i den gode saks tjeneste.

1.2 Relatert forskning

Flere linjer løp sammen i tekstene jeg har studert, som dannelsen, arbeideropplysning, leksikonproduksjon og litteraturhistorieskriving. Disse linjene hører på en måte sammen med egne forskningstradisjoner, som idéhistorie, arbeiderhistorie, sakprosa-forskning og litteraturvitenskap. Oppgaven er skrevet i et krysningspunkt mellom disse historisk-filosofiske fagtradisjonene. Det kulturelle og politiske landskapet i mellomkrigstiden som vi i det følgende skal bevege oss i er også rikt beskrevet fra mange forskningstradisjoner. Nedenfor skisserer jeg noen av disse krysningspunktene.

1.2.1 Teksthistorie og *Arbeidernes Leksikon*

Det tverrfaglige forskningsmiljøet *Teksthistorie* har blinket ut *Arbeidernes Leksikon* som et av sine forskningsprosjekter. Forskningsmiljøet, som høsten 2008 utga boken *Tekst og historie*, tar del i en teoretisk vending hvor de behandler språk som historiske hendelser og ytringer, til forskjell fra tidligere strukturalistiske og retoriske vendinger, og de er spesielt opptatt av det tverrfaglige samarbeid i studiet av tekster (Asdal m.fl 2008:11). Jeg har under arbeidet hatt stor nytte av tilgang til forskningsgruppens løpende arbeid med leksikonet.³ Jeg forholder meg også spesielt til Tore Rems kapittel ”Materialiteten” i boken *Tekst og historie*, hvor han analyserer den materielle likheten mellom *Aschehougs Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* (Rem 2008), Helge Jordheims innlegg om ”Genreforhandlinger mellom *Arbeidernes Leksikon* og *Aschehougs Konversationsleksikon*” (Jordheim 2007) og Johan Tønnessons analyse av syv stemmer i artikkelen ”Bjørnstjerne Bjørnson” i *Arbeidernes Leksikon* (Tønnesson 2007). Oppgaven er også grunnleggende inspirert av Trygve Rüsers Gundersens arbeid med Haugianernes tekstkultur (Rüser Gundersen 2005).

1.2.2 Litteraturvitenskap

Min studie av *Arbeidernes Leksikon*s litteraturhistorieskriving føyer seg inn i litteraturvitenskapens faghistorie. Det er også litteraturvitenskap som er mitt fag. Viktig for mitt arbeid har vært forskningsprosjektet *Teori og praksis i litteraturhistorieskrivinga* (1977-1983), med blant annet utgivelsen *Om litteraturhistorieskriving* av Kittang, Meldahl og Skei (1983). I 2007 disputerte Jonas Bakken for doktorgraden på avhandlingen *Litteraturvitenskapens retorikk*, hvor han viste hvordan

³ Referat og prosjektskisser kan skaffes hos Professor Johan Tønnesson, ved ILN, Universitetet i Oslo. Egne bidrag er ”Arbeiderdannelsen”, innlegg på *Arbeidernes Leksikon*-seminar (Hovde 2007), ”Bibliografi til forskning på *Arbeidernes Leksikon*” (Hovde, Jansen og Åberg 2007) og ”Bull, Brått og Bjørnson på ny – Politisk litteraturhistorieskriving i *Arbeidernes Leksikon*” (Hovde 2008)

retorikken og de nye innsikter som er vunnet i de nordiske sakprosaprojektene kan bidra til bedre forståelse av litteraturforskningens tekster (Bakken 2006). Ellers er Marianne Egeland's teoretiske og historiske betraktninger om biografigenren i boken *Hvem bestemmer over livet?* (Egeland 2000) og Per Thomas Andersens betraktninger om "Fagfortelling" av stor relevans (Andersen 2002).

De to redaksjonsmiljøene som produserte *Arbeidernes Leksikon* hadde drevet litteraturformidling og litteraturkritikk gjennom sine tidsskrifter *Arbeidermagasinet* og *Mot Dag*. Om *Arbeidermagasinet* og litteraturen kan man lese i Iversen 1979. *Mot Dags* litteraturkritiske arbeid i tidsskrift og leksikon er blant annet nevnt i litteraturhistoriene til Kristian Elster d.y. ([1923]1934) og Philip Houm (1955). Tor Lians hovedoppgave om *Litteraturkritikken i Mot Dag* (1974), som omhandler tidsskriftet har overføringsverdi til undersøkelsen av litteraturartiklene i leksikonet, og da spesielt om perioden som sammenfaller med leksikonets produksjonstid. Det samme gjelder Terje Dahls hovedfagsoppgave *Storstein på ny – en studie i Olav Storsteins marxistiske litteraturkritikk* (1974). Helge Rønning (1975a og 1975b), Alsvik m.fl (1975) Fasting (1979) tangerer også *Mot Dag* og sosialistisk litteraturhistorieskriving.

1.2.3 Arbeiderhistorie og folkeopplysningshistorie

Arbeidernes Leksikon var et opplysnings- og dannelsesprosjekt. Flere forskere innenfor en historisk-sosiologisk og idehistorisk forskningstradisjon har skrevet om lignende prosjekter, med særlig interesse for kunnskapsformidling og tekster i mellomkrigstiden. Viktige bidrag denne oppgaven forholder seg til er Rune Slagstads *De nasjonale strateger* (1998), Francis Sejersted's *Sosialdemokratiets tidsalder* (2005), Bernt Gustavssons *Bildningens väg* (1991), Geir Vestheims avhandling *Fornuft, kultur og velferd – en historisk-sosiologisk studie av folkebibliotekpolitikken* (1997), Sigvat Tøsses avhandling om voksenopplæring (2005), Hans Fredrik Dahls artikkel "1930-årene på ny" (1973) og Knut Kjeldstadlis artikkel "Folkelige bevegelser" (2007). I ordskiftet om arbeidernes opplysningshistorie diskuterer man hvor opplysningsagentene plasserte seg med tanke på en instrumentell og nyhumanistisk tradisjon, tilhørighet til partier og hvorvidt man har å gjøre med elitistiske eller folkelige prosjekter. *Arbeidernes Leksikon* nevner de kun summarisk.

Arbeiderhistorie er et omfattende forskningsfelt. Det tydeligste tegnet på det er at vi i Norge har et eget Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, hvor *Arbeidermagasinets* arkiv og store deler av *Mot Dags* arkiv er lokalisert (Terjesen 1985). Både *Arbeidermagasinets* og *Mot Dags* historie er skrevet (henholdsvis Bergrav 1979 og Bull 1955). Eva Lundgren har skrevet om *Mot Dag* fra en religionsforskers perspektiv (1981), mens Siv Frøydis Berg har skrevet om *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet* (Berg 2002). Det er imidlertid forsket lite på *Arbeidernes*

Leksikon. Einhart Lorenz artikkel om *Arbeidernes Leksikon* og *Pax Leksikon* som kilde til forskning på arbeiderhistorie (Lorenz [1982]1985), er så langt eneste forskningsmessige bidrag med leksikonet som utgangspunkt. Ellers henvises man til arkiver, memoarer og summariske bemerkninger. De selvbiografiene jeg forholder meg til er Hegna 1983, Haslund Gleditsch 1980 og Nils Johan Rud 1973.

1.2.4 Sakprosa og leksikon

Gjennom prosjektene *Norsk sakprosa 1994-1998*, *Svenske sakprosa* og *Norsk sakprosa 2002-2003* har sakprosastudier blitt etablert som et eget forskningsfelt. (For en innføring les Berge 2001). Det første norske sakprosaprojektet bar preg av å være et omfattende historisk og genremessig kartleggingsarbeid, med viktige utgivelser som *Den andre litteraturen: hva sakprosa er* (Johnsen 1995), *Det litterære skattkammer: sakprosaens teori og retorikk* (Grepstad 1997) og *Norsk litteraturhistorie: sakprosa fra 1750 til 1995* (Johnsen og Eriksen 1998). Spesielt det svenske prosjektet, som fokuserte på *det mycket lästa*, har studert arbeiderbevegelsens tekster. Her kan spesielt Olle Josephsons avhandling *Arbetarna tar ordet* nevnes (1996). I forlengelsen av det andre norske sakprosaprojektet har man studert vitenskapelige tekster, medietekster, og ikke minst leksika (For en innføring les Tønnesson 2008). Monica Svennigsen (2007) har forsket på artikler om arbeid og arbeidsliv i ni norske leksika, deriblant *Arbeidernes Leksikon*. Av andre bidrag kan nevnes Turi Engers tekstlingvistiske studie av leksikon brukt i skolesammenheng (2006). Av tidligere arbeider bør nevnes Petter Henriksen artikkel ”Encyclopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyclopediens utforming” (1994). Den eneste som har skrevet om litteraturartikler i leksikon er Øystein Eek i sin hovedoppgave *Kulturarv på formel* (Eek 1982). Selv om flere av arbeidene i de siste årenes sakprosaanalyse har hatt som mål å studere historisk endring har de i stor grad konsentrert seg om tekstanalyse. Jeg forsøker å vie produsentenes intensjoner og redaksjonelle forutsetninger litt mer plass.

1.3 Avgrensning

1.3.1 Tekstkorpus

”Å lese gjennom et almindelig leksikon fra perm til perm har almindeligvis - og med rett - vært ansett som symptom på fremskreden skrullethet. Dette leksikon fortjener å bli gjennomlest fra perm til perm”, skriver Erling Schreiner i en omtale av det første bindet av *Arbeidernes Leksikon*,

trykket i tidsskriftet *Mot Dag* (Schreiner 1931:226). Men om å gjøre lesninger av hele dette leksikonet ikke er et tegn på fremskreden galskap, så ville det i hvert fall overskride masteroppgavens rammer. Etter å ha gjort meg kjent med leksikonet har jeg foretatt noen avgrensninger.

Jeg forholder meg til tekster om skjønnlitteratur (fiksjonslitteratur) utgitt i bokform og leksikonets behandling av forfattere, litteraturbegreper, litteraturhistoriske kategorier perioder i tilknytning til skjønnlitteratur. I kapittelet 4 forholder jeg meg spesielt til et tekstkorpus som er valgt med utgangspunkt i *Arbeidernes Leksikons* innholdsfortegnelse over de viktigste artiklene i hvert bind. I kapittel 5 har jeg analysert seks forfatterbiografier, som jeg studerer i både *Arbeidernes Leksikon* og *Aschehougs Konversationsleksikon* leksika. Artiklene er om Bjørnstjerne Bjørnson, Marius Brått, Olaf Bull, Camilla Collett, Aleksander Kielland og Henrik Wergeland. De analyserte artiklene gjenfinnes i vedleggsdelen. På bakgrunn av disse analysene avdekker jeg noen forskjeller og likheter mellom de to leksika og noen spenninger innad de respektive verkene, basert på metoden i kapittel 2. Men *Aschehougs Konversationsleksikon*-analysene er presentert i forkortet utgave ettersom de skal tjene som sammenligningsgrunnlag.

Artiklene er valgt med hensyn til at de både skal få frem *Arbeidernes Leksikons* opposisjonsstrategier og de variasjonene og spenningene som finnes innenfor prosjektet. Jeg har lagt vekt på å få med flere og ulike artikkelforfattere fra redaksjonen. Avgrensningene er også gjort ettersom jeg underveis har tolket materialet og sett hva som utgjør *Arbeidernes Leksikons* genreforhandlinger og retoriske motstandsstrategier, dette i tråd med en hermeneutisk tilnærming til empirien (Føllesdal 1997: 127). Men undersøkelsen er ikke uttømmende og det vil også være mulig å vise andre former for retoriske motstandsstrategier.

1.3.2 Utgaver og sammenligningsgrunnlag

De leksika jeg studerer finnes i flere utgaver. *Arbeidernes Leksikon* ble først utgitt i perioden 1931-36 på Arbeidermagasinets forlag. Denne utgaven ble utgitt heftevis og bundet inn i seks og tre bind. En forkortet trebindsutgave ble redigert av Einhart Lorenz og Fredrik Engelstad og utgitt på Pax forlag 1974-75. Det er kun førsteutgaven jeg forholder meg til.

Når det gjelder det borgerlige sammenligningsgrunnlaget forholder jeg meg først og fremst til *Aschehougs Konversationsleksikon*, utgitt i perioden 1920-25 med supplementsbind i 1932. Dette er imidlertid andre utgave av *Illustreret norsk konversationsleksikon*, som ble utgitt i perioden 1907-13. For å forstå dette verkets tilblivelsehistorie og forhold til leksikongenren er det viktig å se utgavene i sammenheng. Det er den nasjonale rammen rundt førsteutgaven som definerer dette leksikonprosjektet. I leksikon er også revisjonspraksis viktig. Kun to av artiklene jeg studerer er

nyskrevet til andreutgaven. Det gjelder de om Olaf Bull og Marius Brått, som begge debuterte etter at førsteutgaven av leksikonets første bind kom ut i 1907. De andre artiklene er lettere reviderte artikler fra førsteutgaven.⁴ Jeg gir opplysning om dette i forbindelse med hver enkelt artikkel.

Sammenligningsgrunnlaget er problematisk. Det historiske klimaet i 1907, 1920 og i 1931 var temmelig ulikt. Til tross for dette åpenbare problemet var det *Ascheboug's Konversationsleksikon* *Arbeidernes Leksikon* posisjonerte seg tydeligst i forhold til. Det var det eneste norskspråklige flerbindsleksikon på markedet da initiativet til *Arbeidernes Leksikon* ble tatt. To andre norske flerbindsleksika ble gitt ut ved starten av 1930-tallet, *Gyldendal Konversasjonsleksikon* og *Kringla Heimsins*, men også de forholdt seg til *Ascheboug's Konversationsleksikon's* genrekonvensjoner. En annen interessant undersøkelse ville være å se på forholdet mellom de leksika som kom ut samtidig på 1930-tallet, men det har ikke vært denne oppgavens anliggende.

1.3.3 Kilder i historieskrivingen

Kildene som ligger til grunn for beskrivelsen av leksikonets vei fra idé til lesning er av ulik karakter og tillegges ulik vekt. Jeg har benyttet Mot Dag-arkivene ved Arbeiderbevegelsens Arkiv og Nasjonalbiblioteket, et bredt utvalg sekundærlitteratur om Mot Dag og Arbeidermagasinet forlag, redaksjonsmedlemmenes personlige beretninger i artikler, intervjuer og biografier. De personlige beretningene er forsøkt studert med kritisk distanse, samtidig som de samlet utgjør en god beskrivelse av hvilke miljøer vi har med å gjøre. Innledningssitatet til kapittel 3 er hentet fra Odd Eidems bok *Pieter og jeg* (1979), en bok i selvframstillingsgenren, og tjener som anslag ikke som historiske dokument.

Det var oppdagelsen av at forordet til første *hefte* av *Arbeidernes Leksikon* skiller seg vesentlig fra forordet som står i mitt eksemplar av første *bind* av leksikonverket som først satte meg på sporet av forskjellen mellom Arbeidermagasinet og Mot Dags tilnærming til leksikongenren. To markedsføringsbrosjyrer styrket hypotesen om to prosjekter. Den ene er en brosjyre fra tiden da Friis var alene som redaktør. Det andre er et referat fra et møte angående en markedsføringskampanje i 1934 og en tilhørende brosjyre. Selve analysen av hvordan leksikonet oppjonerer mot den borgerlige kulturarven gjennom litteraturhistorieskriving i leksikongenren hviler ikke på disse bokhistoriske dokumentene, men de holder nøkkelen til forståelsen av leksikonet som to prosjekter.

⁴ I dikterbiografiene er det i hovedsak gjort ortografiske korrigeringer og endringer i kildelistene ved slutten av artiklene. Nasjonale litteraturhistorier er bygget ut og språklig korrigerert. Ved bruk av reviderte artikler må man også gå til førsteutgaven for å avklare opphavsmann eller kvinne.

Jeg har prioritert å få oversikt over redaksjonens strategier framfor resepsjon. Jeg har altså ikke undersøkt hvordan leksikonet er lest eller hvilke av forestillingene i *Arbeidernes Leksikon* som kan ha slått rot. Når det gjelder resepsjonen av leksikonet har jeg imidlertid begrenset med kildemateriale og forholder meg kun til noen anmeldelser av leksikonbindene og enkelte beretninger om bruken. Det skal ha eksistert en liste over abonnenter på leksikonet, men den har verken jeg eller andre funnet. En slik liste vil kunne fortelle oss mye om hvordan leksikonet traff målgruppen. Å få tak i flere overleveringer om bruk av leksikonet vil være et krevende, men interessant og viktig bidrag til forståelsen av leksikonets historie.

2 Genreforhandlinger: Teori og praksis

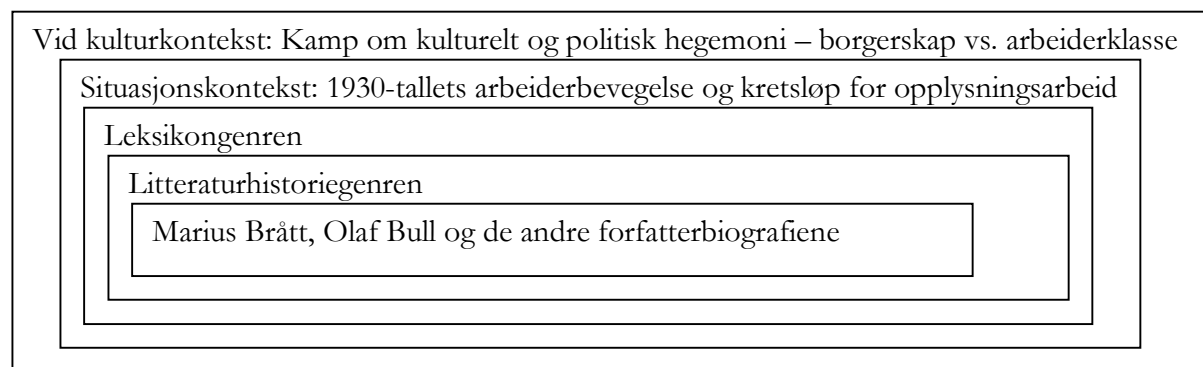
I denne oppgaven studerer jeg hvordan kampen mot den borgerlige kulturarven er ukjempet i litteraturhistorieartikler i leksikon. Både litteraturhistorie og leksikon er kjente tekstbegreper som sorterer under kategorien genre. Men som revolusjonære handlingstyper er både leksikonet og litteraturhistorie uvanlig. I historien om litteraturformidling i den gode saks tjeneste, som jeg redegjorde for i innledningen, er slike overtagelser av genrer et sentralt punkt. Både haugianere, målfolk, indremisjon og arbeiderbevegelse har laget egne versjoner av eksisterende genrer. Slike overtagelser har både trekk av etterligning og opposisjon, men hva som vektlegges varierer: Historikeren Francis Sejersted har påpekt at sosialistene ble tvunget til å argumenterte på motstandernes premisser: ”De opplevde, kan vi si, den diskursive tvang som alle mothegegoniske prosjekter opplever” (Sejersted 2005: 67). Trygve Rüser Gundersen fokuserer på de aktive aspektene ved denne etterlignende språkbruken, vel og merke brukt på en annen empiri, nemlig Hans Nilsen Hauges forfatterskap. Gundersen har argumentert for at Hauges anvendelse av et eksisterende religiøse genrer og argumentasjonsteknikker, noe som på sett og vis kunne virke som passive genreovertagelser, må ses som del av en egen opposisjonell taktikk (Gundersen 2001: 161). Men selv om Sejersted og Gundersen betoner tvang og taktikk ulikt står de begge igjen med det samme resultatet. Sejersted mener sosialismen virket som ”surdeig innenfor det etablerte samfunn (Sejersted 2005:67)”, mens Gundersen konkluderer med at ”[b]åde Hauge og haugianervekkelsens suksess forteller noe om den kraften som potensielt ligger i denne modifierende fremgangsmåten” (Gundersen 2001: 169).

En hovedutfordring i mitt arbeid har nettopp vært å forstå hvordan *Arbeidernes Leksikon* og verkets litteraturhistoriske artikler overtok og utfordret genrekonvensjoner fra sitt borgerlige ”forbilde”, og førte genren inn i revolusjonens tjeneste. Jeg har derfor klargjort min forståelse av begrepet genre samt tilpasset en metode for analyse av litteraturhistorieskriving til leksikongenren. Men først: Hva er en genre?

”Genren er sakprosaens lovverk”, slo Ottar Grepstad fast i *Det litterære skattkammer – sakprosaens teori og retorikk*, et verk hvor han gjorde et omfattende genrekategoriseringsarbeid (Grepstad 1997:508). Metaforen *lovverk* gir inntrykk av stabilitet og strikte rammer. Når jeg her studerer et verk som utfordrer genren kan selve lovverket, eller genrekonvensjonene, fungerer godt som referanseramme. Men tanken bak *Arbeidernes Leksikon* var jo nettopp å endre konvensjonene. Lovverket utfordres. Vi trenger altså en forståelse av genre som en tekstlig handlingstype som er i endring.

Da Helge Jordheim preget begrepet *genreforhandlinger* hentet han metaforen sin fra diplomatiet, en kommunikasjonssituasjon som åpner for at flere parter og posisjoner kan være i bevegelse samtidig. (Jordheim 2008). Genren er ifølge Jordheim ikke en rigid størrelse, men ”[...] et genrefelt der en rekke forskjellige genrekonvensjoner og genreintensjoner er i spill, og der enhver konkret historisk tekst går i forhandlinger med disse” (Jordheim 2008: 185). Poenget er først og fremst at genren må studeres som en dialogisk størrelse i verket (*in re*) og i en historisk og retorisk situasjon (Ibid 201). Verket forholder seg til konvensjoner i ulike genrer i fortid og samtid, og virker samtidig tilbake på disse konvensjonene. Nye linjer dannes i genrehistorien ettersom nye verk mimer og forhandler med tradisjonsrommet, (Ibid: 194). Og det gjelder å gripe ordet på rett måte til rett tid.

Å bestemme *Arbeidernes Leksikon*s genrekomponenter oppleves som utfordrende. Er det en pamphlett i seks bind? Er det et folkelig oppslagsverk? Er det totalitarisme i skinninnbinding? I tråd med Jordheims begrep må vi studere *Arbeidernes Leksikon* med blikk for ulike genreintensjoner, som følger og bryter tidligere leksikonkonvensjoner, men som også tar opp i seg samtidige retoriske konvensjoner i tida, for eksempel pamphletten. Vi må forstå hvordan redaksjonen grep ordet i forhold til situasjon, tradisjon og sted. Undersøke forhandlinger i et komplekst spill av kontekster og språkbruksformer i fortid og samtid som verket er i dialog med. I *Arbeidernes Leksikon* kan dette fortone seg som ulike kontekster og genrer som innkapsler hverandre, som vist på illustrasjonen.

Med denne forståelsen av et dynamisk genrebegrep, som må studeres i tekstens brytninger med konvensjonene i en historisk og retorisk situasjon er det på tide å redegjøre for genrene som er nevnt i problemstillingen, nemlig litteraturhistoriegenren og leksikongenren.

2.1 Om leksikongenren

Leksikonet har en lang historie med vekslende intensjoner og målgrupper, varierende retoriske konvensjoner og trykketekniske nyvinninger. Ordet *Leksikon* er avledet av det greske "lexis", som betyr "ord", og ble opprinnelig brukt om ordlister, men er blitt synonymt med større oppslagsverk som enten kan være avgrenset til et tema eller være allment. *Ensyklopedi*, som gjerne brukes synonymt med leksikon, har sin etymologiske opprinnelse i det greske "Enkyklios paideia", som kan oversettes med "lærings sirkel" eller "krets av kunnskap" (Grepstad 1997: 380). Det var en læringsplattform tilknyttet *paideia*-tanken, et gresk dannelsesideal, hvor frie menn ved hjelp av studiet av moral, historie og språk kunne "dannes til å bli dugelige medlemmer av bystaten" (Jordheim m.fl. 2007:31). Men etter hvert kom det til å stå som betegnelse for allmenne kunnskapsverk. Selv om leksikon og ensyklopedi er begreper som brukes litt om hverandre så kunne vi si at de representerer ulike genreforhandlinger. Ensyklopedien er et mer eller mindre fullstendig læringsopplegg mens leksikonet er et oppslagsverk av varierende karakter. I tråd med denne tanken er et konversasjonsleksikon en ensyklopedi mens et kjendisleksikon er et leksikon.

Genrehistorien kan altså føres tilbake til Paideiatanken, men leksikongenren slik vi kjenner den i trykt versjon fikk sin form av franske opplysningsfilosofer på 1700-tallet gjennom: *Encyclopedié – Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiers*, utgitt av Diderot og d'Alembert (Henriksen 1994). Med verket ville de ta et oppgjør med presteskapets definisjonsmakt og kunnskapshegemoni, og de beskrev verden sett fra deres verdslige og vitenskapelige ståsted (Darnton 1979:9). Dette viktige verket hadde altså ikke bare en agenda om å beskrive fakta, men om å endre perspektiv, framskynde et epistemologisk skifte. Betegnelsen "Konversasjonsleksikon" ble brukt første gang på ettbindsleksikonet *Hübner* (1709), også kalt *Reales-, Staats-, Zeitungs- und Konversationslexikon*. Det er imidlertid *Brockhaus' Conversations Lexicon* (1796-1811) som regnes som det grunnleggende i denne tradisjonen. Det er også inspirasjonskilden til den danske *Salomonsens store illustrerede Konversationslexikon*, som den norske leksikontradisjonen tok utgangspunkt i (Eek 1995: 210).

Grepstad og Eek viser hvordan konversasjonsleksikonet rettet seg mot et nytt publikum. Det var ikke lenger snakk om lærde leksikon, men leksikon som kunne tjene til dannet og opplyst "konversasjon" i borgerlige kretser (Grepstad 1997: 382 Eek 1995: 210). Det kan knyttes til framveksten av det Jürgen Habermas kaller den borgerlige offentlighet (Habermas 1971). Parallelt økte bevisstheten om nasjonal kultur og nasjonalspråk, noe som førte til at leksikonet fikk karakter av nasjonalensyklopedier. De ble hva leksikonredaktør Petter Henriksen kaller "den nasjonale ideologiens nedtegner" (Henriksen 1994:63). Disse leksika skulle fungere som opplysningsverk mer enn oppslagsverk og brakte samtidsaktuelle problemstillinger på banen i

langt større grad i enn nåtidens utgaver (Ibid). Det er i denne tradisjonen at undergenrene forfatterbiografi og den nasjonale litteraturhistorien vokste fram.

Men hva kjennetegner vår tids leksika? Man kjenner igjen et leksikon når man ser de forseggjorte bindene med alfabetisk artikkelorganisering, to spalter og bilder av viktige folk, og hvor hele verden, alt fra ”Arbeider” via ”Flyveekorn” til ”Ibsen”, er samlet i et verk (*Arbeidernes Leksikon*). Leksikonredaktør Øystein Eek har satt opp ti kjennetegn for å kategoriseres leksikongenren, som jeg har forkortet til en punktliste.

1. Systematiske beskrivelser,
2. Ordnet alfabetisk,
3. Sentralisert og desentralisert stoffbehandling,
4. Kronologisk stoffordning prioriteres
5. Populærfaglig dvs. for publikum uten spesialkunnskaper,
6. Tverrfaglighet
7. Med et stort antall oppslagsord
8. Et ettbindsleksikon kan godt være et fullverdig konversasjonsleksikon
9. De fleste konversasjonsleksika er programmatisk verdinøytrale på avsendersiden.
10. Dette punktet omhandler leksikon på CD-rom.

(Eek 1995:211-213)

De fleste virker umiddelbart riktige, men punkt 9 om verdinøytralitet må aktualiseres når vi har å gjøre med *Arbeidernes Leksikon*. Punkt 9 uttrykker en forestilling om at *Det er i leksikon du finner fakta*. Denne forestillingen om leksikonet som faktagenre har Svernigsen gått i rette med i oppgaven *Fakta i endring* (2007). Her viste hun hvordan skiftende intensjoner og kunnskapsregimer er reflektert i temmelig ulik vektlegging av blant annet juridiske, sosiale faktorer i artikler om arbeid i 9 norske leksika fra siste hundreår (Ibid).

Henriksen har et annet utgangspunkt enn Eek. Han har forklart leksikongenren med utgangspunkt i roller, en forståelse som har stor likhet med Jordheims utgangspunkt i den retoriske situasjon. Henriksen peker på at leksikonet tjener rollen som A.) nasjonens eller ideologiens nedtegn, B.) fagmiljøets talerør og C.) formidler til allmennheten (Henriksen 1994 64-66). I mange leksika vil disse rollene finnes mer eller mindre overlappende. Til disse rollene hører det konvensjoner for komposisjon og stil, som jeg skal komme tilbake til noe senere i kapittelet. Men det som er relevant for denne undersøkelse er at de leksika som er nevnt ovenfor, den franske *Encyclopedie* og nasjonalensyklopediene plasserer seg i samme tradisjon, i A-rollen,

altså som ideologiens nedtegnere, og sekundært som C-rollen, formidler til allmennheten. Både de som skulle sementere det hegemoniske verdensbildet og de som mente at en annen verden var mulig forholdt seg til genren på samme måte, men med ulike forståelseshorisonter.

2.2 Om litteraturhistorieskriving

Is literary history possible?, spør David Perkins i tittelen på boken hvor han tar opp teoretiske og metodologiske problemstillinger forbundet med det å skrive historie generelt og litteraturhistorie spesielt (1993). På sitt retoriske spørsmål svarer han at litteraturhistorien er intellektuelt uforsvarlig, men samtidig uunnværlig for vårt forhold til litteratur. ”[W]e cannot write literary history with intellectual conviction, but we must read it” (ibid:17). Når Perkins stiller opp dette paradokset og dermed avviser en intellektuelt forsvarlig litteraturhistorieskriving, så handler det om hvilke forestillinger han har om hva historieskriving er, skal og kan være.⁵

Atle Kittang kapper Perkins gordiske knute og tar utgangspunkt i at litteraturhistorie er en skrivepraksis, eller genre, hvor ulike erkjennelsesmessige og dannelsesmessige eller pedagogiske behov sammensmeltes (Kittang 1983:79). Kittang var på denne tiden inspirert av Hayden White og pekte spesielt på de diskursive strukturene i tekstene. Fokuset til Kittang er på tekst som struktur. Jeg er i tråd med Teksthistoriegruppens praksis opptatt av tekst som ytring og handling (Alsvik et al. 2008), og følger Kjell Lars Berge sin tese om at ”Enhver tekst må forstås fra deltagerperspektivet” (Berge 2001:62). Men på den annen side var Hayden Whites arbeid en kritikk av de store fortellingene, og marxismen kan godt ses som en slik stor fortelling. Så på denne empirien, altså *Arbeidernes Leksikon*, kan Kittangs grunnkonsepsjoner fungere godt likevel.

I kapittelet ”Kritisk historisk analyse av litteraturhistoriografi: nokre moment til ein metodologisk diskusjon” har Kittang konstruert et analytisk rammeverk for å gi et bilde av det han kaller litteraturhistoriografiens⁶ egenart, genese og funksjon. (Kittang m.fl 1983). Med Michel de Certeau (1975) stiller han opp tre momenter: 1.) det *sosiale stedet*, 2.) *vitskapelig praksis* og det han kaller *diskurs*, som ikke kan studeres løsrevet fra hverandre.

De tre momentene er ment som universelle for historiografi, men Kittang kan relatere hvert moment til en litteraturhistoriografisk tradisjon. Når det gjelder *Sosial stad* dreier det seg om erkjennelsesmessige behov for å se sammenheng, samt pedagogiske behov, enten som del av skoleverkets undervisning eller som del av en borgerlig dannelsesstradisjon (ibid: 78-85).

⁵ Paradokset og avvisningen hviler blant annet på Ackbar Abbas utlegning av historiesynet til Paul de Man i Abbas bok *Metaphor and history* fra 1984. Litteraturhistorien gis her i følge Perkins ”[...] the paradoxical status of being an ever-present impossibility (ibid).”

⁶ Kittang understreker at modellen tar opp i seg de viktigste hovedproblemene knyttet til all historiografisk virksomhet og faktalitteratur for øvrig (Kittang: 104).

Vitskapeleg praksis dreier seg om hvordan den tradisjon man jobber innenfor strukturerer virkeligheten – inkludering og utelatelse av forfatterskap, noe som følger av litteraturforståelsen; at periodebegrepene (for eksempel romantikken og klassikken) er konstruksjoner, som følger av historieførståelsen, og som ikke alltid er dekkende; eller for hvem det skrives enten det er vitenskapelig eller for et allment publikum (Ibid:85-92). Det tredje momentet er det Kittang kaller *diskurs* og dreier seg om hvordan skriveren strukturerer historien; om det gjøres ensyklopedisk, narrativt eller i læreboksform; hvordan det fortelles og argumenteres og med hvilke retoriske teknikker man forsøker å overbevise leseren (Ibid: 92-104). Alle momentene må også forstås i sammenheng og de må forstås historisk. Faktorene i rammeverket virker gode, men etter det jeg erfarer er rammeverket ikke benyttet i sin helhet noe sted. Jeg har funnet god støtte i Kittangs rammeverk, men har også funnet behov for å gjøre noen justeringer både av praktiske og erkjennelsesmessige behov.

2.3 Etappe 1: Retorisk situasjon

Kittangs første etappe det han kaller det *sosiale sted*, altså sosialhistoriske, sosiologiske og ideologiske vilkår for litteraturhistorieskrivingen (Kittang 1983:79). Å identifisere *Arbeidernes Leksikon* som sosialt sted er altså en sammensatt oppgave, som i følge Kittang innebærer den historiske konteksten det kommuniseres i, avsenderens ideologiske ståsted og arbeidsvilkår, genrens funksjon i denne aktuelle situasjonen, formatets funksjon og forholdet mellom avsender og mottaker. Dette har mye til felles med vi med retorikkens begrepsapparat kaller ”den retoriske situasjon” (Bakken 2007: 78), og jeg vil bruke begrepet retorisk situasjon om denne etappen.

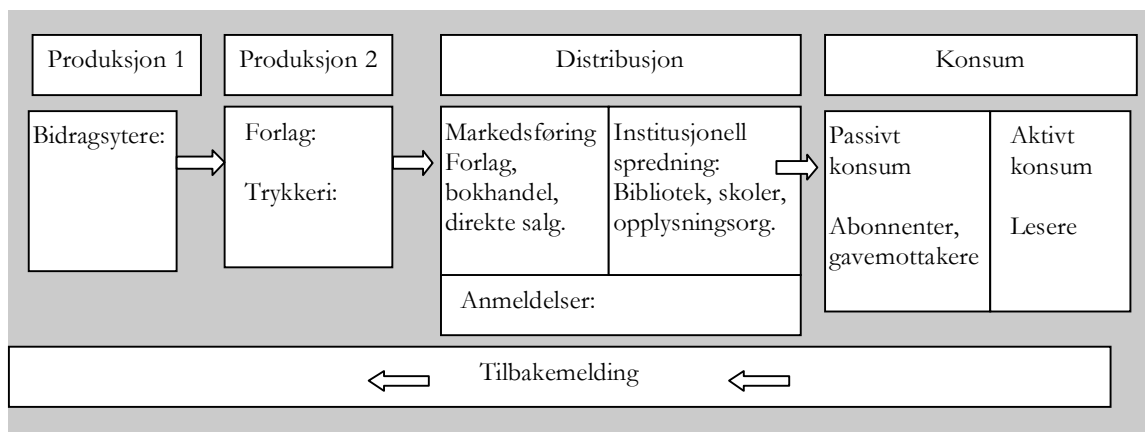
Kittang viser til hvordan tidlig norsk litteraturhistoriografi fylte en ”nasjonalpedagogiske funksjon” og ble til ”instrument i borgarleg daningspolitikk”, både i og utenfor utdannings-systemet (ibid: 80). Litteraturhistorie var viktig for å bygge kulturell identitet, men det var også rom for ulike posisjoner og ideologiske utgangspunkt, for eksempel mellom ”patriotar og danomanar” (Ibid). Etter hvert ble litteraturhistoriefaget del av undervisningen ved skole og universitet. Dette peker både mot avnasjonalisering i form av vitenskapeliggjøring, men også fortsatt nasjonal funksjon gjennom at litteraturhistorien ble del av morsmålsundervisningen (Ibid).

Han peker også på hvordan vitenskapeliggjøringen kom sent i gang og at det mest var kritikere som skrev de første litteraturhistoriene. Arbeidsvilkårene er annerledes for en akademiker som kan bygge en historie over forelesninger og på bakgrunn av forskningsmonografier, enn for en kritiker som i stor grad støtter seg på egne artikler. Kittang påpeker at bokverkets funksjon møtes mellom vitenskapelige, pedagogiske og kommersielle

interesser. Under dette punktet peker Kittang på at den forseggjorte innbindingen på Henrik Jægers *Illustreret norsk litteraturhistorie* (1896) formidler [...] ein sterk appell både til nasjonalistiske kjensler, til det borgarlege feinsmeckerei og til ein viss type samlartrang, som står fjernt frå Jægers egne synspunkt på litteratur og kultur” (Kittang 1983: 85). Dette skriver Kittang om litteraturhistorien, men på mange måter gjelder det for leksikonproduksjon også. Det første norske flerbindsleksikon kom i 1907 og føyde seg inn i den nasjonalpedagogiske og borgerlige dannelsesprosjektet. Ettersom litteraturfaget sent ble et universitetsfag var mange av de som skrev litteraturartikler i leksikonet kritikere. Og det forseggjorte bokutstyret til leksikonet står ikke tilbake for litteraturhistorieverkene.

Men selv om mye er likt er det også forhold Kittang ikke vektlegger som blir viktig i denne oppgaven. Der Kittang beskriver verk innenfor en mer eller mindre hegemonisk tradisjon med anerkjente kritikere og vitenskapsmenn som utga på etablerte forlag og ble lest av et kulturvant publikum, så forholdt miljøene i *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen seg til andre sosiale utgangspunkt og de forholdt seg til andre vilkår og kretsløpslogikker.

Som utgangspunkt for å tenke rundt produksjonen har jeg brukt grunntrekkene i Escarpits litteratursosiologiske modell, hvor han kartlegger det litterære systemet som en prosess fra produksjon, via distribusjon til forbruk, og med mulighet for tilbakemelding og læring ([1962]1979). Dette er den samme modellen som er utgangspunktet for Trond Andreassens *Bok-Norge – en litteratursosiologisk oversikt*, hvor modellen er hentet fra (2006: 31).

Modellen sier oss ingen ting om motivasjon, årsakssammenhenger, alternativer eller maktstrukturer i kommunikasjonsprosessen, men den gir oss oversikt over hva vi skal se etter. Den åpner for spørsmål som:

- Hva var den historiske situasjonen?
- Hvem tok initiativ og hva motiverte dem?

- Hvorfor grep de ordet på denne måten til akkurat denne tiden i denne genren?
- Hvem skrev leksikonet og hadde de kunnskap og troverdighet?
- Hvordan påvirket redaksjonsformen det ferdige produktet?
- Hvilke erkjennelsesmessige, sosiale og pedagogiske behov skal verket dekke?
- Hvilke lesere henvendte seg til og hvordan nådde de dem?

Disse spørsmålene svarer jeg på, om ikke punktvis, i Kapittel 3. Og de blir spesielt interessante ettersom et leksikon ble til over lang tid, og ettersom det foregikk en endring i redaksjonen. I *Arbeidernes Leksikon* endret det sosiale stedet for utgivelsen seg underveis.

2.4 Etappe 2: Litteraturhistorisk praksis i leksikon

I gjennomgangen av det sosiale stedet viste Kittang at litteraturhistorien tjente ulike sosiale, erkjennelsesmessige og pedagogiske behov. Når han går i gang med å diskutere neste etappe om vitenskapelig praksis er han derfor raskt ute med å dempe det vitenskapelige til fordel for en mer åpen tenkning rundt litteraturhistorisk praksis (Kittang 1983: 86). Kittang tar utgangspunkt i hermeneutikeren Gadammers begrep *forståelseshorisont*, som innebærer at fortolkeren (litteraturhistorikeren) har en annen horisont enn den forfatteren skriver ut fra. ”Det er denne dialektikken mellom fortid og nåtid, mellom ’då-meining’ og ’nå-meining’, som avteiknar seg som i dei egentlege hermeneutiske rammene for litteraturhistorisk praksis” (Kittang 1983: 87). Og dialektikken mellom fortid (forfatterens tid) og ”nåtid” (1930-36) blir viktig i analysene.

Kittang holder imidlertid fram tre faktorer eller premisser, som til sammen danner praksisen: litteraturbegrepet, kunnskapssynet og historiebegrepet. Litteraturhistorieskriverne har et litteraturbegrep som gjør at de inkluderer noen og ekskluderer andre. For eksempel er kvinnelitteratur, populærlitteratur, arbeiderdiktning og sakprosa litterære områder som til ulike tider har blitt holdt utenfor eller blitt inkludert. Kittang forklarer dette med ulike syn på hva som er litteratur (og god litteratur), han peker på at litteraturhistorien tradisjonelt er skrevet for en borgerlig kulturelite og han viser til at forståelsen av den egne og ”den andre” kulturen (Ibid: 89).

Har så leksikonet en definert litteraturhistorie og et litteraturbegrep? Det kan virke litt kunstig og kronglete å skape en helhet ut av litteraturhistorieskriving i leksikon, hvor litteraturen må dele plass med resten av verden. Leseren må lete seg fram til litteraturartikler ved hjelp av egne forkunnskaper og ledetreåder i leksikonet. Og en artikkel om en forfatter behøver ikke å ha litteratur som sitt viktigste fokus. For eksempel omtales Benjamin Disraeli ikke først og fremst for sin litterære produksjon. Men leksikonredaksjonen har gjerne avsatt en egen faggruppe til å skrive litterære artikler og grunnsynet kommer til uttrykk i artikler som ”Litteratur” og ”Kunst”.

Og tekstens henviser til hverandre gjennom såkalte kryssreferanser ("s.d", eller ved kursivering). Ved en alfabetisk organisering kan leksikonet tape på sammenheng, men vinne på mange innfallsvinkler, og både ha artikler om "England-litteratur", "Renessansen", "Drama", "Shakespeare", "Hamlet" og "To be or not to be that is the question" (*Arbeidernes Leksikon*). Ensyklopedien er i likhet med litteraturhistorieskrivingen en form for kanonisering. Noen inkluderes og andre ekskluderes. Man skriver lite om noen og mer om andre. Hvilken litteratur det skal skrives om, og som verdsettes avhenger av litteraturbegrepet. To spørsmål jeg vil svare på er altså: *Hva slags litteratur ekskluderes, inkluderer og prioriterer Arbeidernes Leksikon? og Organiseres litteraturartiklene på forskjellig vis i Arbeidernes Leksikon enn Ascheboug's Konversationsleksikon?*

Det neste punktet er hvordan litteraturbegrepet knyttes sammen med et historiesyn og kunnskapssyn. Kittang har en grundig gjennomgang av endringer i historieoppfatningen. Dette er ikke stedet for å gjengi hele denne utviklingen, men jeg skal trekke frem et relevant poeng. Kittang skriver at [i]nnanfor litteraturhistorieskrivinga i si paradigmatisk form, er sosiologiske eller sosialhistoriske teoriar om forholdet mellom litteratur og historie høgst sjeldne og sporadiske forekomstar" (Kittang 1983:90). Følgelig beveger man seg innenfor et ganske begrenset felt av "kompromisser mellom positivistiske og idealistiske modellar for nasjonale eller individuelle identitets- og utviklingsmønster" (Kittang 1983: 90). Min analyse av *Arbeidernes Leksikon* vil trekke fram nettopp en slik sporadisk forekomst av sosiologiske og sosialhistoriske grunnkonsepsjoner.

Jonas Bakken, som har beskrevet tekstnormene innenfor den historisk-biografiske og estetisk filosofiske skolen i vitenskapelige tidsskriftartikler kan bidra til denne delen. Svært forenklet kan vi si at den historisk-biografiske skolen som hadde en positivistisk impuls var opptatt av å vise årsaksforklaringer og av å kartlegge litteraturhistorien (Bakken 2006: 247). Representanter for den estetisk-filosofiske skolen, som kan knyttes til en form for ny-idealisme, kritiserte den historisk-biografiske metode og la vekt på de dypere lag i litteraturen og mennesket. Vel og merke skilte de seg fra den impresjonistiske litteraturkritikken, som også hadde estetikken som sitt viktigste fokus. (Bakken 2006: 250). Spørsmålet er altså: *Hva slags forståelse har leksikonet av forholdet mellom historie og litteratur?*

2.5 Etappe 3: Retorisk strategi

Den tredje etappen i Kittangs rammeverk er diskursen. Med dette mener han hvordan historien realiseres tekstlig gjennom å forklare, fortelle, beskrive og argumentere for å overbevise leseren om sitt virkelighetsbilde og sitt syn på litteraturen (Kittang 1983: 92). Kittang, som forholder seg til store litteraturhistorieverk, skiller på et overordnet nivå mellom den pragmatiske, biografiske,

monografiske og katastrofiske fortellingen (Kittang 1983: 97). Den pragmatiske følger saken, den biografiske lever seg inn i hendelsesforløpet med kraft og lidenskap, den monografiske forklarer en utvikling fram mot dagens status mens den katastrofiske slutter seg om kamper, som Wergeland versus Welhaven (Ibid). Dette er gode poenger jeg tar med meg i analysen. Men jeg ønsker også å supplere Kittangs apparat fordi de siste årene har skjedd mye innenfor feltet sakprosaanalyse, spesielt med tanke på Svennevigs *Språklig samhandling* (2005) og Jonas Bakkens *Litteraturvitenskapens retorikk* (2006), hvorfra jeg nedenfor henter begrepsapparat og analysemodeller. Jeg har ikke brukt ett verktøy konsekvent på alle tekstene slik for eksempel Bakken har gjort i sin empiriske undersøkelse, men jeg har som Johan Tønnesson i boken *Hva er sakprosa?* brukt ulike analyseverktøy for å beskrive tekstens språklig retoriske strategi (Tønnesson 2008: 104). Nedenfor redegjør jeg for de begreper og analysemodeller som benyttes.

2.5.1 Uenighet i leksikongenren

For å studere *Arbeidernes Leksikon* i motsetning til *Aschehougs Konversationsleksikon* er det et vesentlig poeng at den borgerlige litteraturpraksisen tilstrebet harmoni. Dette kan både ses i sammenheng med artikkelforfatternes litteratursyn, men det skyldes også en åpenbar genrekonvensjon. Ettersom et leksikonverk skal bli stående (både i butikker og private bokhyller) i mange år kommer man sjelden med svært nyskapende eller overraskende tolkninger i slike verk. Det er imidlertid ikke slik det er i *Arbeidernes Leksikon*s tilfelle. Her er det snakk om uenighet.

Når en litteraturhistoriker er uenig i en tolkning av et verk er det vanlig praksis å utfordre denne tolkningen for eksempel gjennom en artikkel eller bok. I denne artikkelen henter man fram eksisterende synspunkter, og man påpeker feil, mangler eller brister, samtidig som man legger frem ny informasjon eller tolker gammel kunnskap i et nytt perspektiv. Slik uenighet uttrykkes altså dialogisk. I litteraturhistoriebøker og leksikonkontekster kan uenighet imidlertid også foregå implisitt. Man fremsetter et nytt syn uten å vise til andre tolkninger. I disse tilfellene kommer diskusjonen i fagmiljøet i etterkant. Man må da håpe at resepsjonen ikke er så negativ at folk unnlater å kjøpe boken man har skrevet. Men i *Arbeidernes Leksikon* møter vi en kampretorikk.

En gren av retorikken som blir aktuell i dette spesielle tilfellet er den det undervises i ved emnet Informasjon og samfunnskontakt ved faget medievitenskap. Her studerer man blant annet hvordan angreps og forsvarsstrategier fungerer for organisasjoner (Ihlen og Robstad 2004). Og redaksjonen i *Arbeidernes Leksikon* fungerte ikke ulikt en enhetlig organisasjon i angrepsposisjon. Ihlen påpeker, med referanse til Timothy Coombs, på *forsvarsstrategier* som ”angripe”, ”nekte”, ”bortforklare”, ”rettferdiggjøre”, ”innynde seg”, ”godtgjøre” og ”gi full unnskyldning” (Ihlen og Robstad 2004:133). Og han trekker frem *identifikasjonsstrategier* som å skape ”felles bånd”, ”felles

fiende” eller å bruke ord som ”Vi” og ”Samlede symboler” (Ibid: 127). Disse strategiene kan kombineres på ulike måter. En strategi Ihlen nevner spesielt er *dissosiasjon*, som er ”å skille en enhetlig idé i to atskilte ideer der den ene er riktigere eller mer verdifull enn den andre eller mer verdifull enn den andre” (Ibid: 132). Identifikasjonsstrategier, forsvarsstrategier og dissosiasjon er strategier som også kan knyttes til agitasjonen. Og å tenke på *Arbeidernes Leksikons* retoriske situasjon som en organisasjon i en krisesituasjon er nyttig.

2.5.2 Språkhandling

Når man skriver noe, så gjør man noe samtidig. Litteraturformidling dekker, som Kittang har påpekt, ulike erkjennelsesmessige, dannelsesmessige og pedagogiske behov (Kittang 1983: 79). Noen vil vekke begeistring for en tekst der andre søker å forklare forhold mellom forfatteren og teksten. Hva gjør *Arbeidernes Leksikons* tekster? I hvert fall noe opposisjonelt.

Oppmerksomheten om språkets performative sider knyttes til forskere som Quentin Skinner og John Austin. I dagens sakprosaforskning er det vanlig å skille mellom fem språkhandlingsklasser: konstantiver, direktiver, ekspressiver, kommisiver og kvalifiseringer (Svennevig 2005: 63). Språkhandlingsklassene kan virke litt rigide, men de viser til handlinger som har ulike gyldighetskrav og som realiseres på forskjellige måter språklig. Konstantiver, er påstander som realiseres ved at vi slår fast noe, for eksempel at Bjørnson fikk Nobelprisen eller at Bjørnson skrev om bondeklassen. Dette kan etterprøves. Når man gir et direktiv, et spørsmål eller en ordre, kan det oppleves som mer eller mindre legitimt. I en forfatterbiografi innebærer dette at man indirekte pålegger leseren å tolke et verk på en bestemt måte. Ekspressiver er uttrykk for avsenderens mening eller holdning. For eksempel når en kritiker bryter ut i ekstase eller sinne over en bok, som det forekommer i forfatterbiografier jeg har analysert. Kommisiven er et løfte og dette trenger ikke realiseres språklig. Her er det snakk om hva verket lover deg at du kan oppnå ved å lese mellom permene. Kvalifiseringer er svært relevant i verk som inkluderer og ekskluderer (Ibid).

Språkhandlingsklasse	Eksempel
Konstantiver	Påstander
Direktiver	Anmodninger/ Spørsmål
Ekspressiver	Gratulasjoner
Kommisiver	Løfter
Kvalifiseringer	Erklæringer

En språkhandling kan både være realisert i teksten (lokusjonær), den kan være underforstått, som et løfte (ilokusjonær) og den kan være en effekt (perlokusjonær), som at den begeistrer eller

overtaler. Å fastslå hva forfatterbiografiene gjør vil være en sammensatt oppgave, men det er nyttig å tenke med et begrep som skiller mellom det som teksten formulerer, og hva det betyr i praksis for en leser.

2.5.3 Komposisjon/struktur

En tekst kan bestå av både fortellende, beskrivende argumenterende, forklarende teksttyper. Teksttypeteori opererer med fire teksttyper: deskriptiv (beskrivende), argumentativ (argumenterende), eksplikativ (forklarende) og narrativ (fortellende) basert på hvordan setningene leddes sammen. En additivkobling (og) indikerer deskriptiv mens en temporalkobling (deretter) indikerer en narrativ teksttype. Argumentativ og eksplikativ skiller ved at den første peker framover fra premisser mot en konklusjon (men, derimot), mens eksplikativ peker tilbake på årsaker (derfor) (Tønnesson 2008: 107 og Svennevig 2005: 198).

Teksttype	Dominant funksjon Setningskobling
Deskriptiv	Addisjon Additivkobling (Eks: Og)
Argumentativ	Kontrast Adversativkobling (Eks: Men)
Eksplikativ	Implikativitet Kausalkobling (Eks: Fordi)
Narrativ	Temporalitet Temporalkobling (Eks: deretter)

Det er selvfølgelig mulig at en setning som har en additivkobling er uttrykk for en forklaring. For eksempel er setningen ”Bjørnson ga ut bøker, og han fikk Nobelprisen.” både forklarende, fortellende og beskrivende. Og som Tønnesson skriver er det ofte diskutabelt hva som er hovedtendensen i en tekst (Tønnesson 2008: 107). Men når jeg bruker begreper som argumentativ og narrativ skal de først og fremst tjene til å gi et hovedinntrykk av forskjeller i teksten mellom to leksikonkontekster.

Jeg lovte å komme tilbake til Henriksen. Han har i forbindelse med sin forståelse av leksikonets roller pekt på at ideologiske leksika, som han mener både *Aschehougs Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* sorterer under, gjerne har en komposisjon hvor de følger den biograferte fra fødsel til død, framfor oppsplitting av liv og virke (Henriksen 1994: 71). Dette til forskjell fra B-rolle-ensyklopedien ensyklopedien hvor det redegjøres for et fagmiljø ståsted med resonnerende disposisjon. C-rolle-ensyklopedien som skulle formidle til allmenheten er til forskjell fra dette igjen inndelt i overskrifter for å gjøre det lettere å finne frem (I følge

Henriksen 1994: 71). Måten leksikontekstene er strukturert på har vist seg å være avgjørende i *Arbeidernes Leksikon*.

2.5.4 Innhold

Den klassiske retorikkens Quentillian sammenlignet taleskriving med å gå på jakt: ”Talaren er liksom en jägare eller fiskare och måste veta på vilka platser olika argument gömmer sig (Quentillian i følge Kurt Johannesson 1998:16 og 284). Disse plassene man vender tilbake til er innholdskategorier eller såkalte *topos* (flertall *topoi*) I forfatterbiografier returnerer vi til de samme typen *topoi* og argumenter for å si noe om litteratur og forfattere. Observasjoner om *topos* kan gjøres ved hjelp av finmaskede og grovmaskede analyser.

Jonas Bakken, som har arbeidet med et stort empirisk materiale, har laget et kart over hvor litteraturforskerne går på jakt, en topuskatalog (Bakken 2006:159). Katalogen gir en oversikt over hovedkategoriene: *Teksten, Forfatteren, Leser, Relasjoner, Kontekst* og *Metavitenskapelige forhold*.⁷ Med dette kunne Bakken vise hvordan den Historisk-biografiske skolen var opptatt av andre *topoi* enn den estetisk-filosofiske. Men han har også gjort en særdeles finmasket analyse. Jeg har hatt nytte av Bakkens katalog som støtte i lesningen. Men ettersom jeg opererer med et begrenset tekstmateriale og sammenligner to og to tekster som til tider er svært ulike, så blir poengene mine tydelige nok uten en fullstendig nyansert katalogisering. Maskene i min analyse er altså større. Som når Atle Kittang peker på at en positivistisk biografi ofte bygger opp historien rundt dikterens modning og utfoldelse (1983:91). Selv om en biografitekst er en historietekst som skal gjengi virkeligheten er det ofte lett å se hva slags bilde historiografen ønsker å tegne, og min erfaring er at historieskriverne i *Aschebongs Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* tegner ulike bilder.

2.5.5 Kategorier, verdiord og metaforer

Svennevig har vist hvordan *kategorier, verdiord* og *metaforer* bygger virkelighetsbilder i teksten (Svennevig 2001: 170). Et av hans eksempler er bruken av ”snut”, ”politi” og ”baosj”, hvor verdiladningen kan indikere ulik holdning til nevnte yrkesgruppe (Ibid 171). Ovenfor siterte jeg Kittang på at positivistiske biografier ofte knyttes rundt dikterpersonlighetens modning. Ordet ”modning” er en slik metafor som kan gi oss hint i analysen. Analyse av verdiord, kategorier og metaforbruk er et fint utgangspunkt for å avdekke forskjeller mellom ideologiske leksika, spesielt

⁷ Eksempler på underkategorier kan være T01: handling T17: originalitet, F05: helse, L01: samtidsresepsjon, K02: historie. R01: likheter og forskjeller mellom tekster i ulike forfatterskap. M01: annen forskning (Bakken Ibid).

fordi *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen er bevisst den definisjonsmakt som ligger i kategoriene. Jon Ragnar Hagland har for eksempel diskutert hvordan artikkelen ”Arbeidskjøper” erstatter begrepet arbeidsgiver i *Arbeidernes Leksikon* (Hagland 1975).

2.5.6 Stil

Stil har å gjøre med hvordan innholdet uttrykkes. Det er vanlig å oppfatte objektivitet eller nøytralitet som viktige konvensjoner i leksikongenren. Men Henriksen har påpekt at det til ideologiske leksika hører en høyverdig og verdiladet stil (Henriksen 1994: 71). På den annen side er objektivitet et overordnet krav i vitenskapen. Det er derfor interessant å se med hvilken sikkerhet artikkelforfatteren opererer. Flere slike stiltrekk er definert i tidligere forskning:

Jonas Bakken har spesielt studert det han kaller *garderinger* (hedging) for å si noe om stilmåten i litteraturvitenskapelige tekster (Bakken 2006:110). Han har blant annet studert forekomster av modale adverb som *kanskje*, *muligens* og *sikkert*, adjektiv som *klart* og *mulig* eller verbfraser som *Jeg tror at* (Ibid). En annen måte å studere objektivitet på er slik Raddum og Veum har gjort gjennom evalueringer (Raddum og Veum 2006:13). Eksempler på evalueringer i litteraturhistorieskriving kan være: ”hun var den *beste* forfatter” eller ”det er den *skrekkeligste* diktning”. Et stilelement som Jonas Bakken har studert er synliggjøring av forskeren gjennom pronomvalg, som ”vi”, eller ”jeg” (2007: 108). Dette stiltrekket forekommer sjelden i leksikontekster. Et beslektet stiltrekk er henvisning til et kommunikasjonsfelleskap, som når en taler inkluderer tilhørerne ved å snakke om ”oss”, ”menigheten”. I *Arbeidernes Leksikon* bidro for eksempel henvisninger til ”arbeiderbevegelsen” til å skape relasjoner mellom avsender og mottager, noe som ovenfor også ble omtalt som identifikasjonsstrategier (Ihlen og Robstad 2004: 126).

2.5.7 De tre bevismidlene

Når man skal endre opinionens oppfatning av en sak, her en forfatters ettermæle og resepsjonen av forfatterskapet, så kan man velge å bruke ulike bevismidler, her med utgangspunkt i Svennevigs redegjørelse (Svennevig 2005: 171): Man kan man vise til sin egen karakter (etos), man kan belage seg på fornuftige argumenter (logos) eller spille på en følelsesmessig appell og vekke leserens sympati eventuelt opprørstrang (patos) (Ibid). Om bevismidlene aksepteres vil til en viss grad avhenge av det kommunikasjonsfelleskapet som eksisterer mellom avsender og mottaker. En universitetsprofessor kan ha en svakere etos i et møte på Folkets hus enn han har i en forelesningssal, og for en representant for arbeiderbevegelsen kan Engels ha en høyere

autoritet enn professor Gerhard Gran. Nedenfor har jeg hentet noen eksempler fra Arbeidernes Leksikon for å vise hvordan forskjellige bevismidler er brukt.

Etos: ”Denne opfatning blev angrepet av den russiske marxist Plechanov, som i et lite skrift (G. Plechanov: H[enrik] I[bsen] tilleggshefte til Neue zeit nr 3 1907) ga en skarp analyse av hans diktningens samfundsmessige stilling.” (*Arbeidernes Leksikon*, ”Ibsen”)

Logos: ”I nesten alle Kiellands bøker er hovedrepresentanten for frisinn og fremskritt en modig og sterk kvinne som driver den vekere, mer konvensjonsbundne og mindre moralske mannlige hovedperson frem.” (*Arbeidernes Leksikon*, ”Kielland”)

Patos: ”Han viker forferdet tilbake for denne konflikts voldsomhet, og stykkets moral er den jammerligste av all småborgerlig visdom at ’noen må begynne å tilgi’” (*Arbeidernes Leksikon*, ”Bjørnson”)

Som regel vil man finne kombinasjoner av bevismidler i artikler. Som jeg vil vise i analysene så er forfatterne etos bygget på ulik basis. Patos brukes for å vekke ulike følelser i borgerlige og radikale leksika. Og Logosargumentasjonen følger forskjellige argumentasjonsskjemaer.

2.5.8 Argumentasjonsskjemaer

Til punktet om logos trengs det en oppfølging. Dette fordi vi blir nødt til å vurdere om argumentene holder. Argumentasjonsteori er et eget forskningsfelt, men en enkel og holdbar måte å forklare et argument på er at det er bygget på premisser. Holdbarhet til premissene kan vurderes etter premissenes 1.) akseptabilitet, 2.) relevans for konklusjonen og 3.) tilstrekkelighet og vesentlighet i forhold til motargumenter (Svennevig 2001: 190). Holdbarheten til argumentet må vurderes etter om det er logisk gyldig. Svennevig trekker fram tre argumentasjonsskjemaer: 1. kausalitet 2) analogi (likhet) og 3.) nærhet (Ibid 187-188). Men et argument trenger ikke være gyldig for å overbevise. Ofte kan bevismidlene etos og patos være vel så virksomme. For å overtale må man legge frem en god sak, komponere teksten så den aksepteres som en tekst, bygge opp argumentet med å vise til sin egen karakter, til fornuftige argumenter og vekke følelser hos leseren. Det gjelder å gripe ordet på rett måte og sted og til rett tid.

3 Arbeidermagasinet og Mot Dag griper ordet

Se på min dress! begynte han, og han strøk seg nedover kroppen. 'Min jakke! Mine benklær! Hvilken internasjonal sammenheng er jeg ikke her omgitt av rundt min egen kropp!' Og nå skjedde det. Erling Falk begynte å skildre tekstilenes enestående lærdom på jorden. Hvordan hadde det gått til, ropte han med besettelse i øynene. Hvordan hadde det gått til at nettopp *denne* dress nu satt på ham i en kondemnert embetsmannsgård på Dorr, i et lite land ved navn Norge? (Odd Eidem 1979: 90)

Ja, hvordan hadde det gått til, at Erling Falk, lederen av organisasjonen Mot Dag, i 1933, kunne belære *Arbeidernes Leksikon*s redaksjon om hvordan de skulle skrive om verdensøkonomien med utgangspunkt i den internasjonale arbeidsdelingen i konfeksjonsindustrien? Hvem var disse skribentene bak *Arbeidernes Leksikon*, og hva var de historiske forutsetningene for å skrive et radikalt leksikon ved starten av 1930 tallet? Hva slags verk ville de lage og hvem skulle lese det? Og hva gjorde de på Dorr ved Minnesund?

Dette kapittelet dreier seg om den *Arbeidernes Leksikon*s retoriske situasjon. Det skal handle om dannelsesagentene bak *Arbeidernes Leksikon*, og om verkets tilblivelseshistorie, dets vei fra ideen ble unnfanget til verket nådde sine lesere. *Arbeidernes Leksikon* er et motsetningsfullt og interessant verk det kan være litt vanskelig å få grep om. Tidligere har flere fra et historiefaglig perspektiv, pekt på at redaksjonsansvaret gikk fra Arbeidermagasinet til Mot Dag (Bergrav 1979, Bull 1955:219, Dahl 1978 og Lorenz 1985). Og med det foregikk det et skifte i den redaksjonelle linjen. Det er imidlertid lite utbrodert hva dette skiftet hadde å si for leksikonets innhold og for henvendelsesformen, noe jeg i dette kapittelet forsøker å svare på. Jeg tar utgangspunkt i leksikonets selvpresentasjon i reklamemateriell og i forord, beretninger om redaksjonsmiljøene og referater fra redaksjonen og jeg plasserer det i arbeiderbevegelsens og leksikongenrens historie.

3.1 I den radikale dannelsens og leksikonets tid

Det historiske handlingsrommet *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen opererte i var preget av arbeidslivskamper, storlockout, og underernæring i byene ved starten av 1930-tallet (Furre 1993: 81). Hele perioden for utgivelsen kjennetegnes for øvrig av hard ideologisk kamp mellom fascistiske og marxistiske strømninger, av en politisering av alle samfunnsområder og en voldsom kampmetaforikk (Dahl 1973). Kunnskap og bevisstgjøring var helt sentrale virkemidler i kampen for samfunnsendring. Arbeiderbevegelsen mobiliserte og opplevde økt oppslutning ved valg. Arbeidernes Opplysningsforbund, med sekretær Haakon Lie, opplevde en voldsom tilstrømning til sine opplysningsprosjekter. De drev en utstrakt møte- og kursvirksomhet, startet

sangforeninger, teatergrupper og lytterforeninger (Tøsse 2005: 68 og Lie 2007).⁸ Einar Gerhardsen ga ut *Tillitsmannen*, en håndbok for tillitsvalgte i bevegelsen, som viste seg å møte behovet og interessen for organisasjonskunnskap (1931). Det partiuavhengige *Arbeidermagasinet*, stiftet i 1927, opplevde rask opplagsøkning. Ukemagasinet's opplag økte fra 20 000 i 1931 til 100 000 i 1935. Arbeiderpressen på landsbasis økte parallelt i opplag fra 120 000 i 1930 til 200.000 i 1936 (Høyer 1995: 347). Arbeiderpartipresse, arbeideropplysning og arbeiderteater, representerte ulike deler av det vi kunne kalle et forsøk på å etablere en egen arbeideroffentlighet. For å forstå leksikonets plass i denne offentligheten er det et viktig poeng at redaksjonsmiljøene, som jeg vil redegjøre nærmere for nedenfor, sto i opposisjon til Arbeiderpartiet. Men dette var definitivt rett tid for arbeideropplysning.

Men leksikon? Alle revolusjonære genrer er jo ellers korte og instruktive: pampfletten, banneret, sangen, agitasjonstalen, studieheftet. De lar seg produsere hurtig og billig, de er lette å formidle og de gir tydelig beskjed. Man kan innvende at leksikonet består av korte tekster, publisert og solgt heftevis over tid, noe som gir det likhet med studieheftet, men det virker likevel paradoksalt å lage bindsterke verk når man vil endre hele samfunnet ved revolusjon.

Revolusjonære genrer skal bidra til endring, og om de er virksomme gjør de seg selv utdaterte hurtig. En annen ting er at leksikonet, med sitt forseggjorte bokutstyr signaliserte borgerlighet og harmoni. Som Tore Rem har påpekt så er den materielle likheten med *Aschehougs Konversationsleksikon* en helt sentral del av leksikonets genreforhandling og viktig i arbeidet med å undergrave den borgerlige kulturarvens virksomhet (Rem 2009: 138). Dette var i det hele tatt en ny genreforhandling som utviklet og utfordret både agitasjonen og leksikonet som genrer. Men selv om agitasjonen mest foregikk i ”raske” genrer var det samtidig også leksikonets tid.

Ved inngangen til 1930-tallet var det en leksikontrend i emning som etter hvert utviklet seg til en konkurransesituasjon i leksikonmarkedet. Det var to hovedkonkurrenter på det norske leksikonmarkedet ved tiårsskiftet. Det dansk-norske *Salmonsens store illustrerede Konversationsleksikon* (1915-30, 26 bind) og det norske *Aschehougs Konversationsleksikon* fullførte begge andreutgaven (1920-25, 10 bind inkludert supplementsbind i 1932). *Encyclopaedia Britannica* ble også brukt ved siden av danske, svenske og tyske utgaver. Men nå kom det nye. I tillegg til *Arbeidernes Leksikon* kom *Kringla Heimsins – Norsk konversasjonsleksikon* (1931-34, i 6 bind) utgitt på det nyetablerte Nasjonalforlaget (stiftet 1928)⁹ og *Gyldendal konversasjonsleksikon* i 10 bind (1933-34). Det ble også utgitt ettbindsleksikon. *Nyco konversasjonsleksikon* utgitt på Cappelen forlag er et eksempel (Anker 1935).¹⁰ Men viktigst for *Arbeidernes Leksikon* var nok det lille sovjetleksikon *Malaja sovetskaya*

⁸ Boken ble sist revidert i 2006. Den var forøvrig inspirert av den tyske *Der Vertrauensmann*,

⁹ Verket ble redigert av Wollert Keilhau med redaksjonssekretær Jon Lid.

¹⁰ Firmaet Nyegaard og co finansierte utgivelsen mot å få sitt varenavn i tittelen (Anker 1935).

encyklopedija, som på denne tiden ble ferdigstilt i 10 bind i, og det store sovjetleksikon *Большая советская энциклопедия* som var under utgivelse og skulle telle 65 bind. Begge henvises det til i *Arbeidernes Leksikon* "Forord" til første bind. Leksikonet var "i tiden" og man hadde et sosialistisk forbilde.

3.2 Forfatterne – En folkelig-akademisk allianse

3.2.1 Arbeidermagasinet

Det var Arbeidermagasinet forlag som tok initiativ til leksikonet. Arbeidermagasinet, som opplevde rask opplagsøkning, lyktes redaksjonelt med stoff arbeiderne kunne identifisere seg med, det være seg noveller fra arbeidermiljø, nytt om fagbevegelsen, kriminalstoff, idrettsbegivenheter og tegneserier som *Jens von Bustenskjold*, og de oppnådde god interaksjon med leserne gjennom konkurranser, og spalter med økonomiopplysning og spesielt seksualopplysning ved Karl Evang fra organisasjonen Mot Dag. En viktig suksessfaktor synes å ha vært et godt distribusjonsnettverk, som i 1932 telte 2000 kommisjonærer ved arbeidsplasser rundt om i landet.

Når det gjelder Arbeidermagasinet forhold til litteratur trekker Iversen frem novellekonkurransene som vellykkede tiltak, *rallarhistorien* og *humoristiske stubber* som typiske genrer, og stereotypier, sentimentalitet og listige opprør mot borgerskapet som gjennomgående trekk. Samtidig påpeker hun at de litterære klisjeene ble sjeldnere utover 30-tallet (Iversen 1974:178). Nils Johan Rud viser også til at redaksjonen fikk "edrueliggjort seg" med føljetonger av Upton Sinclairs *Jungelen* og Alexandra Kollontays *Den store kjærlighet* (1973:51). Overskuddet fra salget av *Arbeidermagasinet* ble plassert i et kulturfond, hvorav deler ble skutt inn i forlagsarbeid (Bergrav 1979). Forlagets program var idealistisk:

Forlagets program er for den billigst mulige pris å få utgitt de bøker som man innen arbeiderbevegelsen har behov for. Dette er forlagets viktigste oppgave. Ved siden derav vil vi som ethvert annet forlag også fra tid til annen utgi bøker av underholdende art. (I følge Bergrav 1979:35)

Første bok ut fra forlaget var *Arbeidernes fremmedordbok – en forklaring på de viktigste fremmedord og begreper som man i almindelighet finner i arbeiderpressen og arbeiderlitteraturen* (1931). Nummer to ble *Arbeidernes Leksikon*. Det var Birger Madsen og Oddvar Larsen (senere Lamer) i Arbeidermagasinet som satte i gang prosessen (Bull 1955: 219), og de ga Jakob Friis oppdraget som leksikonredaktør. Friis hadde filologisk embetseksamen, arkivarutdannelse, erfaring som journalist og redaktør i dagspressen, samt at han var kjent i arbeiderbevegelsen (Hegna 1983: 208). Skal du lage leksikon trenger du fagfolk på alle områder, men siden redaksjonen sto fristilt fra "de regulære organisasjoner", fikk ikke Friis bidragsytere fra Arbeiderpartiet (Bull 1955: 219).

NKP hadde heller ikke mannskapet som trengtes. Etter hvert fikk Friis engasjert Trond Hegna som medredaktør. Han involverte medlemmene i organisasjonen Mot Dag, hvor han selv var sentral. Etter to bind inngikk Birger Madsen og Oddvar Larsen en avtale med Mot Dags leder Erling Falk om å få ferdig leksikonet innen en fastsatt frist. Og selv om Friis og Hegna står som redaktører i alle bindene var det i praksis Falk som herfra tok ledelsen.¹¹ Den nye redaksjonen markeres også med ansettelsen av Dagfinn Juel som redaksjonssekretær.

Arbeidermagasinet og Mot Dag spilte forskjellige roller i arbeiderbevegelsen, og representerte ulike innstillinger til kunnskap og formidling. Nils Johan Rud, forfatter og redaksjonssekretær i Arbeidermagasinet fra 1932, er den som klarest setter ord på forskjellen mellom de to redaksjonsmiljøene i sine memoarer:

Men nå var det også rykket inn en helt annen art åndsarbeidere – ja, en helt annen sosial klasse som ikke hadde vært å se i det trange, grå Brogatekontoret, eller i oaser som ”Justisen” og ”Kaffistova”, hvor det alltid var en eller annen ekte bladriter å ta peiling på. En invasjon av akademikere fikk husly i de nye store, lyse kontorene i Storgaten, med utsikt til Gunerius Pettersens hjørne fra våre borgerlige råflotte vinduer til sidegaten. Erling Falks organisasjon Mot Dag skrev her noe av det siste kapittel av sin historie. I et par års tid framover hadde vi nært naboskap og salgssamarbeid med Fram forlag. Mangen fortjent borger i etterkrigstidens statlige embedsverk, har i trappene og korridorene her travet sine viserguttjobber for kulturen i det folkelige. (Rud 1973:52)”

Mot Dag sto, som Arbeidermagasinet, uavhengig av partiens støtte og kontroll, noe som gjorde at de begge måtte tåle kritikk fra Arbeiderpartiet (Bull 1955: 219). Men Mot Dag representerte et annet sosialt sjikt og prosjekt.

3.2.2 Mot Dag

Det startet med tidsskriftet *Mot Dag – tidsskrift for arbeidere og studenter* utgitt av studenter som var vekket til handling etter revolusjonen i Russland (1917) og Arbeiderpartiets innmelding i Den tredje kommunistiske internasjonale, det såkalte Komintern, i 1919 (Bull 1955: 9, Bull og Hegna 1966: 8). Programartikkelen i første nummer slo an tonen: ”Mot Dag søker en intellektuell lesekrete. Hver den som har et akademisk borgerbrev hører ikke hjemme her, men kun den som tenker (Mot Dag, 10 september 1921 [usignert])”. Mot Dag sløyfet snart halen på tidsskriftnavnet og henvendte seg hovedsaklig til intellektuelle. I 1922 organiserte kretsen seg som ”Den kommunistiske forening Mot Dag” – tilsluttet Det norske arbeiderparti. Mot Dag rekrutterte fra

¹¹ Besl. At alle de av org. medlemmer som utfører sitt arb. i org kontorene som er beskjeftiget med forlaget, leksikonet, eller [nogen] annen del av org's pr. forretningsmessige virksomhet danner en sammenh. disiplinert arb. org. on under Falks daglige ledelse og at de har å innrette sig på de beslutn. som blir dem meddelt ganske som i enhver annen forretningsmessig organisasjon. Besl. At begge leksikonets red. Hegna, Friis praktisk må inngå i den alm adm ordning. Besluttet å fastsette kontortid til kl. 6. begynnende mandag førstk. (ARK 1719 Møte i styret til Mot Dag torsdag 20de april 1933 kl 6)

universitetet. Det var først og fremst forbeholdt unge menn, og selv om kvinnene etter hvert fikk bli med, ble de gjenstand for forskjellsbehandling (Bull 1955:262, Gleditsch 1980:46).

Medlemmene kom i overveiende grad fra familier med embetsmannstilknytning eller andre intellektuelle kontaktpunkter, og organisasjonen hadde utover opplysningsprosjektet Arbeidernes Aftenskole liten direkte kontakt med arbeidere.

Fra 1921-1936 drev de radikal arbeideropplysning fra sin posisjon som akademikere, hele tiden med den karismatiske Erling Falk som leder og midtpunkt. På starten av tyvetallet spilte Mot Dag en viktig rolle på Martin Tranmæls side i fraksjonskampene i Arbeiderpartiet, og det var lederen Erling Falk som formulerte Arbeiderpartiets motstand mot ensrettingskravene fra Moskva (*Kristiania-forslaget*) og målbar dem i Komintern på høyeste eksekutivnivå i 1923. I forbindelse med den såkalte *militarsaken* i 1925 ble kretsen ekskludert fra partiet.¹² De gikk samlet inn i NKP i 1926 og samlet ut igjen to år senere. De sto alene frem til kretsen samlet gikk inn i Det norske arbeiderparti i 1936, vel og merke uten den personlig ekskluderte Erling Falk (Bull 1955: 275).

De spilte som nevnt en viktig politisk rolle i Arbeiderpartiet på tyvetallet, men på tredvetallet hadde de ingen direkte påvirkning på politikken. Men de grep ordet i det offentlige ordskiftet og i fagmiljøer på en rekke områder.¹³ Det var Sosialistiske arkitekters forening med Erik Rolfsen og Carsten Boysen, arbeideridretten med Rolf Hofmo og Harald Liljedah som motorer og Sosialistiske legers forening med Karl Evangs *Populært tidsskrift om seksuell opplysning* som fyrtårn. Mot Dags Fram forlag ga blant annet ut bøker om pedagogikk, debattlitteratur og tysk eksillitteratur. Erling Falks oversettelse av *Kapitalen* ble en forlagssuksess gjennom tredvetallet og førte til inngående studier av marxismen i Mot Dag. Arnulf Øverland trykket *4 foredrag til offentlig forargelse* på Fram forlag (1935) og ble anmeldt av Ole Hallesby. I Studentersamfunnet var de sentrale i opprettelsen av en fellessosialistisk studentforening, Clarté, og kjempet mot fascistiske strømninger (Bull 1955:170). Mot Dag drev også Arbeidernes Aftenskole hvor det blant annet ble undervist i ”Racelære” og ”Kapitalen”. Med sitt teoretiske fokus var dette noe annet enn Arbeidernes opplysningsforbund, som var opptatt av å utdanne folk til praktisk organisasjonsarbeid. Mot Dag var et sted hvor det var rom for satire, fordypning, diskusjon, internasjonalt engasjement og ideologikritikk. En hovedtendens i all deres publisistiske virksomhet er fokuset på rasjonalisme og vitenskap, noe som i beste fall pekte framover mot det som senere ble kjent som ”Ny saklighet” og i verste fall var dogmatisk marxisme. Bull kaller blant annet Erling Falk en ”rasjonalistisk romantiker” (1955: 223).

¹² Arbeiderpartiet anmodet soldater i førstegangstjeneste til å nekte militæret fordi de kunne tenkes å bli brukt mot arbeidere i streik. Partiet gikk senere tilbake på dette. Mot Dag mente partiet sviktet militærnektene og holdt fast ved sin støtte, noe som medførte eksklusjon (Bull 1955:138).

¹³ Hans Fredrik Dahl skriver at Fram forlag publiserte 90 utgivelser i perioden 1930-36 (Dahl 1973).

Når det gjelder litteraturen er det markant forskjell på Mot Dag som tyve- og tredvetallsprosjekt. Tidsskriftet, som i starten var redigert av Sigurd Hoel fikk raskt et relativt stort opplag (6500 i 1923) og omtales i *Norske Litteraturhistorie* som ”et viktig organ for norsk åndsliv i 1920-årene” (Houm 1955:26). Det var riktignok en viss spenning mellom Erling Falks populistiske litteratursyn og Hoel og Øverlands mer idealistiske tilnærming, noe som fremkommer av en feide etter Falks artikkel ”Publikum” i Mot Dags Litteraturnummeret i 1922 (Rønning 1975: 18). På 1930-tallet er det mindre litterært stoff. Kunstsynet ble på samme tid preget av organisasjonens fordypning i marxistisk teori (Ibid og Lian 1974), noe som gjenspeiles i leksikonet.

Men det var om ikke annet en ganske annen innstilling til litteraturen enn Arbeidermagasinet. Tidsskriftet *Mot Dag* kunne neppe trykket føljetongen ”Vesla” eller Ivar Solheims rallarhistorie ”Da Teufelsen skulle ta på kreditt”, slik *Arbeidermagasinet* gjorde i 1931. Miljøene drev ulike litteraturformidlingsprosjekter. I Arbeidermagasinet var det folkelig underholdning og kulturreising. I Mot Dag spilte litteraturkritikken en rolle som ideologisk kritikk.

3.2.3 Redaksjonens litteraturskribenter og opprørets etos

Det foregikk altså et skifte i redaksjonen fra det folkelige arbeidermagasinet til det intellektuelle Mot Dag, men dette skiftet foregikk gradvis. I Bind 1 og 2 hadde journalisten Leif Scheen og avisredaktøren Reinert Torgeirsson ansvaret for faggruppen ”Arbeiderlitteratur og kunst”. Det var Torgeirsson som tok seg av arbeiderlitteraturen. Samtidig hadde motdagistene Trygve Bull og Hans Vogt (Begge Cand.philol) ansvaret for ”Historie, litteratur og sprog”, og dessuten skrev andre motdagister som Trond Hegna, Kirsten Hansteen og Harald Rue viktige enkeltartikler. Da Mot Dag tok over redaksjonen gikk Torgeirsson og Sveen ut av redaksjonen og med dem ble faggruppen ”Arbeiderlitteratur og kunst borte”. Herfra het faggruppen ”Sprog og litteratur”, noe som understreker skifte i litteraturformidlingsprosjektet, og som jeg grundig skal behandle i neste kapittel. I Bind 3 og 4 ligger fagansvaret hos Trygve Friis Bull (Cand.philol) og Olav Storstein (Cand.philol). I Bind 5 styrkes gruppen med Hans Vogt (Universitetsstipendiat), og i Bind 6 telte gruppen 5 personer ettersom også Håkon Evang (Cand. mag.) og Alf Christensen (Lektor) sluttet seg til gruppen. Listen over de viktigste artiklene viser at mange flere skrev enkeltartikler og til sammen har jeg registrert 16 skribenter fra Mot Dag som har skrevet litteraturartikler (Se

oversikten over litteraturartiklene i denne listen i Kapittel 4.2): At kun en kvinne, Kirsten Hansteen, er nevnt understreker mannsdominansen i Mot Dag (Haslund Gleditsch 1980: 48).¹⁴ Reinert Torgeirsson, som skrev artikler om arbeiderdiktning (Se Brått), hadde som redaktør i arbeiderpressen og som forfatter av arbeiderlitteratur en nærhet og troverdighet i bevegelsen. Mot Dags folk var for det meste filologer og historikere. De fleste av disse var utdannet Cand.philol. Andre var ansatt som universitetsstipendiater eller de underviste som lektorer, men atter andre var ferske studenter, som Odd Eidem, som selv skriver at han var førsteårsstudent da han deltok på leksikonleir (Eidem 1979:88).

Artiklene i *Aschehougs Konversationsleksikon* som utgjør sammenligningsgrunnlag for analysene i denne oppgaven er skrevet av folk som Carl Nærup og Gerhard Gran. Nærup var den sentrale kritiker og Gran den sentrale litteraturhistoriker ved universitetet da verket kom ut. De hadde faglig troverdighet som følge av posisjoner og tidligere publikasjoner, og gikk altså til arbeidet med en trygg etos. Dette hadde i liten grad *Arbeidernes Leksikons* folk. De var unge talentfulle universitetsfolk fra borgerskapet, som verken hadde mange kontaktpunkter i arbeiderklassen eller hadde troverdighet som følge av posisjoner eller publiserte arbeider. Og normalt ville ikke disse sluppet til i leksikonarbeid. Men så var heller ikke situasjonen normal. Intensjonen var jo nettopp kaste om på det hegemoniske perspektivet etablert av borgerskapet, så leksikonartiklene var ikke tenkelig fra en etablert posisjon. Gjør man opprør bygges jo troverdighet ikke først og fremst på bakgrunn av stilling, men på tilslutning til opprøret.

Det skulle ikke stå tvil om Mot Dags tilslutning til arbeiderbevegelsens kamp. Noe som imidlertid kompliserte dette var at de ikke hadde troverdighet innenfor ledelsen i etablerte partier og partiorganisasjoner. Hvor mye dette hadde å si utover den tapte markedsføringsverdien for leksikonet innad i partiorganene er vanskelig å vite sikkert. For leksikonskrivning og representerte noe annet enn hva Arbeiderpartiets opplysningsarbeid, og leksikonet inkluderte på alle måter Arbeiderpartiets egne folk med artikler om dem. Alle artiklene om tillitsmenn i arbeiderbevegelsen er for øvrig noe av det mest visuelt slående ved leksikonet, noe som er behørig kommentert av Lorenz (1982)

Men vi kan tenke oss at litteraturartiklene i hvert fall ikke overbeviste leserne ved den etos artikkelforfatterne hadde da de skrev teksten, men at de henter troverdighet fra verket, prosjektet og tilhørigheten til arbeiderbevegelsen. Leksikonet nyter generelt stor troverdighet i kraft av sitt omfang, grundighet, forlagsnavnet. Derfra måtte de overbevise gjennom det tekstlig-retoriske arbeidet.

¹⁴ Ved siden av henne har også Lisbeth Broch skrevet artikkelen om ”Storbritannia – arbeiderbevegelsen”. Ellers er ingen kvinnelige forfattere nevnt, til tross for at de fantes. Nini Haslund Gleditsch påpeker forøvrig at leksikonet har artikler om flere av organisasjonens mannlige medlemmer, men ikke kvinnene (Gleditsch 1980:46).

3.3 Leksikonleir – kollektiv redaksjonsprosess

Under redaktør Friis og Arbeidermagasinet ser redaksjonen ut til å ha fungert på tradisjonelt vis med hovedredaktør, faggrupperedaktører og skribenter. Det ble kjøpt inn oppslagsverk, fagbøker, kartotek kort og skrivemaskiner og leksikon maler hvor korrekturleseren kunne føre endringer på kladden. Kunnskapstilfanget var ikke annerledes enn for andre leksika, selv om de plukket andre bøker fra bibliotekenes og bokhandlenes hyller, noe vi blant annet kan lese av forkortelsene som blir presentert i første bind: “E. of the L. M”, som er Encyclopedia of the Labour Movement og “I. Hwb. D. G”, som er Internationales Handwörterbuch des Gewerkschaftsessen. Allerede tidlig i prosessen ble mange artikler oversatt fra de russiske forbildene *Malaja-* og *Boľšaja sovetskaya enciklopedija*. De oversatte artiklene er ikke markert, og det er heller ikke noe som indikerer at det ble oppfattet som et opphavrettslig spørsmål.

Mot Dag gjorde noen vesentlige endringer på redaksjonsformen. Organisasjonen brukte forskuddet for redaksjonsarbeidet på å leie seg inn i etasje over Arbeidermagasinet i Storgata 12 (Bull 1955: 271). Utover dette ble leksikonet i stor grad skrevet på tre sommerleire. Sommeren 1933 leide de gården Dorr på Minnesund, og det var leksikonleire på Bærøy ved Kragerø i 1934 og på Tangen og ved Espa i Stange i 1935 (Ibid). Den kollektive redaksjonsprosessen minnet mye om den i tidsskriftet Mot Dag. Fra de personlige beretningene fra leksikonleiren får vi inntrykk av en sammensveiset gjeng, og hvor lederen Erling Falk hadde et grep om redaksjonen (Eidem 1980:48, Bull 1955:258).

Hegna skriver at Mot Dag aldri hadde hatt en slik rekruttering som under leksikonproduksjonen, og spesielt var leirene viktige: ”De representerte betydelige ledd i dannelsen av et politisk miljø som sammen med arbeidet mellom leirene øvde en veldig tiltrekning særlig på akademisk ungdom som var opptatt av politikk og samfunnsspørsmål i en spennende tid” (Hegna 1983:213). Leksikonleiren tiltrakk seg også en del utenlandske deltagere, blant annet Karl Kilbom, som sto i opposisjon til det svenske kommunistpartiet og eksiltyskere som Max Berlin (Kommunistpartiet), Jacob Walcher og Willy Brandt (Begge fra Det sosialdemokratiske parti). Sistnevnte var et dekknavn for Herbert Ernst Karl Frahm, senere tysk rikskansler. Hans tilstedeværelse understreker en viktig del av Mot Dags prosjekt, nemlig kampen mot nazismen, og i ettertid vet vi hvor mye denne kampen gjaldt. På bildet nedenfor står Frahm i mørk skjorte, til venstre for Erling Falk som midt i bildet røker en sigarett.

Gruppebilde av leksikonredaksjonen med gjester ved Minnesund, sommeren 1933.

Gjengitt med tillatelse fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Både Eidem, Bull og Haslund gir gjennom flere anekdoter det bestemte inntrykk av at Falk kunne gå langt for å få sin vilje gjennom (Bull: 1955:266, Bull i følge Alnæs 1987, Eidem 1979:88-89 og Haslund Gleditsch 1980:57). Jeg tillater meg å formidle en av disse fordi det gir et inntrykk av stemningen i redaksjonen som kan virke streng, men langt fra tungsindig:

Et lite intermesso fra en sommerleir under et "leksikonmøte". Falk sitter ved bordenden med en uhyre bunke leksikonmanuskripter foran seg. Langs det lange fjælebord samtlige forfattere. Et etter et blir manuskriptene behandlet. Man var ved slutten av bokstavet L og nærmet seg artikkelen "Lys" skrevet av fysikeren, magister Leif Johnsen. – "Johnsen!" (Johnsen farer nervøst sammen) "Din artikkel om lys har jeg lest. Jeg har to innvendinger å gjøre. For det første er den aldeles uforståelig og ugjennomtrengelig. – Og for det annet handler den jo slett ikke om lys!" (På lys går stemmen opp). Johnsen med en inntil da helt uhørt frekkhet: "Falk, du er en metafysiker. Du taler om lyset, livet, mens vi naturvitenskapsmenn foretrekker å tale om lysvirkninger og livsfenomener". Falk med lav, men dyp stemme og et megetsigende blick. "Johnsen! Jeg har inntrykk av at du har lagt deg til en smule videnskaperi i det siste" Johnsen, liten mørk, brunøyet gnistrer som en sint tater og farer ut av værelset. Falk later som ingen ting er hendt og forsetter gjennomgåelsen av de andres manuskripter. Da det hele er ferdig tar han sin hatt og går langsomt samme vei som Johnsen. – En times tid etterpå kommer de gående sammen tilbake til leiren, Johnsen ivrig gestikulerende, Falk litt fremlutt med langsomme skritt, rolig røkende sin sigarett. Deretter setter Johnsen seg til maskinen, skriver artikkelen om og får den godkjent. Det het seg senere at Falk dikterte ham artikkelen, men det er nok en overdrivelse. Men han formet om både komposisjon og språkbruk, henviste til Einstein og fikk fjernet hele det historiske anlegg som Johnsen først hadde gitt artikkelen. Rakt på sak skulle det være (Bull 1955:258)

Hva har dette å si for artiklene generelt og litteraturartiklene spesielt? Leirlivet og Falks lederstil hadde en samlende og mobiliserende virkning på organisasjonen, som ble drevet til å utrette et omfattende arbeid på kort tid og med få ressurser. Det gjorde altså leksikonet økonomisk og praktisk gjennomførbart. Men at redaksjonen var presset for tid og ofret mye for å ferdigstille arbeidet kommer tydelig frem i møtereferatene.¹⁵ I forordet til siste bind unnskyldte de at tidspress og mangel på ressurser hadde ført til sterk plassøkonomisering, og de beklaget at de hadde gått ett år over den avtalte fristen (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 6, ”Etterord”).

Den kollektivistiskes skriveprosessen bidro også til et enhetlig syn. Der andre leksikonredaktører har satt ut skriveoppdrag til enkeltstående fagfolk, som så sendte inn bidraget til redaktørens kritiske gjennomgang, så ble artiklene til *Arbeidernes Leksikon* under Mot Dags tid nådeløst kritisert i fellesskap ved arbeidsdagens slutt. Anekdoten illustrerer Falks posisjon som leder og troen dette redaksjonsmiljøet hadde til egne retoriske og fortolkningsmessige ferdigheter, selv der fagfolk åpenbart syntes det var noe som skurret. Som jeg vil vise i enkelte av analysene finnes det innslag av fellesformuleringer og andre stemmer i teksten. Men bruken av mange ulike, og til dels uerfarne skribenter, bidro på sin side til ulike teknikker og stiler. Analysene av artiklene skrevet av Hegna, Hansteen og Storstein viser både det kollektive og det individuelle.

3.4 Folkelig oppslagsverk, marxistisk ensyklopedi, eller begge deler?

Tore Rem og Helge Jordheim er blant dem som har kommentert *Arbeidernes Leksikon* fra et teksthistorisk perspektiv. Som Tore Rem viser i kapittelet ”Materialitet” i boken *Tekst og historie* er den innbundne versjonen av *Ascheboug's konversationsleksikon* (1920-25) og *Arbeidernes Leksikon*, til forveksling like (Rem 2008: 138). De har begge sort solid skinnrygg; på ryggen er logoen gravert i gull sammen med nummerering og start- og sluttartikler. Sidepermen er grønn, formatet er tilsvarende stort, teksten løper i to spalter og fonten er tilnærmet lik. Plasserer vi *Ascheboug konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* ved siden av hverandre ser vi sistnevntes logopolemikk hvor natt sto mot dag, stillstand mot framdrift, gamle idealer mot nye. Som Tore Rem skriver, var erobringen av leksikonets uttrykk en viktig del av arbeiderleksikonets kulturelle endringsarbeid (2008:139).

¹⁵ Mot efter planen 17 hefter , er der i høst utkommet 7, mens det 8. og 9. er under trykning. Det vil kreve stor konsentrasjon å få leksikonet ferdig til sommeren. Følgende arbeider i vår utelukkende med leksikonet; Hegna, Juel, Karstad, Schreiner, Egede Nissen, Helge Røise, Sunnanå, Gåsland. Følgende fritas fra annet arbeide for å bruke sin fritid til *Arbeidernes Leksikon*: Hans Vogt, Lisbeth Broch, Håkon Evang, Alf Christensen. Dertil organiseres en stab av yngre medlemmer for å skrive diverse artikler. Schreiner, Hans Vogt, Gleditsch, Johan Vogt vil kunne skrive en del artikler henhørende under Historie, samfundsspørsmål og politikk. Foreløpig leder Vilh. Evang, senere Helge Røise diversegruppen. (Mot Dags organisationskonferanse. (MS 4 3615 /9-11, 30.12.1934 Sak 18. Leksikonet)

Helge Jordheim har identifisert tre akser som definerer genreforhandlinger mellom *Aschebougs Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* (Jordheim 2007). Jordheim hevder: 1.) At *Arbeidernes Leksikon* laget et leksikon preget av *det vi er uenige om*, mens *Aschebougs Konversationsleksikon* forsøkte vise *det vi er enige om*. 1.) At *Arbeidernes Leksikon* så på *Aschebougs Konversationsleksikon* som tilbakeskuende i historien, *det vi vet hittil*, mens de selv mente de hadde blikket rettet mot det klasseløse samfunn i fremtiden, *det som skal komme*. 3.) At *Arbeidernes Leksikon* selv fremhevet *et sterkt praksisaspekt*, altså at leksikonet skulle kunne brukes i det daglige liv for å skape revolusjon, mens de mente *Aschebougs Konversationsleksikon* hadde et *svakt praksisaspekt*. Disse tre begrepsparene enighet – uenighet, fortid – framtid, og svakt praksisaspekt – tydelig praksisaspekt utgjør i følge Jordheim hovedpunktene i *Arbeidernes Leksikon*s genreforhandlinger. Jeg mener begge disse har rett, men at de mangler en viktig nyanse i forståelsen av hvordan *Arbeidernes Leksikon* mimer og polemiserer med sitt borgerlige forbilde. Jeg vil hevde at *Arbeidernes Leksikon* som genre må forstås som to prosjekter som overlapper hverandre. Men før jeg kommer til det trenger vi en forståelse av hva det borgerlige leksikonet representerte.

3.4.1 Et borgerlig genreforbilde

Førsteutgaven av *Aschebougs Konversationsleksikon* (1920-25), altså *Illustreret norsk konversationsleksikon* (1907-13) var det første virkelige norske flerbinds konversasjonsleksikon, og det traff et norsk marked i en nasjonal strømning etter unionsoppløsningen. Førsteutgaven solgte 20 800 sett og etablerte seg i følge Eek som et ”[...] kvantitativt vellykket tiltak i nasjonsbyggingen (Eek 1995: 214)”. Som Eek viser er det norske fremtredende i leksikonet, men redaksjonen forholdt seg til en dansk-norsk felleskultur og brakte lite informasjon om for eksempel landsmålsbevegelsen (Eek 1995: 215). At arbeiderbevegelsen eller klassespørsmål ikke fikk noen stor artikkel i andreutgaven i 1920 må sies å være påfallende.

Det fremgår tydelig av Tveterås forlagshistorie og leksikonets selvforståelse i artikkelen *Encyclopædi*, at redaksjonen hadde en intensjon om at verket skulle være mer praktisk enn sine konkurrenter. Det er snakk om å ”tilfredstille det daglige behov hos det alm. publikum” (*Aschebougs Konversationsleksikon*, ”Encyclopædi”). I følge Tveterås ville redaktør Haakon Nyhus at leksikonet skulle være mer praktisk enn sine forgjengere og gi opplysning om moderne teknikk, industri, handel og skipsfart. (Tveterås 1972:300). Førsteutgaven hadde også en nyvinning, en engelsk-tysk-fransk-ordbok som løp nederst på hver side, men denne var tatt ut i andreutgaven. Redaksjonen ønsket et praktisk leksikon. Eek nyanserer denne påstanden om det praktiske ved å vise til en trespaltes artikkel om Dante og en dyptpøyende artikkel om Eskatologi (Eek 1995: 214).

Et siste poeng hos Eek er leksikonets sikkerhet ”Det man vet eller har konstatert, er med: det man ikke vet, eller som det er tvil om nevnes ikke.” Disse faktorene om det dansk-norske, forsøket på å være praktisk og sikkerheten i påstandene gjør at vi har noe å sammenligne med.

3.4.2 Arbeidernes Leksikons som to overlappende prosjekter

I følge artikkelen ”Encyclopedi” i *Arbeidernes Leksikon* var engelske leksika laget for de ”dannede klasser”, franske leksika, som *Larousse*, var beregnet på ”småborgerskapet”, mens den tyske konversasjonsleksikontradisjonen, hvor de også plasserte *Aschebongs Konversationsleksikon*, var for både ”dannede klasser” og ”småborgerskapet” (*Arbeidernes Leksikon*, ”Encyclopedi”). Og sett opp mot *Aschebongs Konversationsleksikon*s vektlegging av en dansk-norsk borgerlig offentlighet er ikke dette urimelig. *Arbeidernes Leksikon* var for arbeiderklassen. Begrepet nasjon, som var det sentrale i *Aschebongs Konversationsleksikon* måtte vike for begrepet klasse i *Arbeidernes Leksikon*.

I artikkelen føres den opposisjonelle tradisjonen tilbake til Diderot og d’Alemberts *Encyclopédie*, som blir omtalt som ”en festning for frigjørelse av den borgerlige ånd (Ibid)” De lot seg også inspirere av såkalte reformistiske håndbøker, som Pierre Leroux’s *Encyclopédie Nouvelle* (1834) og Stegemanns *Handbuch des Sozialismus*. Men viktigst var de tidligere nevnte sovjetiske forbildene som *Arbeidernes Leksikon* identifiserte seg tett med. som en direkte etterkommer av. En vesentlig og interessant forskjell er imidlertid at mens Sovjetensyklopediene var laget etter revolusjonen for å sementere ideologien, på tilsvarende vis som *Illustreret norsk konversationsleksikon* (1907-13) først ble laget etter unionsoppløsningen, så skulle *Arbeidernes Leksikon* bidra til revolusjonen og det klasseløse samfunn i fremtiden.

Men hvordan de skulle bidra til revolusjonen er noe som endrer seg med det nevnte skiftet i redaksjonen fra det folkelige Arbeidermagasinet til de intellektuelle strebere i Mot Dag. Samtidig foregikk det et skifte i henvendelsesform. Skiftet foregikk allerede da Friis fikk med seg Trond Hegna som medredaktør, noe som fremgår av to forord.

3.4.3 En håndbok med folkelige kjendsgjerninger

Redaktøren Jakob Friis var ydmyk da han grep ordet i forordet til første hefte av *Arbeidernes Leksikon* (Se Vedlegg 1).

Det er med adskillig engstelse vi sender ut første hefte av *Arbeidernes Leksikon* til offentligheten. Vi er forberedt på kritikk fra mange hold, både uten og innenfor arbeiderbevegelsen. Vi må derfor på forhånd få lov å minne om at det her dreier seg om et første forsøk på et område hvor det hittil så godt som ikke finnes noen forarbeider (*Arbeidernes Leksikon*, hefte 1, ”Forord”).

Som jeg viste ovenfor falt utgivelsen av det første heftet sammen med et gjennombrudd for arbeiderbevegelsen og en leksikontrend i emning. De grep ordet til rett tid. Selv om praksisen med å annektere borgerlige genrer var utbredt, og Arbeidermagasinet selv hadde gjort lignende ting før med sitt eget *Arbeidermagasinet* og med *Arbeidernes Fremmedordbok*, var dette en langt mer symboltung og praktisk utfordrende genreovertagelse. Mangel på fagfolk og tekstlige forbilder var det største utfordringene. Derfor ville Friis inkludere bevegelsen.

Men *tilfredsstillende* kan denne oppgaven bare løses ved *kollektivt* samarbeide. Det er derfor vårt håp, at alle som er interessert i å bistå oss med kameratslig kritikk, med rettelse av feil og med forslag til supplerende bemerkninger og nye artikler, således at et eventuelt nytt opplag av *Arbeidernes Leksikon* i høiere grad enn førsteutgåven vil kunne tilfresstille de høie krav, som med rette bør stilles til et verk med et så høit mål som dette: å tjene til opplysning og veiledning for arbeiderklassen i dens kamp for å skape det sosialistiske samfund (Ibid).

Foreløpig var dette et leksikon som ble skrevet *av, for, med og på vegne av* arbeiderbevegelsen. Det snakkes om et sosialistisk samfunn, men ordet som brukes er ”skape”, ikke ”å ta makt” eller ”lage revolusjon”. Leksikonprosjektet tok således opp i seg Arbeidermagasinets folkelighet. Til denne folkeligheten hører det et kunnskapssyn som de legger for dagen i en brosjyre.

Gi oss facts facts, nothing but facts, som engelskmennene sier – kjensgjerninger, kjensgjerninger, bare kjensgjerninger!. Hvor finner vi dem? Hvor finner vi kjensgjerningene om den internasjonale agrarkrisen, om utviklingen i Amerika etter krigen [...]. Når arbeiderne skal søke svar på disse spørsmål, må de gå til sitt eget spesialleksikon som gir en greiere, mer utførlig og pålitelig beskjed enn binnsterke og kostbare borgerlige verker. (*Arbeidernes Leksikon*, hefte 1, ”Brosjyre” Se Vedlegg 3)¹⁶

*Arbeidernes Leksikon*s første redaktør, Jacob Friis, ville gi arbeiderne fakta de kunne tenkes å ville lese om. Kunnskap ble problematisert som kunnskap for arbeidere og kunnskap for borgerskapet, men ikke med utgangspunkt i en materialistisk samfunnsteori, slik Mot Dag senere skulle gjøre. Med denne orienteringen mot det arbeiderspesifikke viste leksikonet at det ville være noe annet enn borgerlige leksika som *Illustreret norsk konversationsleksikon* (1907-13) og *Ascheboug's Konversationsleksikon* (1920-32). *Arbeidernes Leksikon*s skulle svare på spørsmålene arbeiderne lurte på. Leksikonet skulle tjene pedagogiske og erkjennelsesmessige behov og tjene til identifikasjon og kulturreising for arbeiderbevegelsen.

Med *Arbeidernes Leksikon* ble arbeiderne gitt en tilpasset variant av leksikongenren. Det påkostede bokutstyret hadde samme identitetsskapende funksjon og patos som i det borgerlige og nasjonalpedagogiske *Ascheboug's Konversationsleksikon*. Det vi har å gjøre med, er en slags genreforhandling hvor man ivaretok leksikonets soliditet og dominerende plass i bokhyllen, og hvor man beholdt den praktiske organisering men samtidig passet på å snu alle metaforer og

¹⁶ Denne brosjyren er limt inn fremst i første bind Arbeiderbevegelsens arkiv og biblioteks hylleeksemplar av *Arbeidernes Leksikon*. Jeg har ikke sett den i andre eksemplarer. Her var det Friis alene som var redaktør og som presenterte det opprinnelige *Arbeidernes Leksikon*-prosjektet.

konnotasjoner bort fra borgerskapet og i retning av en leser fra arbeiderbevegelsen. I måten å innta genren på minner *Arbeidernes Leksikon*s initiativtakere, en del om *Aschehougs Konversationsleksikon*. Et ensyklopedisk prosjekt, skrevet for et fremadstormende fellesskap, denne gang arbeidere, med behov for historie og ønske om kulturreising. Et ideologisk prosjekt, men igangsatt av forleggeriet uten direkte tilknytning til politiske partier eller beslutningsprosesser. Et kritisk prosjekt for allmennheten med vekt på faktaformidling. Kulturreising kunne stå som en fellesbetegnelse.

3.4.4 En marxistisk ensyklopedi

Friis forsøk på å lage et leksikon med kjendsgjerninger for arbeiderbevegelsen ble raskt supplert av en annen opposisjonsstrategi i det Trond Hegna ble medredaktør og etter hvert hele Mot Dag kom inn i redaksjonen. Mot Dag skulle offisielt komme til å overta produksjonen fra og med bind 3, men Trond Hegna og Mot Dags fingeravtrykk er tydelig allerede i første bind. Forordet skiller seg vesentlig fra forordet til det første heftet hvor Friis sto alene som redaktør:

I vår tid er arbeiderklassen den mest samfundsbevisste del av befolkningen. Arbeiderklassen har allerede innenfor det kapitalistiske samfund skapt den største organiserte massebevegelse som noen gang er sett, og den forbereder sig på, i konsekvens av en lang utvikling, å ta makten i samfundet, beherske dets produksjon og omsetning og hele den samfundsmessige opbygning. Denne bevegelse har sitt eget åndsinnhold, sin egen oppfatning av samfundsutviklingen og samfundsforholdene, et åndsinnhold som sammenfattes under begrepet marxisme. (*Arbeidernes Leksikon*, bind 1, "Forord". Se Vedlegg 2)

Både hovedfokus og innstilling er endret fra forordet i første hefte. Forsiktigheten til Friis ble byttet ut med en langt mer offensiv og selvsikker tone i det han her ble flankert av Trond Hegna. Målet var ikke lenger å gi arbeiderklassen fakta så de kunne skape et sosialistisk samfunn. Målet var umiddelbar og total samfunnsomveltning. Det holdt ikke å bytte ut fakta man fant i borgerskapets leksika. Utsiktspunktet måtte også byttes ut med arbeiderbevegelsens eget åndsinnhold – marxisme. Mot dette kan det innvendes at leksikonet fra starten av var inspirert av sovjetleksika og at klasseperspektivene var tydelige. Men der Friis var opptatt av kjendsgjerninger for arbeiderbevegelsen, så var strategien her å problematisere fakta ut fra et nytt teoretisk ståsted. For Mot Dag var leksikongenren på mange måter en gylden sjanse til å vise at det marxistiske enhetssynet de hadde tilegnet seg virkelig kunne anvendes på alle samfunnsområder.

Et viktig poeng som går igjen i motdagistenes anmeldelser av verket i sitt eget tidsskrift er forestillingen om at de satt på nøkkelen til historien og det kan virke som de oppfattet at de hadde rett på et vitenskapelig grunnlag: "For et borgerlig leksikon er 'upartiskhet' det høieste mål, For *Arbeidernes Leksikon* er målet objektivitet" (Schreiner 1932: 227), og "Den opgave *Arbeidernes Leksikon* har påtatt sig er en av de største norsk arbeiderbevegelse byr i dag. Nettopp fordi

oppgaven er så stor, må kritikken være hensynsløs og opriktig” (Ibid).¹⁷ Dette var en tydelig utfordring av genrekonvensjonen ”det alle er enige om”, som Jordheim har påpekt (Jordheim 2007). Men disse objektive dommene innebar også en markant endring i genreforhandlingene til forskjell fra Arbeidermagsinets forestillinger om kjennsgjæringer.

3.4.5 Kort oppsummering

Både Rems strategi om etterligning og overtagelse av genren og Helge Jordheims forståelse av de tre aksene eller begrepsparene enighet – uenighet, fortid – framtid, og svakt praksisaspekt – tydelig praksisaspekt er opplevd som gode og relevante, men leksikonets genreforhandlinger må også forstås med utgangspunkt i Arbeidermagsinets leksikongenre som et folkelig-sosialistisk oppslagsverk i kulturreisingens tjeneste og Mot Dags marxistisk-intellektuelle ensyklopedi med en kritiske grunninnstilling.

Mens Arbeidermagsinet og Friis første strategi gikk ut på å gjøre leksikonets innhold mer arbeidervennlig ville Mot Dag i større grad beholde oppslagsordene og heller endre hele tenkemåten. I tillegg til at leksikonet skulle tjene erkjennelsesmessige, pedagogiske og identitetsbyggende behov i arbeiderbevegelsen, skulle leksikonet tjene til å omvelte tenkningen rundt borgerlig kultur. Denne strategien innebar en forventning om en leser med kompetanse til å forholde seg til perspektivendring og problematisering av fakta.

3.5 Leksikonet når leserne

Hvem er tekstene skrevet for, hvordan nådde leksikonet leserne, og hvem leste artiklene? Monica Jonsrud Svenningsen viser i sin masteroppgave *Fakta i endring – En analyse av temaet arbeid og arbeidsliv i et utvalg norske leksika* at *Arbeidernes Leksikon* var rettet mot arbeidere, men hevder samtidig at leksikonet forutsetter kunnskap på et høyere nivå enn hun tiltror den jevne arbeideren på dette tidspunktet (Svenningsen 2007:101). Hun konkluderer med at det er en motsetning mellom redaksjonens intensjoner og tekstens intensjonalitet, og argumenterer for at dette er artikler for den fagorganiserte arbeider eller partimannen (Ibid). Jeg utfordrer ikke Svenningsens konklusjon, som jeg langt på vei er enig i, men nyanserer den ved å ta utgangspunkt i de

¹⁷ Den sikkerheten Schreiner uttrykte om objektivitet blir imidlertid moderert av ham selv og andre motdagister ved anmeldelser av de påfølgende bind (Schreiner 1933:298 og R. Thams Lycke 1936:189). Kravet til objektivitet har for *Arbeidernes Leksikon* et ganske annet innhold enn i andre leksika. Selvsagt tilstreber også A.L objektivitet i den forstand at alle faktiske opplysninger om objektivt konstaterbare kjennsgjæringer skal være så pålitelige som mulig. Men ved vurderingen av disse kjennsgjæringer og i adskillelsen mellom vesentlig og uvesentlig er der ikke lagt an på en ’objektivitet’ som forbyr å ta stilling til fenomenene. Den ’objektivitet’ som her tilstrebes er den å påvise fenomenets sammenheng for den samfunnsmessige kamp og vurdere dets betydning herfra (R. Thams Lycke 1936:189)

beretningene om distribusjon, salg og lesning jeg har kunnet finne.¹⁸ Ut fra dette materialet kan vi skille mellom to typer distribusjon: *Arbeidermagasinets kommisjonærer* og *Mot Dags selgere*, og to typer lesere og leserposisjoner, henholdsvis *organisasjonsfolk* og *andre intellektuelle eller fagfolk*. Jeg kommenterer først distribusjon, så lesere.

3.5.1 Arbeidermagasinet – kommisjonærer

Arbeidernes Leksikon var sterkt subsidiert av Arbeidermagasinets kulturfond og derfor rimelig. Verkets omfang og bokutstyret med skinnbind og gullinskripsjoner indikerer imidlertid at det fantes et marked i arbeiderbevegelsen med tid, interesse og økonomisk overskudd til å anskaffe et slikt verk, selv om de tok det på avbetaling. Hypotesen styrkes ytterligere ved Arbeidermagasinets økende opplag. *Arbeidernes Leksikon* ble produsert i 10 000 eksemplarer, og det ble i følge Berggrav raskt utsolgt (1979: 46). Dette til tross for at bokhandlene ikke ønsket å selge leksikonet eller andre bøker fra Fram forlag (Haslund 1980:53), og til tross for at Arbeiderbladet og Arbeiderpartiet ignorerte foretaket (Bull 1955:219). Leksikonet nådde sine lesere gjennom alternative distribusjonsnettverk som *Arbeidermagasinets kommisjonærer*, og *Mot Dags egne selgere*. Kolportasjesalg av leksikon, altså salg ved hjelp av omvandrende selgere, er en salgsstrategi som har vært brukt mye frem til i dag hvor papirutgaven er blitt avløst av nettbaserte løsninger. Det må sies å ha vært en distribusjonsstrategi som viste seg svært vellykket. Leksikonet kunne kjøpes heftet i 94 hefter eller innbundet i tre eller seks bind. Betalingen kunne gjøres kontant eller på avbetaling. Abonnementsordningen med hefter var vanlig for store verk, men det var også spesielt gunstig med tanke på primærmålgruppen, arbeiderne, som hadde dårlig råd. Siden Arbeidermagasinets forlags kulturfond dekket underskuddet kunne prisen settes lavt: 74 kroner for verket, 12,50 per bind og 60 øre per hefte. Heftevis produksjon og abonnementsordninger for store verk var ikke uvanlig da leksikonet ble utgitt. Kjøperen kunne da gå til bokbinderen for å få bundet heftene sammen. Vi kan se for oss at de lette heftene gjorde det enkelt for kolportørene å selge, og at den periodiske utgivelsesprosessen gjorde det lett for leserne å ta dem med til en studiesirkel hvor de kan ha blitt studert i fellesskap etter hvert som de ble gitt ut. I sin bok om *Magasinet – Bladet som skapte kulturhistorie* (1979) forteller Berggrav at: ”Utgiverne greide å nå et ganske stort publikum, ikke minst innen organisasjonskontorene, avisredaksjonene, samt ulike studiegrupper. (Berggrav 1979:46)”. Det finnes ikke mange beretninger om bruken av leksikonet, men i boken *Veteranene forteller* sveiper Angell Simensen fra

¹⁸ Jeg har ikke lyktes i å finne noe kartotek over abonnenter i *Mot Dags* mapper i Arbeiderbevegelsens arkiv, men i notatet om leksikonkampanjen er det tydelig at intensjonen var at navneoppteget skulle utarbeides.

Nabbetorp, som var medlem av Norges kommunistiske parti (NKP), innom leksikonet i sin beretning:

”Videre agiterte vi for og solgte i hefter *Arbeidernes Leksikon*. De seks bindene betød veldig mye for kunnskapsnivået i laget. I leksikonet kunne vi lese korte, konsise og kunnskapsrike artikler om aktuelle emner, - fra statspoliti til prevensjon. Mange tok bindene på langsommelig avbetaling. Så måtte du sørge for å legge til side noen kroner av lønna til ratene på *Arbeidernes Leksikon* [...]” (I følge Berger 1991)

Jeg nevnte ovenfor at Arbeidermagasinet og Mot Dag markedsførte overfor ulike segmenter. Arbeidermagasinet markedsførte og solgte til arbeiderbevegelsen. Mot Dag markedsførte overfor en videre krets av intellektuelle og akademikere. Dette hadde med de respektive tidsskriftenes distribusjonsnett å gjøre, men det kan også forklares med at Arbeidermagasinet rett og slett hadde ansvaret først, og at de derfor tidlig tok for seg hovedmålgruppen.

3.5.2 Mot Dags leksikonkampanje

Etter at leksikonproduksjonen ble overtatt av Mot Dag ser verket ut til å i større grad bli markedsført mot ulike profesjoner. I et referat fra et møte om *Leksikonkampanjen* i oktober 1934 påpekes det at arbeidernes egne organisasjoner må ”forutsettes alt å være bearbeidet” og at de vender seg mot nye grupper: ”Kampagnen legges an med henblikk på resultater på kort sigt. Derfor henvender man sig først til folk som må forutsettes å ha stor kjøpeevne” (Mot Dag 1934, referat: ”Leksikonkampanje, oktober 1934”). De nyanserte også mellom ulike grupper. De søkte å nå lærere, men ikke fagskolelærere (Ibid). Juristene var også viktige: ”Alle de opplysninger leksikonet gir, personalia, tekniske og videnskabelige gjør det særlig verdifuldt for jurister!” (Ibid). Men bortsett fra ”alle som enten har det för eller som av en eller annen grund må anses for håblöse” (Ibid). Kampanjen rettet seg også mot offentlige funksjonærer, kommunalpolitikere og lignende fordi ”[d]isse har likesom juristene interesse av leksikonets sak- og personalopplysninger, de har dertil ofte behov for letforståelige utredninger av praktiske ting” (Ibid). Arbeidsgivere, forretningsmenns organisasjoner og lignende ”vil ofte ha spesialinteresse av alle opplysninger om arbeiderbevegelsen” (Ibid).

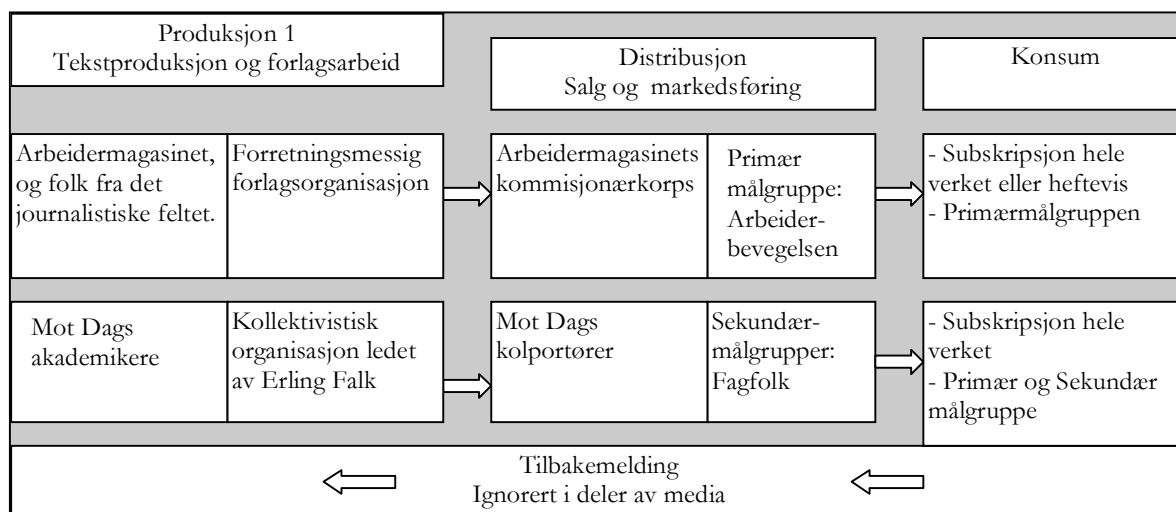
I et av reklameheftene de ga ut finner vi eksempler på flere leserposisjoner eller modellesere. Redaksjonen har i heftet hentet inn anbefalinger fra anerkjente personer. Professorer, stortingsmenn og kunstnere figurerer på listen. Dette er påfallende hvor ulikt leserne har oppfattet leksikonet. Det Øverland opplevde som ”et flunkende nytt, praktisk, renslig og ordentlig hus” var for maleren Henrik Sørensen en ”tydelig – undertiden ensidig – men en overmåte nyttig håndbok over tidens uro” (Uttalelser om Arbeidernes Leksikon. Reklamehefte

1934. Se vedlegg 4). Knut Liestøl uttaler i samme hefte at han hadde bruk for leksikonet selv om han ikke var enig i analysen.

Eg brukar ofte ”*Arbeidernes Leksikon*” og hev havt mykje nytte av det. Det eg tykkjer mest mun i, er dei store artiklane um aktuelle sociale og kulturelle spørsmål. Anten ein er samd i dei synspunkt som forfattarane legg til grunn eller ei, vil ein der finna ei mengd opplysningar som ein elles ikkje so lett fær tak i. Eg hev på den måten spart meg mukje arbeid og fäfengd leiting (Uttalelser om *Arbeidernes Leksikon*. Reklamehefte 1934. Se vedlegg 4)

På lignende vis hevdet Harald Scheldrup at leksikonet var et godt supplement til borgerlige konversasjonsleksika, mens Dr. Philos Ralph Tams Lyche mente at leksikonet var viktig for å kunne gjøre seg kjent med marxismens syn ettersom arbeiderbevegelsen var sentral i samfunnsutviklingen. Med et slikt hefte viste de at leksikonet kunne være nyttig for de som ikke var direkte tilknyttet arbeiderbevegelsen. Det impliserer også at leserne leste ulikt.

Leksikonet ble altså produsert for, solgt til og lest av både arbeidere og borgerlige, noe jeg har forsøkt å oppsummere i følgende modell.

Til venstre står de to produksjonsmiljøene. Pilene mot høyre viser gangen i produksjonen med forlagsarbeid, salgskanaler og målgrupper og til slutt mottagerne, og det viser hvordan Mot Dag og Arbeidermagasinet kretsløpslogikker avløste og utfylte hverandre. Pilen som går mot venstre indikerer tilbakemelding. Det er et poeng her at tilbakemeldingen var svært begrenset.

3.6 Oppsummering

*Arbeidernes Leksikon*s retoriske situasjon er preget av kunnskapskamp. I en tid hvor leksikonet sto sterkt som genre og hvor man hadde et sosialistisk forbilde virker det som de grep ordet til rett

tid. Men valget av genre er motsetningsfylt ettersom leksikonet er en treg genre, som tradisjonelt er brukt til å uttale det vi er enige om, og som brukes til å nedtegne en allerede hegemonisk ideologi. *Arbeidernes Leksikon* gjorde leksikonet til et sted for kulturell endring.

Arbeidermagasinet og Mot Dag utfylte hverandre med kunnskapsmessige, organisatoriske og økonomiske ressurser. Ettersom Mot Dag gradvis og etter hvert helt overtok ledelsen etter Arbeidermagasinet og Jacob Friis, foregikk det en endring i redaksjonens sosiale utgangspunkt, en dreining i prosjektets henvendelsesform, en tydeligere ideologisk profil og en utvidelse av målgruppen. Arbeidermagasinets folkelige journalister hadde som mål å lage et folkelig oppslagsverk for arbeiderbevegelsen som etterlignet genrekonvensjonene i *Aschehougs Konversationsleksikon*, men som hadde et stoffutvalg og identifikasjonsstrategier rettet mot arbeiderne. Fokuset er på en positivt motivert kulturreising Mot Dag ville beskrive den hele borgerlige kunnskapskorpus fra et marxistisk perspektiv, de henvendte seg mer til intellektuelle og kritiserte den borgerlige kulturarven.

Litteraturhistorien må – som all historie – alltid skrives på nytt. Fortiden forandrer seg. Nye forskningsresultater gir ny viten om det som skjedde og må komme oversiktsverkene til gode. Men viktigere er det at utsiktspunktet stadig skifter. Edvard Beyer *Norges Litteraturhistorie, Bind 1* (1974: 5)

4 Utsikt over klassekampens historie

Illustrasjonen på ryggen til *Arbeidernes Leksikon*-bindene, som er trykket på forsiden til denne oppgaven, viser en mannsskikkelse på vei opp mot et utsiktspunkt. Han klatrer en kunnskapstrapp av leksikonbind mens han strekker armene mot en solrenning av kunnskap. *Arbeidernes Leksikon* laget et nytt utsiktspunkt, stilte nye spørsmål til litteraturen og så nye sammenhenger i litteraturhistorien. Som Edvard Beyer skriver i innledningen til *Norges Litteraturhistorie*, så skjer slike skifter i utsiktspunktene fordi verkene i litteraturhistorien ”plutselig angår oss i en ny situasjon” (Beyer 1974: 5). Og *Arbeidernes Leksikon*s nye situasjon var en kamptid med vekt på klasseforskjeller.

I forrige kapittel argumenterte jeg for at leksikonet kan leses som et kompromiss mellom to prosjekter som delvis avløste og overlappet hverandre. Arbeidermagasinets folkelig-sosialistiske og Mot Dags intellektuelt marxistiske prosjekt. Denne overgangen har en parallell i tilknytning til leksikonets litteraturartikler som dette kapitlet vil redegjøre grundig for. Jeg skal imidlertid først si noen ord om hva *Ascheboug's Konversationsleksikon* representerer. Så viser jeg hvordan *Arbeidernes Leksikon* prioriterte under Arbeidermagasinets ledelse og omprioriterte under Mot Dags ledelse, før jeg beskriver disse to litteraturhistorieprosjektene grunnkonsepsjoner og utsiktspunkter.

4.1 Borgerlig litterær dannelse i *Ascheboug's Konversationsleksikon*

4.1.1 Prioritering og organisering

Ascheboug's Konversationsleksikon består i stor grad av er reviderte artikler fra førsteutgaven, som er skrevet i en nasjonal stemning i tiden etter unionsoppløsningen. Da *Illustreret norsk konversationsleksikon* ble produsert la redaktør Haakon Nyhus, i følge Harald Tveterås, vekt på at det skulle være et leksikon til bruk i det daglige liv: ”Lad os faa mere af faktiske oplysninger og mindre af ubetydelige literatur og kunstnere” (Nyhus sitert etter Tveterås 1972: 300). Uten at jeg har telt artikler kan jeg konstantere at leksikonet likevel har en romslig omtale av litteratur, noe som understøttes av Eek (1995: 214). Da andreutgaven, *Ascheboug's Konversationsleksikon*, skulle skrives ble en litteraturgransker ansatt som redaktør, nemlig Anders Krogvig. Og i denne utgaven

fikk selv proletardikteren Marius Braatt fått plass. Organiseringer av *Ascheboug*s *Konversationsleksikon* viderefører konvensjoner fra den tyske konversationsleksikontradisjonen med nasjonale oversiktsartikler, forfatterbiografier og artikler om litterære begrep og perioder.

4.1.2 To skoler – historisk og impresjonistisk

Den borgerlige litteraturhistorieskrivingen er behørig kartlagt og diskutert, så min oppgave har vært å plassere leksikonet i forhold til eksisterende kunnskap (For eksempel Bakken 2006, Kittang 1983, Imerslund 1970, Meldahl 1983 og Eek 1982). Etter å ha lest artiklene i *Arbeidernes Leksikon* og *Ascheboug*s *Konversationsleksikon* opp mot hverandre så er det noen forhold som blir svært tydelige. I *Ascheboug*s *Konversationsleksikon* fokuserte de på det nasjonale, på kunstnerpersonligheten og på det estetiske. Artiklene jeg har studert er skrevet av Gerhard Gran og Carl Nærup, som i utgangspunktet var representanter for ulike retninger innen litteraturhistorie og litteraturkritikk.

Carl Nærup, som var fagansvarlig for litteraturartikler i leksikonet. Han var den første fulltidsbeskjeftigede litteraturkritiker i Norge og ga i 1905 ut boken *Illustreret norsk litteraturhistorie-Siste tidsrum 1890-1904* (Nærup 1905). Nærup omtales oftest i forbindelse med 1890-årenes litteratur og idealer, det som går under navnet nyromantikken (Imerslund 1970: 8, Meldahl 1983: 201 og Reiss-Andersen 1991:58). Spesielt i artiklene om Bull, Brått og Wergeland kommer det estetiske prosjektet fram. Nærup hadde et idealistisk ståsted og interesserte seg for verkernes stemning og det sjelelige eller den åndelige utviklingen til forfatteren. Han har i utgangspunktet en ahistorisk måte å nærme seg det enkelte verk på, og omtales også gjerne som impresjonist (Imerslund 1970: 8). Det er hvert verk for seg selv. I leksikonet hvor genrekonvensjonene krever historiske opplysninger, gjøres det et kompromiss med en innlevende biografi og fortattede impresjonistiske karakteristikk av verkene. Eek påpeker at Nærup ved dette på en original måte bidro til utviklingen av leksikongenren i Norge (Eek 1982: 99).

Gerhard Gran hadde i 1903 fått det første professorat i litteratur ved Universitetet i Oslo etter en konkurranse hvor han leverte avhandlingen *Norges Dæmring* (Beyer 1957: 17). Han var tidens sentrale litteraturhistoriker og ga ut akademiske bøker og artikler om Roussau, Holberg, Wergeland og Bjørnson (Beyer 1939: 21). Han skrev kun artikkelen om Bjørnstjerne Bjørnson til dette leksikonet, men denne artikkelen har også fått en sentral plass i mitt tekstanalysekapittel. Artikkelen preges av positivistiske grunnkonsepsjoner og en nasjonal stemning. Han legger vekt på dikterpersonligheten, påvirkningsrelasjoner, genitenkning og folkekarakter. Han har også et harmonisyn som samsvarer med genrekonvensjonene. Når det gjelder selve litteraturen er det menneskeskildringer han er opptatt av.

4.1.3 Nasjonalkulturen

Det nasjonale perspektivet er tydelig i litteraturartiklene i *Aschebouds Konversationsleksikon*. Dette må ses i sammenheng med at førsteutgaven ble utgitt fra 1907, og i stor grad føyer seg inn i den nasjonale begeistring som fulgte med unionsoppløsningen. Leksikonet er først og fremst en skrevet for å tjene den nasjonale hukommelsen, til forskjell fra leksikon laget for et dansk eller svensk publikum. Her er det først og fremst de norske forfatterne som får stor plass og som hylles ved siden av de virkelig kanoniske vestlige forfatterne, og av de mindre kjente forfatterne er det de norske som er tatt med, som Marius Brått.

Forestillinger om nasjon og folkekarakter kommer tydelig fram i artikkelen om Bjørnson, som er skrevet til førsteutgaven og kun ortografisk revidert i 1920-utgaven, hvor det står at ”i denne naturskjønne bygd [Neset i Romsdalen] fik B. de bestemmende barndomsindtryk blandt en befolkning som skal være en av landets gløggeste” (*Aschebouds Konversationsleksikon* ”Bjørnson”). Slike forestillinger møter vi ikke i *Arbeidernes Leksikon*.

Selv om det i artiklene ofte er kommentert at forfatterne reiste mye og ble påvirket av litteratur fra andre språk, er det de norske forfattere som brukes som målestokk. Dette ser vi for eksempel i artiklene om Bull og Collett. Men også det at en heller ukjent dikter som Marius Braatt er tatt med, skiller leksikonet kvalitativt fra andre skandinaviske leksika. Men dette kan også ses som del av en grunnleggende, i og for seg politisk, forestilling om sammenheng mellom folk og litteratur. Selv om jeg ikke har analysert inngående noen artikler om nasjonallitteraturer kan et eksempel være på sin plass her. Jeg har hentet en formulering fra artikkelen ”Russland- litteratur”, nettopp fordi den står i kontrast til *Arbeidernes Leksikons* beundring for nettopp Russland. Artikkelen, som er skrevet i 1925 avslutter med et håp om at revolusjonen må få en ende:

Overhodet er litteraturen i R. kanskje mere end i nogen anden kulturstat en tro avspeiling av samfundets tilstand og folkets stemninger og derfor dettes bedste opdrager. Naar landet i tryk besiddelse av friheten kan feire sin gjenfødelse i en ny, rik utvikling, vil sikkert dets litteratur vise sig som kulturens kraftigste vern og støtte. (*Aschebouds Konversationsleksikon* Bind 8, ’Russland-litteratur’ .Ibid 755)

I følge sitatet avspeiler litteraturen det russiske folks egenart, kultur og stemninger og er dets beste oppdrager, vern og støtte. Men begreper om klasse er totalt fraværende. Det er tydelig hvilken side i artikkelforfatteren plasserte seg på. Og det var ikke på revolusjonens side.

4.1.4 Dikterpersonligheten

Det nasjonale kulturperspektivet er kombinert med en forestilling om kunstnerpersonligheten.

I artikkelen om Bjørnson sto det at ”alle motforestillinger blaases bort av livspusten i ham” (*Ascheboughs Konversationsleksikon*, ”Bjørnson”). I artikkelen om Braatt var det ”den aandelige utvikling” og ”kunstnerisk modenhet” som ble fremhevet (Ibid, ”Braatt”, Se Kapittel 4.2), mens Colletts prøvelser ”modnet hendes tankeliv” (Ibid, ”Collett”, Se 4.4). Både hos Braatt og Collett er plantemetaforen ”modning” brukt, noe som henger sammen med romantikkens dikterbegrep. Wergeland ble på sin side karakterisert som ”intet andet end digter” (Ibid, ”Wergeland”. Se Kapittel 4.5). Eksemplene viser at deres politiske meninger kom i bakgrunnen for dikterpersonlighetens modning og utvikling.

4.1.5 Det estetiske

I verkene er det først og fremst estetiske kvaliteter som blir bedømt. Enten det er ”menneskeskildringer” (Ibid, ”Bjørnson”. Se Kapittel 4.1), ”svermerier” (Ibid ”Bull”, Se Kapittel 4.3), ”svak[...] replikkveksling” (Ibid, ”Kielland”. Se Kapittel 4.5) eller det ”sublime” (Ibid, ”Wergeland”. Se Kapittel 4.6). Til grunn ligger det forestillinger om litterær kvalitet. Dette finner støtte i artikkelen Kunst hvor det skilles mellom mekaniske og skjønne kunster. Den mekaniske tar nyttehensyn, mens den skjønne kun skal gi estetisk virkning. Verdien i den estetiske kunsten ligger i det sjelelige innholdet (Ibid, ”Kunst”). I dette kunstsynet er det fantasiens lover som gjelder, og ikke historiske eller politiske realiteter. ”K. filosofien stiller da k.-verkene i forhold til det skjønne, det sande eller det gode og bedømmer dem derefter, men møter da ogsaa den opfatning, at k. har sit maal, sin hensig i sig selv, k. for k.s egen skyld” (Ibid). Det synes imidlertid ikke som disse to forestillingene – det nasjonalpedagogiske og det autonome kommer i konflikt. Det synes mer å være uttrykk for forskjellige nivåer.

Til grunn for *Ascheboughs Konversationsleksikons* litteraturhistorieskriving ligger det forestillinger om det nasjonale, om dikterpersonligheten og litteraturens estetiske og sjelelige verdier. De viser også et harmonisk syn på historien. I *Arbeidernes Leksikon* underordnes det nasjonale og det individuelle en forestilling om klasse. Og det som hos *Ascheboughs Konversationsleksikon* var spørsmål knyttet til en poetikk er hos *Arbeidernes Leksikon* knyttet til politikk.

4.2 Radikale prioriteringer

I *Arbeidernes Leksikon* ble det redegjort for litteraturprioriteringene i forordet til første bind. Ved å gjøre dette ble det tydelig at kulturkampen hadde en viktig plass, og det ble tydelig at det skulle gjøres endringer i prioriteringene i forhold til andre litteraturhistorier og leksika:

I dette bind vil man finne Olaf Bull omtalt på fire linjer. Dette kan synes meningsløst i betraktning av den centrale stilling Bull inntar i norsk lyrikk. På den annen side har man en dikter som Marius Brått, hvis navn de fleste ikke kjenner, som har fått forholdsvis utførlig behandling. Ved denne fordeling av stoffet uttrykkes overhode ingen vurdering av de to som lyrikere, stoffordelingen er et resultat av at den ene av dem har hatt en betydning for arbeiderbevegelsen som den annen ikke har. (*Arbeidernes Leksikon, Bind 1, "Forord"*)

Det var ikke noen liten korrigerende redaksjonen her bekjentgjorde, men en total omkalfatring av *kanon*. Arbeiderbevegelsens egen Marius Brått, som kun hadde rukket å gi ut noen dikt og en samling kortprosa før han gikk bort 23 år gammel, ble hentet fram på bekostning av Olaf Bull, som på denne tiden, og som leksikonet selv påpekte, hadde en svært sentral posisjon i norsk kulturliv. At redaksjonen så tydelig redegjorde for prioriteringene om litteratur i forordet til første bind kunne vi se som en understreking av litteraturens sentrale posisjon i kulturkampen. I starten av første bind resulterte denne strategien både i noen oppsiktsvekkende korte artikler og heltefortellinger om unge døde arbeiderhelter, som er analysert i henholdsvis artikkelen om Bull (Ibid, "Bull". Se kapittel 5.3.) og Marius Brått (Ibid, "Brått". Se kapittel 5.2).

Denne todelingen av det litterære feltet i litteratur som hadde betydning og ikke hadde betydning for arbeiderbevegelsen var grunntanken i begynnelsen av leksikonproduksjonen. Men den ble endret ettersom *Mot Dag*, gradvis og etter hvert helt, tok over og ettersom Reinert Torgersson forvant fra redaksjonen etter Bind 2. I Bind 3 hadde faggruppen "Arbeiderlitteratur og arbeiderkunst" skiftet navn til det mer nøytrale "Sprog og litteratur". Dette signaliserer to ulike måter å tilnærme seg litteraturen på. En som var konsentrert om arbeiderlitteratur, og en som hadde hele verdenslitteraturen som utgangspunkt.

I sin omtale av *Arbeidernes Leksikon Bind 1*, trykket i *Mot Dag* kritiserte Erling Schreiner, motdagist og selv medlem av leksikonredaksjonen, prioriteringsstrategien fordi borgerskapets tekster også kunne vurderes ut fra sin samfunnsmessige rolle.

Det er neppe berettiget å forsvare den lille lapsus at Olaf Bull er omtalt på 4 linjer med den prinsipielle begrunnelse at han ingen rolle har spilt for arbeiderbevegelsen. Som helt riktig fastslått i forordet: en vurdering og en mer utførlig behandling bør gis dem "som har spilt en særlig samfunnsmessig rolle og den utførlige behandling består da nettopp i å karakterisere denne rolle". En feiret dikter er alltid eksponent for herskende samfunnsmessige stemninger. Det er derfor han er feiret Erling Schreiner i *Mot Dag* 1931:227.

Schreiner ville ikke bytte ut forfatterne i litteraturhistorien, men endre lesernes perspektiv. Dette på bakgrunn av at alle forfattere kan karakteriseres ut fra sin samfunnsmessige rolle. Det første sitatet indikerte et ønske om å omkalfatre på *kanon*, mens Schreiner mente man måtte skifte perspektiv. Dette var to ganske ulike måter å opponere på som tilsvarer skiftet mellom Arbeidermagasinets folkelige og *Mot Dags* marxistiske prosjekt, som ble beskrevet i Kapittel 3.4. Det innebar ikke bare ulike prioritering og organisering, men også ulike litteraturbegrep,

historiesyn og kunnskapssyn. Redaksjonen viser her at den mente at litteraturformidlingen ikke bare var en prioriteringssak, men at deres litteratursosiologiske perspektiv kunne benyttes på borgerskapets litteratur. De beveget seg altså fra spørsmålet: Hvilken litteratur tjener arbeidernes sak? til Hva er litteraturens samfunnsmessige rolle? – Fra *hvem* man skal lese – til *hvordan* man skal lese.

Fremst i hvert bind av *Arbeidernes Leksikon* møter leseren en liste over de viktigste artiklene i verket. Mange av disse artiklene er typiske artikler for opplysninger om arbeiderbevegelsen, som ”Arbeidsdagen” eller ”Marx og marxismen”, men blant disse finner vi også mange artikler om skjønnlitterære forfatterskap. Her står ”Strindberg” etter ”Straff og strafferett” og ”Tolsjoj” er oppført før artikkelen ”Transportarbeiderforbundet”. Svensk og russisk diktning hadde altså en plass i dette leksikonets dannelsesprosjekt, side om side med fagbevegelse og rettigheter. Endringene som Schreiner innvarslet ble altså gjeldende for leksikonets nye litteraturformidlings strategi. Totalt teller denne anbefalingslisten 752 artikler fordelt på verkets seks bind. 50 av artiklene i listen er om litteratur, noe som tilsvarer 6,6 prosent, og av disse er 24 om diktere. Hovedsakelig er artiklenes lengde på linje med artiklene i *Aschehougs Konversationsleksikon*. Listen som helhet viser at skjønnlitteraturen fikk en betydelig større plass enn i andre litteraturformidlingsprosjekter i arbeiderbevegelsen jeg er kjent med. I Arbeidernes Opplysningsforbunds hefte *Om lesning* er det faglitteraturen det fokuseres på (Hjarthøy og Lie 1935).¹⁹ Om vi ser nærmere på listen, leksikonets egen litteraturkanon, får vi et hint om prioriteringene.

Bind	Artikkel	Forfattere	Bind	Artikkel	Forfatter
Bd 1	Arbeiderdiktning	Reinert Torgeirson	Bd 4	Ibsen, Henrik	Trond Hegna
	Arbeiderkunst	Leif Scheen		Illiaden og Odysseen	Jørgen Fr. Ording
	Arbeiderteater	Leif Shceen		Jæger, Hans	Olav Storstein
	Bjørnson	Trond Hegna		Krogh, Helge	Olav Storstein
Bd2	Collett, Camilla	Kirsten Hansteen	Bd 5	Kunst	Karsten Boysen
	Dante	Hans Vogt		Lie, Jonas	Harald Nordgård
	Drama	Leif Scheen		Litteratur	Trond Hegna
	Duun, Olav	Trond Hegna		Mehring	Trond Hegna
	Ehrenburg, Ilja	Johan Vogt		Molière	Odd Eidem
	Eventyr	Harald Rue		Norge – litteratur	Olav Storstein
	Fabel	Harald Rue		Litteratur	Olav Storstein
	Falkberget, Johan	Reinert Torgeirson		Norrøn litteratur	Trygve Bull
	Farse	Harald Rue		Plechanov	Trond Hegna
	Fibiger, Mathilde	Harald Rue			
Bd 3	Folkeboksamlinger	Henrik Hjørtøy	Bd 6	Renessansen	Olav Storstein
	Formalisme	Harald Rue		Romantikken	Kåre Glømmen
	Fransk litteratur	Jacob Friis		Russisk litteratur	Arne Gallis
	Futurismen	Harald Rue		Shakespeare	Trond Hegna
	Garborg, Arne	Trond Hegna		Snorre Sturlason	Alf Christensen

¹⁹ De skriver riktignok at ”Den sosiale skjønnlitteratrus betydning særlig de sosiale romaners og fortellingens verdi som oppbyggende faktor, blir så altfor ofte undervurdert” (Hjarthøy og Lie 1935: 30).

Goethe	Arne Gallis	Storbritannia – litteratur	Alf Christensen
Görki, Maksim	Olav Storstein	Strindberg	Kåre Gløkken
Gran, Gerhard	Jacob Friis	Tolstoi, Leo	Johan Vogt
Hamsun, Knut	Olav Storstein	Tyskland – litteratur	John Sannes
Heine, Heinrich	Olav Storstein	Vinje, Åsmund Olavsson	Trond Hegna
Holberg, Ludvig	Trygve Friis Bull	Wergeland, Henrik	Trond Hegna

Denne listen reflekterer flere av prioriteringene i leksikonet som helhet, som jeg kort vil kommentere. Når jeg ikke går dypere inn i disse problemstillingene er det fordi det ikke er vesentlig for argumentasjonen om de to samtalene i *Arbeidernes Leksikons* litteraturformidling. Men det gir et fint bilde av prioriteringsstrategiene i leksikonet. 1.) Gjennomføringen av Schreiners strategi innebar at også de store kanoniske forfattere som Dante og Shakespeare ble representert i listen 2.) Revolusjonen i Russland sto som et tydelig eksempel for leksikonredaksjonen og dette gjenspeiles i litteraturartiklene. Dette understøttes av Sigurd Fasting, som i sin artikkel ”Sovjetlitteraturen i Norge frem til Annen verdenskrig” har kommentert at leksikonet har et godt utvalg artikler om sovjetlitteratur, men at viktigheten ikke gjenspeiles i lengden på artiklene. En regimekritiker som Bulgakov har for eksempel svært begrenset plass (Fasting 1979:23). 3.) Noe som er åpenbart i både listen over forfatterbiografier og artikkelforfattere er mannsdominansen, som vi kjenner fra beretninger om Mot Dag (Gleditsch 1980: 48). Camilla Collett og Mathilde Fibiger er de eneste kvinnelige forfattere. Begge vurderes i forhold til den organiserte kvinnebevegelsen. Min er erfaring er at det er få artikler om kvinner, men at de som har vært i kontakt med kvinnebevegelsen prioriteres. For eksempel er det kun en artikkel om en kvinnelig forfatter under bokstaven ”A.” (Nini Roll Anker), mens så godt som alle kvinnelige forfattere fra mellomkrigstiden med tilknytning til bevegelsen som er representert i *Norsk kvinnelitteraturhistorie* er representert (Engelstad m.fl. 1990). 4.) Leksikonet prioriterer ikke kulturradikale diktere spesielt. Krogh, som er representert i listen får positiv omtale for verket *Underveis*, et skuespill hvor motdagistene er brukt som modeller for protagonistene. Dette skiller leksikonet fra en tydelig kulturradikal strømning på 1930-tallet. Både Lian og Longum plasserer motdagistenes litteraturhistorieskrivere på 1930-tallet langs en akse hvor Mot Dag ble vurdert som *utjammingsradikalister* (kamp for utjevning av økonomiske forskjeller) mens kulturradikalerne ble benevnt som *linsformradikalister* (kamp for individets frigjøring) (Lian 1974 og Longum 1986). For leksikonets del er det nøkterne forholdet til kulturradikalismen bare et symptom på et større problem Mot Dags litteraturhistorieskrivere hadde med individualitetens, følelsenes, romantikkens og irrasjonalitetens inntreden i diktningen, som diskuteres nedenfor (Kapittel 4.4.1. ”Realismens triumf og problemet med romantikken”) 5.) Landsmållitteraturen er godt

representert med Duun, Garborg og Vinje, noe som er i tråd med Mot Dags allianse med målsrørsla. Det er et viktig poeng i Mot Dags kulturelle arbeid, men som jeg vier liten plass da det ikke er vesentlig for mitt argument om to samtaler i leksikonet. 6. Det som dominerer listen er imidlertid allerede kanoniserte mannlige norske forfattere som hadde utgitt bøker på 1880 og 90-tallet. Og hva denne listen ikke gir uttrykk for er at dette ikke bare var en liste over anbefalt litteratur, men også er en liste over anbefalt lesning for gode angrep på den borgerlige kulturarven.

4.2.1 Organisering

I likhet med *Aschebongs Konversationsleksikon* har *Arbeidernes Leksikon* lagt vekt på artikler om forfattere, perioder, litteraturbegreper og nasjonallitteraturer, og i all hovedsak har de den samme formen for organisering. Man kunne imidlertid tenke seg andre måter å sortere på. For eksempel kunne man delt den litterære institusjon inn i arbeiderforfattere og borgerlige forfattere, sortert etter tidsperiode. De kunne sortert på forlag, tema eller klasse, eller en kombinasjon av disse. Så kunne de ført artiklene opp i listen fremst i bindet for å gjøre det lettere å finne frem. Slike endringer i organisering ville gjort det lettere å kommentere den brist eller reaksjon som det er tydelig at artikkelforfatterne mener å ha observert i den borgerlige bevisstheten på 1800-tallet. I stedet for å peke på at hver enkelt av de borgerlige forfatterne ikke sluttet seg til arbeiderbevegelsen slik leksikonet gjør (Bjørnson maktet ikke slutte seg til arbeiderbevegelsen, Ibsen maktet ikke å slutte seg til arbeiderbevegelsen, etcetera) så kunne de skrevet en artikkel om dette nærmest kollektive fraværet av klarsyn blant norske store forfattere. Men da ville de også gått glipp av muligheten til å plukke ned den ene borgerlige storhet etter den andre. Så på den måten var overtagelsen av forfatterbiografier som organiseringsform gunstig.

Når hovedlinjen fra *Aschebongs Konversationsleksikon* er fulgt så innebærer det flere ting. Det gjorde verket lett å lese ettersom organiseringen var kjent. Ved å beholde organiseringen demonstrerte de at eksisterende genrene kunne fylles med nytt innhold. Samtidig smittet mye av genrens pålitelighet og høyverdighet over på det nye leksikonet. Men det viser også at hovedtanken om individuelle forfattere og til en viss grad også den nasjonale rammen om litteraturhistorien fulgte med som premiss eller i det minste var komplementær med klasseperspektivet.

Enkelte oppslagsord viser imidlertid forsøk på å skape ny forståelse ved hjelp av ny organisering. I artikkelen ”Arbeiderlitteratur” gjenspeiles den kollektive klassetenkningen i organiseringen av litteraturen. Her definerer Torgeirsson hva som var ekte arbeiderlitteratur. Artikkelen ”Albertinesaken” er hva vi kunne kalle en *stridsartikkel* som synliggjør en kampsak fra

arbeiderbevegelsens historie²⁰. Det er en av mange artikler i leksikonet som viser til strider, kriger og saker. Omfanget av disse artiklene understreker det opposisjonelle prosjektet og gir uttrykk for at alt er politikk og gjenstand for uenighet mellom ulike parter og klasser. Men ”Albertinesaken” er den eneste om litteratur, så når det gjelder organisering må leksikonet i stor grad sies å overta konvensjonene *Aschebougs Konversationsleksikon*²¹

4.2.2 Kort oppsummering

Jeg har her forsøkt å gi et bilde av leksikonets overordnede prioriterings og organiseringsstrategier. Leksikonet endrer strategi fra å prioritere diktere med betydning for arbeiderbevegelsen til et marxistisk perspektiv som brukes på all litteratur. I det videre vil jeg ta for meg litteratur og historieforståelsen som ligger til grunn for litteraturartiklene, og i tråd med oppgavens syn på leksikonet som to prosjekter og litteraturformidlingen som to samtaler om litteratur behandler jeg først Reinert Torgeirssons arbeiderhistorieprosjekt før jeg tar for meg Mot Dags marxistiske utsiktspunkt.

4.3 Arbeidernes litteraturhistorie

Litteraturhistorieprosjektet til Reinert Torgeirsson springer ut av behovet for å fortolke og formidle arbeidernes historie og kultur. For å forstå denne litteraturhistoriske praksisen må vi se på hvordan litteraturen systematiseres, prioriteres og hvordan det skrives om arbeiderlitteratur. De viktigste elementene i dette litteraturprosjektet finner vi i artikkelen ”Arbeiderdiktning”, hvor det etableres en kanon og noen kriterier, og i prioriteringen av biografier om arbeiderforfattere. De viktigste forfatterne og verkene er Maxim Gorkij, Bela Iles’ *Generalproven*, Jack Londons *Jernbålen*, Upton Sinclair, Andersen-Nexøs *Pelle erobreren* og Johs. R. Becker. Norge mangler kapasiteter som Andersen-Nexø, men Torgeirsson trekker frem unge døde arbeiderdiktere som Thorleif Auerdahl, Marius Brått, og Rudolf Nilsen. I tillegg nevnes Johan Falkberget og Kristoffer Updal, men da ikke som arbeiderdiktere. Med dette fikk *Arbeidernes Leksikons* lesere en ny *kanon* til oppbygging av sin litterære dannelse. Bull ut. Brått inn.

²⁰ Andre eksempler er ”Alabáma-saken (s. 55)” og ”Albigenserkrigene (Ibid: s. 58)”, ”Nasjonalitetsspørsmålet (Ibid: Bind 5 s. 462)” og ”Negerspørsmålet (Ibid: 491)”.

²¹ Artikkelen er også interessant i seg selv. Den følger saken fra utgivelse og positive avisanmeldelser, med påfølgende stevning og beslagleggelse. Så følger støttedemonstrasjoner hvor arbeiderbevegelsen spilte en viktig rolle. Men artikkelen er svært ubalansert. De som støttet Krogh er sitert og forklart. Men motstandernes handlinger er fremstilt som umotiverte og uforklarlige. Til slutt skrives historien inn i arbeiderpartiets historie.

4.3.1.1 Litteraturbegrepet: Ekte arbeiderdiktning

Men hva var kriteriene for å bli inkludert? Grunnsynet i artikkelen "Arbeiderdiktning" er at diktning "ved synlige eller usynlige tråder" er bundet til et miljø, og det er underforstått at miljø her innebærer klasse (*Arbeidernes Leksikon*, "Arbeiderdiktning"). Dette gjør at vi kan snakke om bondediktning, borgerlig diktning og arbeiderdiktning. Definisjonen av arbeiderdiktning er at "den er sprunget ut av et arbeidermiljø, at den skildrer arbeiderklassen, de forhold den lever under, dens savn og lidelser, dens sorger, dens gleder, dens arbeide og kamp, dens organisasjonsvirksomhet, dens lengsler idéer og fremtidsmål" (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1. 'Arbeiderdiktning'). Jostein Gripsrud har i sin antologi *Prolesi* påpekt preposisjonene betydning når det gjelder arbeiderlitteratur (Gripsrud 1983:9). I likhet med Gripsruds definisjon holder det ikke for Torgeirsson og *Arbeidernes Leksikon* at forfatterne skriver *om* arbeiderbevegelsen eller kommer *fra* arbeiderklassen. De må ha et indre perspektiv og virke *i* bevegelsen. Det påpekes i "Arbeiderdiktning" at arbeiderdiktere kan lage borgerlig diktning som følge av påvirkning, oppdragelse, forbilder eller en form for klassereise. Et viktig punkt blir da å skille mellom ekte og uekte arbeiderdiktning. Og går vi til artiklene ser vi at der miljøet i Marius Bråtts *Fra dypet* omtales som "ekte proletarisk" (Ibid, "Brått") og Martin Andersen Nexøs *Pelle erobreren* omtales som "en av verdenslitteraturens betydeligste proletarskildringer" (Ibid "Andersen-Nexø"). Men Oscar Bråthens bøker omtales mer nøytralt som "skildringer fra fabrikkarbeidernes liv på østkanten, særlig Sagene" (Ibid "Bråthen"). Han var ikke en ekte arbeider.

En innvending mot Torgeirssons kategoriseringsarbeid kunne være at mye av arbeiderdiktningen også inneholder ny-romantiske impulser. Thorleif Auerdahls samling *Ørneland* inneholder flere dikt som er mer romantiserende enn revolusjonære. Og Marius Bråtts bok *Fra dypet* er ikke noen oppbyggelig bok i revolusjonær forstand. Som tittelen viser til er dette opptegnelser fra dagboken til en person som har druknet seg (Braatt [2000]1908). Og går man til historiebøkene kan man lære at Marius Bråtts yndlingsforfatter var Sigbjørn Obstfelder. (Hansen 1960: 105). Denne impulsen har satt tydelige spor i diktningen.

Når jeg trekker fram dette spesielt er det ikke bare fordi Obstfelder fikk hard medfart av motdagistene i leksikonet (*Arbeidernes Leksikon* "Obstfelder"). Men det innebærer et skille som vil bli tydeligere senere i kapittelet. For Mot Dag virket idealistisk eller romantiserende diktning diskvalifiserende til tross for tilknytning til bevegelsen. For Torgeirsson var det tilknytning til bevegelsen som var det viktige. Når denne relasjonen var på plass kunne dikteren godt roses for verk hvor idealistiske og nyromantiske impulser var tydelige.

4.3.2 Litteraturens og historiens mål: Ny litteratur – nye mennesker

Arbeiderklassens kulturelle utvikling er et viktig punkt i Torgeirssons pedagogiske prosjekt. Han skriver at arbeiderdiktningen går fra å etterape borgerskapets litteratur til å bli noe eget. Idealet til Torgeirsson er den sovjetiske proletardiktning:

Denne diktningens særmerke er at den istedenfor å forherlige individualismen, som den borgerlige diktning for det meste beskjeftiger seg med, setter kollektivismen i høisetet. Klassen i kamp, klassen i arbeide, de felles løft, de felles mål, det nye kollektive mennesket, som bevisst underordner sig fellesskapet og tjener dette er emnet for denne diktning. (*Arbeidernes Leksikon*, "Arbeiderdiktning")

Litteraturens og litteraturhistoriens mål er dannelsen av det kollektive mennesket.

Det kollektive aspektet og eksempeltenkningen (Følg Russland!) er også tydelig i artikkelen "Arbeiderteater", skrevet av Leif Scheen, men hvor mesteparten av informasjonen er fra russiske kilder.

Gjennom Torgeirssons litteraturhistoriske praksis fikk arbeiderne kunnskap om egen kultureising, de lærte å skille ekte arbeiderdiktning fra falsk, og de fikk lese historiske artikler hvor arbeiderbevegelsen var den sentrale historiske begivenheten alt ble målt i forhold til. Den folkelig-opposisjonelle arbeiderdannelsen ga arbeiderne og arbeiderbevegelsen deres egen historie, egne helter, referanserammer samtidig som de innførte nye idealer. Men til tross for det kollektivistiske aspektet så er forfatterne portrettert hver for seg. Og som vi skal se senere i analysen av artikkelen om Marius Brått har komposisjonen mye til felles med den borgerlige litteraturhistorieskrivingens heltedyrking.

4.4 Marxistisk perspektiv – realisme og fremskrittsskjema

Som nevnt ovenfor forholdt Mot Dags litteraturhistorieskrivere seg til hele verdenslitteraturen, men leste den med et marxistisk perspektiv. I artikkelen "Litteratur" i *Arbeidernes Leksikon* la Trond Hegna fram noen av premissene for litteraturartiklene. Han kritiserte spesielt den borgerlige litteraturhistorieskriving for å ha "forfalt til en prinsipløs behandling av litteratur og diktere, som dels former sig som en halvt fabulerende skjebnebeskrivelse i tilknytning til dikterens person dels som en slags gjendiktning av deres verker" (*Arbeidernes Leksikon*, "Litteratur"). Denne kritikken kunne fungere som en slem beskrivelse av Carl Nærups artikler i *Aschebongs Konversationsleksikon*, som i denne oppgaven spesielt er tydelig i analysene av artiklene om Bull og Wergeland (Se Kapittel 5.3 og Kapittel 5.6).

Inspiratorene til Mot Dag var Marx, Engels og Lenin, som hadde trukket litteraturen inn i samfunnsanalysen og Plechanov og Franz Mehring som hadde brukt marxistisk metode i litteraturforskningen (*Arbeidernes Leksikon* "Litteratur"). Hegna trekker også i artikkelen

”Litteratur” linjene tilbake til Georg Brandes borgerlige litteraturhistorieskriving, som han så som en syntese av Saint Beauves bruk av naturvitenskapelig metode på dikterens person, og Taine, som så diktning i sammenheng med samfunnsutviklingen (Ibid). Men Brandes kritiseres også for av og til å bryte forbindelsen med samfunnet slik at ”litteraturen utfolder sig i sine helt selvstendige sfærer” (*Arbeidernes Leksikon*, ”Brandes”).

Denne litteraturhistorieskrivingen forholdt seg til en marxistisk samfunnsteori, en materialistisk historieoppfatning, og et litteratursyn preget av avspeiling og et ønske om å søke lovmessighet. Dette synet sto i sterk kontrast til idealistisk filosofi og estetiske kunstsyn. Men det er også vesentlig at den marxistiske litteraturhistorieskrivingen var kommet kort og at den var svært preget av de kampsituasjonene som de respektive historieskriverne befant seg i. Marx og Engels bruk av litteratur i samfunnsanalysen ved midten av 1800-tallet. Viktig er det også at motdagistene hele tiden forholdt seg til det moderne gjennombrudds liberale og humanistiske tankegrunnlag. Dette siste poenget understrekes av Helge Rønning med referanse til Bull som siterer Erling Falk, Mot Dags leder: ”[D]en kommunist som ikke først har tilegnet seg den gamle liberalismes humanistiske livssyn helt og fullt, han er en kommunistisk barbar og intet annet” (Bull 1955:79 i følge Rønning 1975: 20). Bak de reduksjonistiske og tidvis doktrinære synspunktene som følger nedenfor ligger det et tydelig humanistisk grunnlag og en selvforståelse hvor motdagistene så for seg at de tok opp arven etter det moderne gjennombruddet.

4.4.1 Realismens triumf og problemet med romantikken

Realismens problem utgjør et interessant problemfelt i litteraturbegrepet til de motdagistiske litteraturhistorieskriverne. Noe av det mest markante ved litteraturhistorieskrivingen i dette prosjektet er spenningen mellom en forståelse av hvordan litteraturen avpeiler samfunnet og et krav om at den skal avspeile det på en bestemt måte. I artikkelen ”Litteratur” står det at: ”Både litteraturens innhold og dens form (litteraturart og -stil) bestemmes av den almindelige samfunnsutvikling, og l. er i første rekke en avspeiling av de klassemotsetninger som foreligger” (Ibid, ”Litteratur”). Denne forståelsen av avspeiling kommer imidlertid i konflikt med en annen forståelse av realisme som politisk program i artikkelen ”Realisme”: ”Kravet om virkelighetsskildring i kunsten optrer alltid når en ny klasse kjemper sig frem til makt i samfundet. Denne klasse må i sin økonomiske kamp bygge på virkeligheten, og det samme krever den at kunsten skal gjøre” (Ibid ”Realisme”). Forestillingen om avspeiling kombineres med et krav om realisme og tilslutning til arbeiderbevegelsens kamp.

Parallelt med at *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen hevdet realismens sammenheng med klassekamp fikk romantikken den motsatte rollen i historien. Romantikkens vending fra

opplysningstidens lovmessighet representerte blant annet en vending mot det subjektive, individuelle og følelsen. Denne vendingen ble av motdagistene i redaksjonen forstått som en rent antirasjonalistisk strømning. I artikkelen ”Romantikken” gikk Harald Rue til angrep på Herder, Schlegel, Novalis og Steffens og andre som var i nærheten av genitenkning og følelsedyrkelse (*Arbeidernes Leksikon*, ”Romantikken”). Dette fremgår av hvordan han harselerte med sitater fra romantikkens litteratur: ”Novalis: ’Poeten forstår naturen bedre enn den videnskapelige hjerne. Den ekte dikter er allvitende’” (Ibid). Det er denne type antirasjonalisme *Arbeidernes Leksikon* ville beskytte samfunnet og arbeiderne mot. Vel og merke trakk de frem romantikkens bidrag til bondereising som et progressivt element, men de ser i liten grad å ha forstått rekkevidden av romantikkens utvikling av historiebevissthet og dannelsesprogram.

Konsekvensen av kravet til rasjonalitet og realisme at de avviste modernismen og avantgardistiske retninger. Om modernistisk lyrikk står det at: ”Dens samfundsmessige grunnlag er et kulturtrett borgerskap som ikke lenger kan bruke virkeligheten som emne for diktningen, men er på flukt fra den (Ibid, ”Poesi”). Og ikke en gang der modernistiske retninger støttet revolusjonen kunne de aksepteres. I artikkelen om ”Futurismen” viste Harald Rue hvordan Majakovski og andre futurister sluttet seg til revolusjonen i Russland, men han avskrev dem fordi han hevdet de var ” mer begeistret over revolusjonens røre enn klar over den politiske masseaksjon (*Arbeidernes Leksikon* ”Futurisme”).

Om vi skal plassere dette realismesynet i forhold til andre marxistiske litteraturforskere, så har det mye til felles med den ungarske litteraturforskeren Georg Lukács forestillinger om litteraturens mulighet til å avspeile virkeligheten.²² Han skrev i likhet med *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen litteraturhistorie ”i fortvilelse over verdens tilstand” (Lukács [1920]2001:23)²³. Lukács avviste i likhet med *Arbeidernes Leksikon* nye stilarter og retninger på bakgrunn av en forestilling om at de var uttrykk for irrasjonelle impulser som av politiske grunner ikke måtte få spillerom (Rønning 1975b). Han hadde som Rønning påpeker en ahistorisk forståelse av genrebegrepet, og som Rønning videre slår fast med Lukács eget marxistske begrepsapparat: ”Han hadde en tendens til å glemme at litterære former utvikler seg i takt med produktivkraftene og produksjonskraftene” (Rønning 1975b:7). Noe som skiller *Arbeidernes Leksikon* fra Lukács er synet på naturalismen. Lukács angrep også dette, mens *Arbeidernes Leksikon* så på at retningen som en videreutvikling av realismen, en retning som ikke la noe i mellom litteraturen og virkeligheten (*Arbeidernes Leksikon*, ”Realisme”).

²² Frankfurterskolens Theodor W. Adorno hevdet senere kunstens relative autonomi.

²³ Boken ble imidlertid skrevet i 1914-15.

Til tross for denne reduksjonistiske holdningen til litteraturen i prosjektet som krever realisme og tilslutning til arbeiderbevegelsen skinner det samtidig gjennom i artiklene at forfatterne har lest forfatterne med entusiasme. Innimellom dommene finner vi små lommer med estetikk: om ”inderlighet” (Ibid, ”Collett”. Se Kapittel 5.4), ”stil” (Ibid, ”Kielland. Se Kapittel 5.5) og i Wergelandartikkelen står det til og med at dikteren ”skrev en mengde lyriske dikt som er blandt det beste i norsk litteratur” (Ibid, ”Wergeland”. Se Kapittel 5.6). Men hovedlinjen er klar. Kravet om lovmessighet, objektivitet, realisme og ikke minst kravet om støtte til klassekampen, levnet hos disse historieskriverne lite rom for det svermeriske, det individuelle og det irrasjonelle. Og det levnet i det hele lite rom for fantasien. Det var bare plass til en myte eller romantikk i *Arbeidernes Leksikon*, og det var revolusjonsromantikk.

4.4.1.1 Fremskrittsskjemaet

Mens det for *Aschehougs Konversationsleksikon*s var nasjonen og individet som var de drivende krefter i historien var det i *Arbeidernes Leksikon* klassen. Svært forenklet innebærer dette marxistiske synet at historien forstås som en kamp mellom klasser. Mellom de som eier produksjonsmidlene og de som må selge sin arbeidskraft. Historien forstås som ulike skifter som foregår både gradvis (evolusjon) og bruddvis (revolusjon). Når endringer i produksjonsforholdene medfører endringer i klassenes forhold til hverandre vil motsetningene eller spenningene innenfor en samfunnsform blir for sterke. På bakgrunn av dette deles historien i tre perioder. Oldtidens slaveforhold ble avløst av feudalsamfunnets livegenskap. Industrialiseringen frembrakte en ny klasse, arbeiderklassen, som nå mens leksikonet ble skrevet, arbeidet seg fram til makt (*Arbeidernes Leksikon* ”Marx og marxisme”, ”Historisk materialisme”, ”Materialistisk historieoppfatning” og ”Sosialisme”). Målet for historien var en fjerde epoke, det fremtidige klasseløse samfunn.

Som Jon Elster skriver innebar Marx historiske materialisme både en empirisk forståelse av samfunnsutviklingen og et spekulativt historiesyn, hvorav sistnevnte ”offers a scheme for interpreting all historical events in terms of their contribution to realizing the end of history” (Elster 1986: 103). Det er et historisk fortolkningskjema som har likhetstrekk med den kristne predestinasjonslære, hvor verden beveger seg mot Kristi gjenkomst og dommedag. Men her er det selvfølgelig det klasseløse samfunn som er målet. Og dette spekulative historiesynet er det som er anvendt i mange av artiklene.

I tillegg til fremskrittsskjemaet kommer begrepene om basis og overbygning. Forenklet kan vi si at samfunnet, i tråd med et materialistiske historiesynet, oppleves som en dialektikk mellom basis (produksjonsforholdene og forholdet mellom klasser) og overbygningen (verdier,

lovverk). Både basis og overbygning må endres (*Arbeidernes Leksikon*, ”Marx og marxisme”, ”Historisk materialisme”, ”Dialektikk”). Litteraturens rolle i dette er litt problematisk siden den spiller en rolle både som fange av overbygningen og som kritiker av den. Dette gir seg uttrykk i forfatterbiografiene. Riktignok ikke med bruk av begrepene basis og overbygning. Men måten artikkelforfatterne forholdt seg til dette viser seg i det den biograferte forfatteren gjerne er beskrevet som kritiker de gangene han opererte i tråd med et fremskrittsskjema, men som fange av overbygningen og klassetilhørigheten når han ikke evnet å slutte seg til arbeiderbevegelsen.

Bruken av dette spekulative historiesynet gir seg uttrykk i litteraturhistorien. Når det gjelder forfattere langt tilbake i tid karakteriseres forfatteren gjennom hvilken stand de kom fra eller skrev for (For eksempel Ibid, ”Dass”; Ibid, ”Snorre”; Ibid, ”Moliere”). Dette er relativt uproblematisk selv om det antydes at for eksempel Moliere ikke er så god siden han ikke skrev for underklassen. Noen store forfattere, som Dante og Shakespeare, er beskrevet som de overgangsfigurer mellom perioder de på mange måter var. Spesielt i artikkelen om Dante, som for øvrig Marx satte stor pris på, fungerer forståelsen av overgangstider og motsetninger i samfunnet fint. Det er først når vi kommer på historisk høyde med de franske revolusjonene at fremskrittsskjemaet og kravet om realisme og tilslutning til arbeidernes kamp gjør seg gjeldende på problematisk vis. Goethe var en av dem som fikk sitt pass påskrevet. Men det er først og fremst som kritiker av realismens forfattere i Norge dette litteraturformidlingsprosjektet har sin misjon. Bjørnson, Ibsen, Kielland, Lie og Collett må alle vurderes opp mot de kollektive folkelige bevegelsers frammarsj på 1900-tallet. Bruken av fremskrittsskjemaet på denne periodens norske diktere vil bli behørig behandlet i analysene.

4.5 Oppsummering

I dette kapittelet har jeg vist hvordan *Arbeidernes Leksikon* utfordret den borgerlige litteraturhistoriepraksisen i *Aschehougs Konversationsleksikon*. Den borgerlige leksikonpoetikken med nasjon, estetikk, sjel og dikterpersonlighet ble byttet ut med en politisk agenda og sosialhistoriske perspektiver. Først prioriterte *Arbeidernes Leksikon* forfattere med tilknytning til arbeiderbevegelsen før de gradvis gikk over til karakterisere også borgerlige forfatteres samfunnsmessige rolle. To prosjekter gjør seg gjeldende. Det ene er knyttet til Reinert Torgeirsson, som hadde ansvaret for arbeiderlitteratur. Han beskrev kriteriene for denne litteraturen og presenterte forfatterne som del av et kultureisingsprosjekt med det kollektive mennesket og det klasseløse samfunnet som fremtidig mål.

Mot Dags litteraturbegrep er en kombinasjon av realisme som avspeiling og målestokk. Mot Dag litteraturhistorieskribenter synes å lese historien fra et punkt i fremtiden hvor

revolusjonen allerede har inntruffet. Og fra dette punktet dømmer de forfattere som ikke bidrar til å bære historien frem mot sitt mål. At de tok for seg all litteratur skiller dette prosjektet fra andre radikale litteraturformidlingsprosjekter. De tre artiklene ”Romantikken”, ”Poesi” og ”Futurisme” hvor disse retningene ble kritisert, står alle oppført i listen over de viktigste artiklene i leksikonet i sine respektive bind. Romantikkens problem var altså et stridsområde for den revolusjonære dannelsen hvor rasjonalitet og virkelighet var akutt viktig.

Ord er som kjemikalier. Hver for seg er de ingenting, avmektige døde. Men sammenføyd på visse bestemte måter kan de enten bli et utsøkt nytelsesmiddel eller – dynamitt! De kan sprengre en verden.

Redaktør Benjamin i skuespillet Underveis. (Helge Krogh 1948:70)

5 Motstandens retoriske strategier

Den første artikkelen jeg leste i *Arbeidernes Leksikon* var den om Bjørnstjerne Bjørnson, og jeg må innrømme at jeg ved siden av å finne den besnærende, hadde problemer med å forstå som skjedde i teksten. De litteraturhistoriske argumentene fremsto tidvis som fornuftige og friske, mens det andre steder virket ruskende galt. Og hva gjorde karikaturtegninger i en leksikontekst? Dette lignet på en måte en leksikontekst og på flere måter lignet det ikke.

I forrige kapittel viste jeg hvordan litteraturen ble sett med nye perspektiver, som gjorde at Bjørnsons posisjon i litteraturhistorien ble markant endret. Jeg viste hvordan Reinert Torgeirssons prosjekt var å styrke kulturkampen ved å fremheve arbeiderdiktningen og definere grensene for denne litteraturen, mens Mot Dags folk anvendte sin marxistiske historieforståelse på forfatterskapene. Men dette har også en viktig retorisk dimensjon, som er temaet for dette kapittelet. I dette kapittelet har jeg analysert seks artikler i *Aschehougs Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon* hvor jeg forsøker å svare på hvordan *Arbeidernes Leksikon* forhandler med genrekonvensjoner og jeg forsøker å beskrive hva som var deres retoriske motstandsstrategier. De analyserte artiklene, som gjenfinnes i sin helhet i vedleggsdelen bakerst i oppgaven, er om følgende forfattere:

- Bjørnstjerne Bjørnson
- Marius Brått
- Olaf Bull
- Camilla Collett
- Aleksander Kielland
- Henrik Wergeland.

I hver analyse beskriver jeg først kort artikkelforfatternes bakgrunn og historie og jeg gjør rede for revisjonspraksis der det er relevant. Så gir jeg en oversikt over hvordan artikkelen er komponert. Jeg går gjennom sekvensene, setter de retoriske teknikkene på begrep og forklarer hvordan virkelighetsbildene i teksten blir konstruert språklig. Vi skal inn i teksten, og først ut er Bjørnson.

5.1 Bjørnsons utilstrekkelighet (å dømme de andre)

Da historikeren Ernst Sars skrev sin *Udsikt over Norges historie* (1902) konstruerte han fortellingen rundt to olympiske skikkelser: Bjørnson og Wergeland, og dette omtales gjerne som en forestilling om et poetokrati (Slagstad 1998:185). Bjørnsons sterke posisjon i Norge i tiden rundt unionsoppløsningen gjenspeiles i *Ascheboug's Konversationsleksikons* artikkel Bjørnson (Bind 1, 1920), som er en ortografisk revidert og noe oppdatert versjon av artikkelen i *Illustreret norsk konversationsleksikon* (1907-13). Da *Arbeidernes Leksikon* utfordret den borgerlige åndshistorie under arbeiderkampen i 1930-åra hentet de dikterkongen ned fra tronen (Bind 1, 1932). Trond Hegna, som har skrevet Bjørnson-artikkelen i *Arbeidernes Leksikon* forholdt seg til leksikongenren og innholdet i sitt borgerlige forbilde, men benyttet også en rekke retoriske strategier forbundet med agitasjon og Mot Dags tidsskriftarbeid. Jeg viser først den borgerlige leksikonartikkelen Hegna hadde å forholde seg til.

5.1.1 Kongen hylles

Forfatterbiografien som skal analyseres her er om Bjørnstjerne Bjørnson og er hentet fra *Ascheboug's Konversationsleksikon* (Bind 1, 1920, "Bjørnson". Se vedlegg 11).²⁴ Det er en lett revidert versjon av artikkelen i *Illustreret norsk konversationsleksikon* (Bind 1, 1907).²⁵ Artikkelen er skrevet av Gerhard Gran, en av Norges sentrale litteraturhistorikere ved århundreskiftet. Med sine drøye fire spalter (291 linjer) inkludert tre fotografier, er artikkelen den lengste dikterbiografien i *Ascheboug's Konversationsleksikon*.²⁶

1. Biografi fram til 1870 (utgjør ca halvparten av artikkelen).
2. Litteraturhistorisk argumentasjon fra 1856 til 70.
3. Biografisekvens fra 1870 til 75. Bjørnson skiftet retning politisk.
4. Litteraturhistorisk argumentasjon fra 1875 til 1906.
5. Samlende karakteristikk og hyllest som binder det foregående sammen.
6. Biografi fra 1906 -1910. Nyskrevet til andreutgaven av leksikonet.
7. Litteraturliste

²⁴ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen "Bjørnson" i *Ascheboug's Konversationsleksikon*, Bind 1, 1920.

²⁵ Ortografien er revidert (rettskrivingen er endret slik at ord som "flyttede" er rettet til "flyttet"), avslutningen er noe omskrevet og med et tillegg om Bjørnsons år fra 1906 og fram til hans død i 1910, og et bilde er byttet mens et annet er tatt bort.

²⁶ Den omtrentlige linjetellingen i denne oppgaven skyldes bilder og andre illustrasjoner som forskyver spalten. Poenget her er å gi et inntrykk av hva artikkelen bruker plass på.

Artikkelen veksler mellom biografisekvenser (1 og 3) og litteraturesekvenser (2 og 4) før det kommer en hyllest (5) og en hale med biografi (6), som omfatter perioden fra førsteutgivelsen til Bjørnsons død, og som var nyskrevet til andreutgaven.

Biografidelene bygger opp et bilde av Bjørnson som et diktergeni i utvikling, og er skrevet med innlevelse og hengivenhet. Teksten bærer preg av mye modalitet og beundring. Begrepet ”geni” gjentas hele fire ganger i artikkelen. Argumentasjonen om litteratur ordner forfatterskapet i to perioder. Litteraturen vurderes estetisk etter hvordan Bjørnson i den første perioden er god på å skildre bøndene, men i den andre bruker mer typer til å fremstille et problem. Stilen til Gran er *her* nøktern og akademisk. Stilen i den samlende karakteristikken (5) er derimot preget av utslørt beundring, og de politiske motforestillinger den tidligere bohemen og daværende akademikeren Gran måtte ha mot Bjørnson, feies til side: Jeg siterer hele passasjen for å gjøre det tydelig hvilke genrekonvensjoner *Arbeidernes Leksikon* forholdt seg til. Det starter med at Gran siterer Bjørnson:

I den tale, hvormed B. mottog Nobelprisen (1903) uttalte han bla. : ’Victor Hugo er min mand. Inde i hans glansfulde fantasi er følelsen av livets overskud det farvegivende. Mange taler om hans feil – – Ja. Men for mig blaases disse feil allesammen væk av det vældige livspust i ham’ Med denne følelse er det ogsaa vi staar likeoverfor B.: alle indvendinger mot ham blaases væk av livspusten i ham. I over 50 aar har han været midtpunktet i det norske folk, den bevægende kraft i dets liv, har sunget dets kjærlighet, tolket dets sorger, pisket dets laster, har henrevet og egget, splittet og samlet, snart en forargelsens klippe, snart et samlingens merke, altid den frygtløse forkynder, som skapte nye verdier, frugtbar gjerning, ufred og vekst. (Ibid: 1027)”

Her er logosargumentasjonen fraværende. Det vises til Bjørnsons etos i form av ”det vældige livspust i ham”. Den oppramsende og rytmiske stilen og de overveldende positive karakteristikken gir passasjen en merkbar patos. Gran benytter seg også av identifikasjonsstrategier ved å skape et fellesskap med leksikonleserne (min kursivering) ”Med denne følelsen er det også *vi* staar likeoverfor B[jørnson].” Og det er snakk om Bjørnsons rolle blant ”det norske folk”, som en enhet. I førsteutgaven stoppet artikkelen like etter denne sekvensen, noe som ga artikkelen en dramatisk avslutning. I 1920-utgaven av artikkelen virker fortellingen om Bjørnsons siste leveår fra 1906-1910 som et antiklimaks. Men det hindrer oss ikke å se at leksikonformatets forfatterbiografi kunne ha mye til felles med det som innen klassisk retorikk kalles lovtalen (genus demonstrativum), hvor man spiller på identifikasjon, følelser og holder frem et lysende eksempel for publikum (Johannesson 2003: 97 og 102). Bjørnson krones i denne artikkelen i den norske litteraturens anegalleri.

5.1.2 Kongens fall

Artikkelen om Bjørnson i *Arbeidernes Leksikon* er skrevet av medredaktør Trond Hegna fra organisasjonen Mot Dag (Bind 1, 1932, 'Bjørnson'. Se Vedlegg 5).²⁷ Hegna var utdannet historiker og ga senere ut heftet *Bjørnstjerne Bjørnson og norsk samfunnsutvikling* (1933), som Beyer regnet som et av de tidligste og mest talentfulle forsøkene på marxistisk litteraturhistorie i bokform i Norge, men som han pekte på var for doktrinær (Beyer 1939: 26). Leksikonartikkelen fra 1931, som også er den første dikterbiografien som står oppført i listen over leksikonets viktigste artikler i leksikonet må altså anses som et pionerarbeid.²⁸ Det er da også en nyskapende artikkel preget av nye premisser, argumentasjonsteknikker og stilvariasjoner som trer frem. Johan Tønnesson har i en presentasjon av Bjørnsonartikkelen i *Arbeidernes Leksikon* hevdet at denne artikkelen veksler mellom syv stemmer (Tønnesson 2007).²⁹ Å vurdere denne artikkelen på bakgrunn av omslag i tekstens stemmer er fruktbart, men jeg synes det er viktig å få frem at stemmene ikke indikerer forskjellige standpunkt, men trinn i et nokså originalt komponert argument. Jeg har gått relativt nøye gjennom artikkelen for å vise hvordan det forhandles med ulike genrer og hvordan adekvate og friske tolkninger blandes med det doktrinære og tilslørende.

Med sine cirka syv spalter (488 linjer), inkludert bilder og karikaturtegninger, er artikkelen verkets lengste dikterbiografi. Den er betydelig lengre enn den i *Aschehøgs Konversationsleksikon*, og den er en av svært få forfatterbiografier med overskrifter. De lar seg organisere kronologisk i syv sekvenser, som igjen kan separeres i tre deler.

1. "Biografi"
2. "Litteratur".
3. "B. som offentlig personlighet" (Innføring av nye premisser.)
4. "B. og bøndene" (Litteratur og politikk. Tilsvare Grans 1856-70).
5. "B. og det 19 årh. borgerlige": (Litteratur og politikk. Tilsvare Grans 1875-1906).
6. "B. og arbeiderklassen" (Kulminerer i en dom over forfatterskapet).
7. Litteratur

I de to første sekvensene beskrives liv og diktning separat, ved en teknikk som bryter opp etablerte sammenhenger og bereder grunnen for innføring av nye premisser. I sekvens 3, 4 og 5

²⁷ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen "Bjørnson" i *Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, 1932.

²⁸ Det er også referanser til Bjørnson i en rekke andre artikler i *Arbeidernes Leksikon*, som "Norge", "Aulestad", "Arnliot Gelline", "Bergljot", "Fyrstikkarbeiderstreiken" og "Garborg".

²⁹ Den encyclopediske, Den marxistisk-ortodokse, Den marxistisk-kritiske, Den Bjørnsonbegeistrede, Den ambivalente, Den humoristiske, Den allment Bjørnson-kritiske

innføres nye premisser og dette anvendes på Bjørnsons forfatterskap, men med den samme periodeforståelsen som hos Gran. Det går gradvis fra argumentasjon til satire og det veksles mellom analyse og dogmatikk. Sekvens 6 om Bjørnson og arbeiderne er gjennomført doktrinær og her benyttes stråmannsargumentasjon. Jeg skal ta for meg hver av delene og gi en oppsummering til slutt.

5.1.2.1 Disossiasjon: Liv og diktning

Biografisekvensen følger Bjørnsons liv kronologisk. Det handler om Bjørnson som tar utdanning, reiser, jobber ved teater og kommer opp i konflikter. Stilen er nøktern og forretningsmessig: ”1903 fikk han Nobelprisen i litteratur. Fra 1905 er han ofte syk.” Årsaksforklaringene er fraværende. Dette er historieskriving uten kausalitet.

Virkelighetsbeskrivelsen farges også av kampmetaforikken. Se for eksempel bruken av ordet agitasjon, som ikke ble brukt i det borgerlige leksikonet: ”Her bodde han nu fast i 35 år, optatt med sin skribentvirksomhet, men hyppig avbrutt av agitasjons-, foredrags- og oplesningsreiser.” Andre begreper og metaforer som gjentas er ”voldsom”, ”kamp”, ”strid” og ”feide”. Enkelte av disse begrepene er hver for seg helt adekvate, men i sum er de uttrykk for en ganske annen innstilling og gir en annen beskrivelse enn den vi så i *Aschehougs Konversationsleksikons* artikkel der genidyrking var det gjennomgående. Det kan forstås som et uttrykk for at Hegna projiserer sin kampsituasjon og kampmetaforikk fra 1930-tallet over på Bjørnsons liv, altså et kompromiss mellom fortid og nåtid.

Men det som er mest oppsiktsvekkende med denne sekvensen er at litteraturen kommer helt i bakgrunnen. Uten at et verk er nevnt står det: ”Hans forfatterskap (bondefortellingene, skuespill, dikt, se nedenfor) hadde nu skaffet ham et ansett navn og Stortinget bevilget ham en årlig sum på 400 spd. som ’diktergasje’, første gang denne bevilgning i det hele blev gitt.” Diktningen kommer først i neste sekvens ”*B.s diktning*”, og da som en nøktern oppramsing av verkene oppdelt etter sjanger (”Romaner og fortellinger”, ”Skuespill”, ”Dikte og sange”) og utgivelsesår. Første gang verkene introduseres i artikkelen er de altså ikke systematisert etter litterær periode eller i sammenheng med hendelser i Bjørnsons liv, men etter år og sjanger.

De to første sekvensene oppfyller konvensjoner om biografiske opplysninger og utgitte verk, de gir artikkelen et inntrykk av nøytralitet og soberhet. Samtidig brytes sammenhengen mellom hendelsene og den borgerlige forståelsesrammen ned, slik at Hegna i neste sekvens kan innføre klasseperspektivet. Denne retoriske strategien er en kombinasjon av det retorikerne kaller *dissosiasjon* og det litteraturviterne kaller *underliggjøring* eller *desautomatisering*. *Dissosiasjon*, er å skille en enhetlig ide i to atskilte ideer for å kunne fremheve sitt eget prosjekt (Ihlen 2004:132). I denne

artikkelen brytes sammenhengen mellom liv og diktning ned. *Underliggjøring* og *desautomatisering* er å beskrive ting og hendelser uten å se dem i sin vante sammenheng (Skjlovskij [1916]1991: 11). Leseren blir brakt ut av fatning og gis mulighet til å se ting på nytt. For kommunikasjonsrådgivere er dette en strategi som gir dem definisjonsmakt. For litteraturviterne er det en av de fremste beskrivelser av hva som utgjør den poetiske funksjon – å se tingene med nye øyne. I denne artikkelen er det disosiasjon som er det mest korrekte å bruke.³⁰ For Trond Hegna og Mot Dag var strategien med å desautomatisere etablerte sammenhenger viktig for å kunne berede veien for innføringen av klassesperspektivet.

5.1.2.2 Nye perspektiver og analyser

Denne delen består av sekvens 3, 4 og 5 i modellen ovenfor. Sekvens 3. *B. som offentlig person* leverer premissene, og i de to neste sekvensene 4. ”*B og bondene*” og 5 ”*B og det 19. årh.s borgerlige utvikling*” gjøres analysearbeidet. De to siste tilsvarende Gerhard Grans periodeinndeling med bonde- og sagadiktning fra 1856-70 og problemdiktning fra 1875-1906. Samtidig som overskriftene indikerer en tematisk organisering beholdes altså den kronologiske periodeinndelingen jeg viste i *Aschehøgs Konversationsleksikon*. Spesielt med denne delen er at det er vanskelig å følge gangen i teksten. Den starter argumenterende, men gradvis får innslag av satire og dogmer.

Premissene

I ”*B. som offentlig personlighet*” innføres fire premisser, fire aspekter av virkelighetsforståelsen som kommer til uttrykk i artikkelen:

1. Først etableres det kjente heltebildet av Bjørnson: ”I slutten av hans liv var denne posisjon så grunnfestet at han med full rett kunde kalles ’Norges ukronede konge’”.
2. Videre introduseres en historisk kontekst: Bjørnson skal forstås på bakgrunn av industrikapitalismens utvikling.
3. Bjørnsons litterære forfatterskap og politiske virksomhet skal forstås dialektisk i forhold til hverandre og i forhold til strømninger i tiden
4. Bjørnson er selv bevisst denne dialektikken.

Disse premissene utgjør litteraturhistoriesynet som i artikkelen brukes til å detronisere Bjørnson. Det er underforstått at det eksisterer et annet syn på Bjørnson som denne artikkelen angriper,

³⁰ I andre artikler i *Arbeidernes Leksikon*, for eksempel ”Flagg”, er den poetiske funksjonen vel så tydelig.

men dette synet nevnes ikke. Derfor kan artikkelen først oppleves litt som skyggeboksing. Men dette blir å lese artikkelen på feil premisser. Hegna går omveien om den etablerte litteraturhistorien og går i rette med forfatteren selv, Bjørnson.

Nøkkelen til å forstå den videre artikkelen ligger i denne formuleringen: ”Bjørnson offentlige virksomhet kan selvfølgelig ikke vurderes uten i sammenheng med det samfund han virket i. B. var selv i sjelden grad opmerksom på denne sammenheng, også i de tilfelle da han ikke var klar over dens karakter”. Sitatet innebærer at Bjørnson gjorde mye rett, men han var ikke klar over klassekampens karakter og derfor tok han feil.

Om man leser denne sekvensen nøye ser man også skiftene i stil. Først, når det offentlige bildet av Bjørnson legges fram, er passasjen preget av modalitet og positiv evaluering ”Meget tidlig fikk hans ord stor vekt i alle offentlige spørsmål, vakte forargelse og samlet om sig veldig tilslutning”. Deretter preges stilen av redaksjonell hjelp fra andre forfattere, noe som kan skyldes at det er snakk om innterpet ideologisk fellesstoff: ”Siste halvdel av det 19 årh. betegner industrikapitalismens gjennombrudd i det norske samfund. Landet får en moderne industri og industriarbeiderklasse.” Mot slutten er formuleringene preget av repetisjon, reformulering og nyanseringer, som virker messende, belærende og kvasiakademisk. Her er et utdrag:

Han er de nye strømningers dikter, profet, teoretiker, agitator og organisator, ikke alt med samme talent, men dog i den grad alt, at men ikke kvil vurdere B. riktig eller forstå de strømninger han på denne måte representerer, med mindre man forstår alle disse sider av B.s virksomhet i forbindelse med vedkommende spørsmål.

Det er lettere å tenke seg at dette var formuleringer rettet mot universitetsfolk som Gerhard Gran, med en intensjon om å innføre nye premisser i den akademiske forståelsen av Bjørnson, enn det var beregnet på en arbeider som var nysgjerrig på kulturarven.

Bjørnsons agitasjon og ambivalens i forhold til bøndene

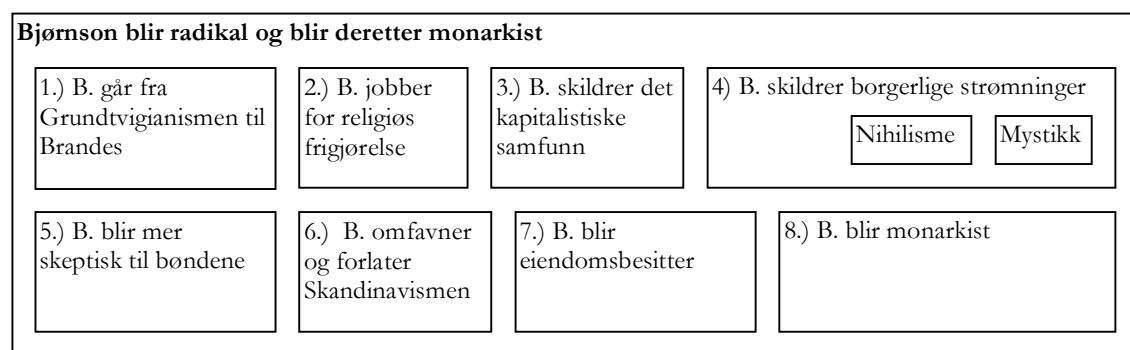
B. og bøndene består av tre argumenter (1, 2, 3) hvor hvert argument bygger på premissene som ble lansert ovenfor, samt nyanseringer av historien og eksemplifiseringer ved forfatterskapet. 1.) Bjørnson skrev bondefortellinger for å styrke bøndenes stilling, men bondeklassen var i ferd med å differensieres, noe som gjenspeiles i litteraturen, eksemplifisert ved protagonisten Øyvind Plassen. I følge Hegna skriver Bjørnson altså til landmannsklassen, noe som resulterer i en litt forurettet konstatering: ”Men til underklassen har han intet bud”. 2.) I sagadiktningen viser Bjørnson ”bonden i virksomhet på den internasjonale arena, i en historisk sammenheng [...], og det poengteres at det internasjonale er noe som skiller den fra bondediktningen. Argument 3.) dreier seg om Bjørnsons ”dobbelt-sidedighet”. Dette har å gjøre med to ting. Det første er at partiet

Venstre besto av to fraksjoner, ”Jåbæks bondebevegelse” og ”Sverdrups borgerlig-radikale politiske bevegelse”. Bjørnson ville styrke bøndene, men likte ikke deres sneversynthet. Den andre delen av argumentet er at Bjørnson ikke bare var klassemessig bundet til bondebevegelsen men også til borgerskapet.

Det bør være rimelig å si at Bjørnson fungerte som fortolker og beskriver av bøndenes utvikling og at han i Hegnas øyne forholdt seg til et sjikt av dette bondemiljø, samt at han var mot ”sneversyntheten”. Dette er gode observasjoner som utvidet forståelsen fra artikkelen til Gran i *Aschehougs Konversationsleksikon*, og som tilførte norsk fagmiljøet ved universitetet nye perspektiver på Bjørnsons diktning (Beyer 1939:26).

Fra radikaler til monarkist - satire

Til sekvensen *B. og den borgerlige utvikling* hører det to karikaturtegninger. Bruk av karikaturer er svært utypisk i leksikonsammenheng, men vittighetsbladene spilte en viktig rolle i arbeiderbevegelsen. Blant annet var vittighetsbladet *Hvebsen* tatt opp i *Arbeidermagasinet* og redaksjonen var plassert vegg i vegg med leksikonredaksjonen. Karikaturene oppsummerer fint sekvensen. Den første karikaturen viser taleren Bjørnson, med fakkell i hånd og knyttet neve, foran en jublende folkemasse. Den andre har overskriften: ”En herre som bærer kappen på begge skuldre”. Tjeneren på bildet spør: - Skal det være Kongedømme eller republikk i dag Hr. Bjørnson.” Denne sekvensen forteller historien om Bjørnsons som gikk fra å være radikal agitator til konservativ borger. Teksten går fra å være positiv til å bli satirisk og dømmende. Åtte argumenter er plassert etter hverandre:

Argumentene følger en mer eller mindre kronologisk kjede fra Bjørnson i Argument 1) velger bort Grundtvigianismen til fordel for Georg Brandes og til Argument 8.) hvor han blir monarkist og svikter det radikale programmet. Men kronologien forankres ikke i årstall eller i en årsakskjende, noe som gjør det vanskelig å følge argumentet underveis. Men leser man en gang til

kan man se hva som treffer en. Stilen skifter nemlig mot slutten av sekvensen hvor Hegnas holdning er sarkastisk.

I Argument 1 gis tre faktorer man må regne med i denne perioden. Det er Venstres tvesidighet, Bjørnsons påvirkelighet og Bjørnsons dimensjoner. Og det er særlig påvirkelighet som er Hegnas poeng. Han tegner bildet av en vakkende Bjørnson. I tråd med premisene er Hegna opptatt av dialektikken mellom strømninger i det borgerlige åndsliv og Bjørnsons diktning. I Argument 2 konstaterer han at Bjørnson jobber for religiøs frigjørelse og eksemplifiserer med et verk. I Argument 3 tar han utgangspunkt i samfunnsanalysen og viser hvordan Bjørnson tar opp aspekter av samfunnsutviklingen i sin diktning. Det dreier seg for eksempel om: ”forretningsforhold (’En fallitt’), presse (’Redaktøren’)”. Men Bjørnson nyanserer ikke. Han bare går videre til neste argument. Det har å gjøre med at passasjen bygges opp mot Bjørnsons fall og ikke er bærer intensjonen om noen dyptpløyende analyse av verkene. I Argument 4 forklarer Hegna hvordan strømninger som nihilisme og mystikk vises i verkene: ”Begge er meget nøie bundet til det borgerlige samfunns økonomiske struktur som et uorganisert samfund.” Her blir samfunnsanalysen til Hegna langt viktigere enn Bjørnsons diktning. Nihilisme og mystikk forklares bare i relasjon til samfunnsanalysen, og da som deler av ”det uorganiserte borgerlige samfund”.

Når det gis et eksempel brukes en egen formuleringsteknikk med fremsetting av påstand, nyansering og tilbaketrekking av påstanden: ”I sitt beste skuespill ’Over ævne’, første stykke, behandler han mystikken, han tar også avstand fra den, men på en måte som viser at han selv ikke er upåvirket av den.” Det samme er tilfelle i neste argument, men her har Hegna tatt utgangspunkt i Bjørnsons holdning og ikke strømningene: I Argument 5 står følgende: ”B.s holdning til det 19 årh. åndsliv skjerper hans motvilje mot de utslag av bøndernes virksomhet som har sammenheng med bygdemiljøets begrensethet, samtidig som det svekker hans evne til å forstå i hvilken grad visse sider av dette bygdemiljø, selv i sin snevre form, allikevel er en styrke:”. I begge tilfeller er det Hegna, som 50 år senere kunne konstantere hva Bjørnson burde gjort. Argument 6 omhandler Skandinavismen som Bjørnson omfavnet men snarlig forlot. Dette bidrar i artikkelen til bildet av Bjørnson som påvirkelig og ambivalent.

I Argument 7 portretteres Bjørnson som ”eiendomsbesidder med mange folk i sitt brød” hvorpå: ”En litt mett og dorsk toleranse sniker seg inn i hans diktning”. Her skjer det en dreining i stil: Ambivalensen erstattes av sarkasme. Hegnas stil erstattes av en gammelmodig rettskriving og formuleringssmåte. Muligens skyldes denne dreiningen den kollektive redaksjonsprosessen, for det ser ut til at det er formulert av en annen forfatter.

Dette representerer en problematisk genreforhandling hvor kombinasjonen av den konvensjonelle biografi og narrasjon brytes mot Hegnas argumentasjon og introduksjon av ny forståelse av Bjørnson og hans forfatterskap. Også i artikkelen til Gerhard Gran i *Aschebongs Konversationsleksikon* kommer opplysningene tett på hverandre. Men det er det lett å skape sammenheng i teksten ettersom Bjørnson hele tiden er referent i setningene, siden kronologien er forankret i årstall, siden forklaringsmodellene hele veien er de samme og siden opplysningene til sammen danner et helhetsbilde av dikteren Bjørnson. Her kreves det betydelig mer konsentrasjon for å skape sammenheng. Denne delen av teksten er ikke spesielt velformet, men den tjener til å hente Bjørnson ned fra pidestallen ved å fremstille ham som påvirkelig og vaklende uten et fast og riktig fundament for sitt politiske engasjement.

5.1.2.3 Stråmannsargumentasjon og doktrine

I *B. og arbeiderklassen* måles Bjørnson i forhold til hans støtte til arbeiderbevegelsen og marxismen. Først innføres et historisk perspektiv: ”I løpet av de første 25 år av B.s offentlige virksomhet skapes arbeiderklassens revolusjonære samfunnsoppfatning.” I neste passasje roses Bjørnson for fullhjertet å ha støttet Fyrstikkarbeiderstreiken i 1889, men kritiseres deretter: ”I neste øyeblikk viser det seg at han er bundet til bondesamfundets primitive utvikling og til borgerskapets åndsliv og han blir en håpløs spissborger, snever i sin tenkning, smakløs som kunstner.” Dette er etter at Bjørnsons dobbeltsidighet allerede er slått fast, nå kommer dermed ikke dommen så overraskende.

Videre er sekvensen bygget opp som en konfrontasjon mellom Hegna og noen Bjørnsonsitater fra Norsk folkeblad i 1871, som Hegna ser som uttrykk for hele samfunnssynet hans og harselerer over: ”Den mann som har skriver dette er 39 år og har ikke opdaget noen av de vesentlige momenter som bestemmer den moderne samfunnsutvikling”. At Bjørnson ikke hadde den samme oppfatning av samfunnsutviklingen som Hegna er jo knappst noen overraskelse. Denne måten å konfrontere borgerlige sitater på var vanlig praksis i tidsskriftet *Mot Dag*. Se for eksempel tidsskriftets faste spalte ”Borgerlig åndsliv”, som utelukkende gikk ut på å drive harselas med sitater fra borgerlig presse og litteratur.³¹ Mer generelt er teknikken en form for stråmannsargumentasjon, hvor artikkelforfatteren inkluderer en stemme (her en opposent) han selv har herredømme over, og som han bruker for å gi et bilde (her et fortegnet bilde) som tjener argumentasjonen (her et karakterdrap). Når vi kommer til avslutningen av artikkelen har Hegna helt gitt ham opp:

³¹ Et eksempel på ”Borgerlig åndsliv” er trykket i Bull og Hegna 1966: 42. Se ellers tidsskriftet *Mot Dag*.

Han viker forferdet til bake for denne konflikts voldsomhet og stykkets moral [Over Ævne – andet stykke] er den jammerligste av all småborgerlig visdom at 'noen må begynne med å tilgi'. Han ser riktignok også ut over den konflikt som utkjempes i øieblikket, henimot den tid da menneskene ved sin teknikk i langt høiere grad enn nu kan beherske naturkreftene for sine formål. Det vil si at han er i slutten av det 19 årh. kommet nøyaktig så langt som den utopiske sosialisme var kommet i begynnelse av århundret. Og lenger kom han aldri.

Om det noen gang var et revolusjonstilløp i norsk litteraturhistorie så var det her. Vi ser her et nytt argumentasjonsskjema i norsk kulturhistorisk sammenheng. Litteraturen og forfatterens standpunkter ble prøvd mot den rette marxistiske lære.

5.1.2.4 Noen ord om jammer og latter

Som konsekvens av den marxistiske litteraturhistoriske praksis måtte Bjørnson detroniseres, og det gjøres ved et karakterdrap som savner sidestykke i litteraturhistorieskrivingen. Latterliggjøring av maktpersoner er et grep som fungerer når man skal hente dem ned fra pidentallen. Men det må også ses i sammenheng med stilmessige påvirkningskilder. Strategien med å felle nådeløse dommer, kombinert med det utypiske ordet "jammerlig" synes å stamme fra Marx, Engels og Plechanov. I artiklene om Ibsen og Goethe i *Arbeidernes Leksikon* er det henholdsvis Plechanov og Engels som får avslutte artiklene med en fellende dom (*Arbeidernes Leksikon* "Ibsen" og Ibid, "Goethe"). Men der Plechanov, Marx og Engels, slik jeg forstår det, preges av alvor så har Mot Dag en betydelig mer humørfylt tone. Dette understrekes av karikaturene i Bjørnsonartikkelen, av overdrivelsen i de drøyeste sarkasmene, samt at vi kjenner igjen noe av den nevnte Mot Dag-stilen. Den "motdagistiske latter" er kommentert flere steder og det står blant annet at de hadde "dynamitt i smilehullene" og var preget av "maleisk satire" (Blant annet hos Bull og Hegna 1966: 13). Det er på sett og vis denne latteren som redder artikkelen fra å bli oppfattet som totalitær.

5.1.2.5 Kort oppsummering

Mens Gerhard Gran i *Aschebouds Konversationsleksikon* gradvis bygget sin argumentasjon opp mot hyllest, bygget Hegna argumentasjonen opp mot en knusende dom og detronisering. Å dømme og lovprise er sjangre som tradisjonelt står nære hverandre, men med ulikt fortegn (Johannesson 2003:97). Artikkelen bryter først ned de vanlige sammenhengene, før det innføres nye premisser. Deretter sees Bjørnsons diktning i sammenheng med samfunnsutviklingen. Innføringen av den marxistiske samfunnssteori på litteraturhistorien innebar en ny forståelse av litteraturens rolle og den satt søkelys mot ganske andre aspekter ved Bjørnsons diktning enn hva Gran gjorde. Artikkelen stilte nye spørsmål til litteraturhistorien. Den spurte: For hvem, og om hvem? Der Gran så beskrivelser av menneskeskjebner så Hegna beskrivelser av akutte samfunnsproblemer.

Hegna inngikk imidlertid også et kompromiss med diktermyten i den borgerlige litteraturhistorie-skrivingen i det han trakk fram Bjørnsons påvirkelighet og hans dimensjoner som personlighet som viktige faktorer for å forstå hvordan Bjørnson kunne vakle.

Hegna benyttet seg av disosiasjon, han projiserte 1930-tallets kampmetaforikk på fortiden, han benyttet satire og en polemisk stil kjent fra tidsskriftet *Mot Dag*. Det som er mest problematisk ved denne artikkelen er hvordan Hegna brukte sin forståelse av historien som målestokk og innfører doktrinen om at forfattere bør være tilknyttet arbeiderbevegelsen og arbeide for revolusjonen. Doktrinen praktiseres av Hegna ved stråmannsargumentasjon. Dommen viser hvor sikker Hegna var i sin overbevisning. Han hadde svaret og kunne felledommer uten ydmykhet, og arbeiderne ble her gitt et fortolkningsverktøy som lærte dem å felle dommer over den borgerlige litteraturen.

5.2 Eksempelet Brått (å hylle våre egne)

Marius Braatt, eller Marius Brått, som han kalles i *Arbeidernes Leksikon* i tråd med deres rettskriving (aa gjøres konsekvent til å), regnes sammen med Thorleif Auerdahl, Rudolf Nilsen og Julius Østby blant ”de unge døde proletardikterne” i norsk mellomkrigstid (Hansen 1960:104 eller Dalgard 1980:32). Brått er riktignok ikke nevnt i listen over de viktigste artiklene i Bind 1, men han nevnes i Forordet bindet og er eksemplarisk for den første prioriteringsstrategien om å skrive lite om borgerlige forfattere og mye om arbeiderdiktningen (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1 ”Forord”). Artikkelen fungerer i oppgaven som eksempel på Reinert Torgeirssons litteraturformidlingsprosjekt som jeg i Kapittel 4 kommenterte under overskriften ”Arbeidernes litteraturhistorie”, og det er dette prosjektets retoriske strategier som her kommer til uttrykk. Artiklene jeg analyserer nedenfor tegner hvert sitt bilde av forfatteren. I *Aschehougs Konversationsleksikon* er det kunstnerens ”aandelige utvikling” det fortelles om (Bind 2, 1920, ”Braatt”). I *Arbeidernes Leksikon* ble han gjort til eksempel på ekte arbeiderdiktning (Bind 1, 1932, ”Brått”).

5.2.1 ”aandelig utvikling”

Bjørnsonartiklene, som jeg analyserte ovenfor, var lange og informasjonrike og inndelt i avsnitt og overskrifter. Artikkelen om Braatt i *Aschehougs Konversationsleksikon* er med sine 15 linjer en kort

leksikontekst uten typografisk inndeling, men komposisjonen lar seg bryte ned i tre deler (Bind 2, 1920, "Braatt". Se Vedlegg 12).³²

1. Biografisk kunnskap
2. Verkene
3. Biografi og forfatterskap bindes sammen.

Det er dikterpersonligheten i utvikling, det sjelelige og litteraturens stemningsskapende kvaliteter som er hovedelementer i denne artikkelen.

Gjennom teksten bygges det en fortelling om Marius Bråtts utvikling. Det går fra "han arbeidet rastløst på sin aandelige utvikling", via utgivelsen *Fra dybet*, som "viste en betydelig sjælegranskende ævne", og fram til *Det røde had*, som "viste et stort fremskridt i kunstnerisk modenhet". Dette er standardhistorien om kunstnerpersonlighetens modning, og den konstitueres ved at artikkelforfatteren bruker nettopp begreper som "kunstnerisk modning" når han skal karakterisere forfatter og forfatterskap, samt at han plasserer denne informasjonen som oppsummeringer eller konklusjoner rett før han bytter tema.

Stilen er preget av innlevelse, noe vi ser av adverbene, som for eksempel "rastløst" og "begeistring". Sekvensen om tekstene er i større grad preget av subjektive vurderinger og modalitet ettersom Nærup skriver om *Fra dypet* at den er: "baaret av en *intens*, ofte likefrem *bessattende* stemning, og som røber en *betydelig* sjælegranskende evne (min kursivering)." Stilen gjør historien levende og gjensker noe av stemningen i verkene, noe som igjen bidrar til å at artikkelen blir leseverdige.

Det er imidlertid mye informasjon i artikkelen som på sett og vis blir fyllstoff, løse fakta, men som også kunne konstituert en annerledes historie. Her er informasjon om fattigdom, dårlig helse, engasjement i den ungsosialistiske bevegelsen, og titler som *Fra dypet* og *Det røde had*, men dette settes ikke i sammenheng med noen begreper eller utviklingslinjer. Samfunnsretten, som Nærup riktignok påpeker, er der kun som en "understrøm". Vi skal nedenfor se at disse komponentene utgjorde hovedlinjen i *Arbeidernes Leksikons* artikkel om proletarforfatteren Brått.

Om vi inntar synsvinkelen til en litteraturhistorieskriver fra arbeiderbevegelsen vil det være nærliggende å beskrive splittelsen av arbeiderståsted og diktning som en form for dissosiasjon, men for Nærup er kunstneren i modning en etablert genrekonvensjon.

³² Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen "Braatt" i *Aschebongs Konversationsleksikon* Bind 2, 1920.

5.2.2 ”hadde han bare fått leve”

Til forskjell fra *Aschehougs Konversationsleksikon*s vektlegging av den kunstneriske modningen er poenget i Reinert Torgeirssons artikkel i *Arbeidernes Leksikon* at Marius Brått er et *eksempel* på en ekte arbeiderdikter (Bind 1, 1932, ”Brått”. Se vedlegg 6)³³. Reinert Torgeirsson var som tidligere nevnt ansvarlig for faggruppen *Arbeiderdiktning* i verkets Bind 1 og 2, og artikkelen står her som representant for Torgeirssons retoriske strategier. Artikkelen er ikke signert, men med tanke på stil og fagansvar er det liten grunn til å tvile på at den er skrevet av forfatteren av artikkelen ”Arbeiderdiktning”, nemlig Reinert Torgeirsson.

Tekstens komposisjon og stil knytter seg dels til undergenren forfatterbiografi i leksikon, men låner også trekk fra genren som innenfor klassisk retorikk kalles en lovtale (Johannesson 2003:97).³⁴ Til tross for at artikkelen ikke er inndelt typografisk kan vi dele den i fire sekvenser:

1. Biografi.
2. Forfatterskapet karakteriseres som ekte proletarisk.
3. Det hentes inn bekreftelse fra en uspesifisert arbeiderkilde. Her smelter kilden og leksikonstemmen sammen i en konklusjon.
4. Til sist vender artikkelen tilbake til biografien og beklager forfatterens tidlige død.

Totalbildet i artikkelen er at Marius Brått var et eksempel for arbeiderbevegelsen. I tråd med konvensjonene for en forfatterbiografi følger artikkelen et narrativt forløp ”fra vogge til grav”, men har innbakt en argumentativ sekvens hvor det avklares at Brått var en ekte arbeiderforfatter.

Identifikasjon

Brått er kategorisert som ”proletarforfatter” til forskjell fra *Aschehougs Konversationsleksikon* hvor han var ”forfatter”. Artikkelen begynner deskriptivt og nøytralt og uten at det gjøres eksplisitte forsøk på årsaksforklaringer (For eksempel: fordi, derfor), eller markering av temporalitet (For eksempel: først, deretter). Oppmerksomheten ledes inn på klassemessige forhold, levevilkår, politisk engasjement, som her sammenfaller med *Arbeidernes Leksikon*s ståsted.

³³ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen ”Brått” i *Arbeidernes Leksikon*, 1932, Bind 1,

³⁴ I klassisk retorikk opereres det med tre hovedgenrer; genus demonstrativum-lovtalen, genus judiciaire-rettergang og genus-deliberativum- rådslagning (2003:98).

Ekte arbeiderdiktning

Vi må sette sammen flere opplysninger i teksten for å konstruere hele argumenter eller historier. Blant annet står det at diktene først var ”almindelige” mens prosatekstene i *Fra dyppet* var ”originale”. Her blir det tydelig at *Arbeidernes Leksikon* opererte med noe av den samme forståelsen som *Ascheboug's Konversationsleksikon* når det gjelder originalitet og nyskaping.

Til forskjell fra Nærup, som brukte ord som indikerte en estetisk stemning var verket hos Torgeirsson uttrykk for en persons samfunnsmessige kamp: ”Her møter vi den fattige proletar og syke krøpling med sine drømmer og skjønnhetslengsler, men også med sin bitterhet, sitt hat, sin fortvilelse og tross.” Her ramses det opp; det han ønsket og fortvilelsen over å ikke nå det. Generaliseringene av protagonistens karakter er treffende, men når så like generaliseringer ramses opp fortløpende, som det gjøres her, får teksten en messende virkning. Det er underforstått at bitterheten, hatet og trossen er rettet mot noen. Hvem det er står ikke i klartekst, men ordet ”proletar” lader formuleringen med klassekampens polarisering mellom borgerskap og proletariat. Miljøet i diktningen vurderes til og med som ”ekte proletarisk”.

En lysende fremtid

Etter å ha stadfestet Bråtts proletarstatus gis ordet til en kilde, som det i teksten står at angivelig skal ha kjent Brått godt. Jeg siterer: ”Jeg kan aldri minnes å ha truffet et menneske med et mere skrøpelig legeme enn B. Han var ydelig mager, hadde dødblek hudfarve og var pukkelrygget, men hadde et par prektige klare, av intelligens og tenkekraft strålende øine.” Brått med sitt skrøpelige legeme minner mer om en beskrivelse i en skillingsviser enn i et leksikon. Når det som her vises til personens lidelseshistorie, og med innlevelse, så er målet å vekke leseren sympati og identitetsfølelse. Da er ikke fokuset lenger på å belære leseren, men å bevege. Den uspesifiserte kilden fungerer som identifikasjonsstrategi med arbeiderleseren og som stråmann i argumentasjonen. Å bruke uspesifiserte stemmer, som i utsagn av typen ”noen sier”, ”en sier”, kan være et tegn på at man ønsker å distansere seg fra utsagnet (skape avstand) eller det kan signalisere nærhet (Veum og Raddum 2006: 150). Her er det tydelig snakk om nærhet og identifikasjon.

Så langt i artikkelen har artikkelforfatteren Torgeirsson bygget opp et bilde av Marius Brått som lovende forfatter, som en del av arbeiderfellesskapet, og som en person det er mulig å føle medlidenhet med. Dermed kan Brått mot slutten heves opp til de store høyder: ”Han vilde sikkert ha drevet det langt på forfatterbanen hvis han hadde fått leve.” Implisitt i utsagnet ligger det et tap for arbeiderklassen. Underforstått er det også at tuberkulosen som tok knekken på Brått var en arbeidersykdom. Vi kan dermed lese inn en anklage mot borgerskapet. Bråtts tapte

fremtid sto som eksempel på arbeiderklassens tapte fremtid. Forfatterbiografien nærmer seg her martyryrkelse og Marius Brått holdes frem som et eksempel for arbeiderklassen.

5.2.2.1 Kort oppsummering

Der Carl Nærup i *Aschebougs Konversationsleksikon* fokuserte på verkenes stemning fokuserte Reinert Torgeirsson i *Arbeidernes Leksikon* på det proletariske miljøet. Heri ligger den vesentlige forskjellen mellom de to artiklene. Men til forskjell fra artikkelen om Bjørnson er det ikke gjort forsøk på å knytte Brått til noen endringer i norsk samfunnsliv. Måten artikkelen er komponert på minner mye om det som i klassisk retorikk ble kalt lovtalen (genus demonstrativum), hvor spiller på identifikasjon, følelser og holder frem et lysende eksempel for publikum (Johannesson 2003: 97 og 102). Marius Bråtts lidelseshistorie og forfattergjerning ble stående som eksempel på arbeiderbevegelsens kamp og kulturreising.

Artikkelen må leses som et ledd i den overordnede opposisjonsstrategien i forordet i Bind 1, som gikk ut på å fremheve arbeiderklassens diktning på bekostning av borgerlig diktning. Å erstatte Olaf Bull med Marius Brått i litteraturhistorien var et oppsiktsvekkende og talende grep. Språkhandlingen som utføres er en *hyllest*. Den hviler i liten grad på argumenter (*logos*), men beror på leserens identifikasjon med helten, og om denne lar seg påvirke av den følelsesmessige appellen (*patos*). Tekstens primære språkhandling er ikke, og igjen med retorikkens begrepsapparat, å belære (*docere*), men å vekke sympati (*delectare*) og bevege (*movere*) leseren med en hyllest til en av arbeidernes egne diktere i et leksikon. Det er disse *identifikasjonsstrategiene* som utgjør kjennetegner Reinert Torgeirssons prosjekt og retorikk.

5.3 Olaf Bulls vesentlighet (å skrive lite om noen og mer om andre)

Olaf Bulls var en virksom og sentral lyriker allerede ved starten av tyvetallet, da artikkelen i *Aschebougs Konversationsleksikon* ble skrevet (Bind 2, 1920, 'Bull'). Da *Arbeidernes Leksikon* opponerte mot Bulls plass i kanon ti år etter var det en godt etablert og kjent dikter de marginaliserte (Bind 1, 1932, 'Bull').

5.3.1 Bulls raffinement i møte med en leksikonimpresjonist

Artikkelen om Bull i *Aschebougs Konversationsleksikon* bryter med konvensjonen om episk dikterbiografi med vekt på biografiske opplysninger (Bind 2, 1920, "Bull". Se Vedlegg 13).³⁵ I

³⁵ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen "Bull" i *Aschebougs Konversationsleksikon*, Bind 2, 1920.

stedet får vi en artikkel med tydelig skille mellom biografi og impresjonistisk litteraturkritikk, som bærer Carl Nærups stilistiske trekk. Artikkelen er med sine 23 linjer inkludert portrett relativt kort og uten typografisk inndeling. Den lar seg dele i tre.

1. Biografisekvens
2. En karakteristikk av verkene
3. Litteraturliste.

I biografidelen (1) står det om arbeid, offentliggjøring og samtidsresepsjon. Det begynner med nøkterne og korthugde leksikonformuleringer, hvor enkelte av setningene har forkortelser og manglende subjekt. Samtidsresepsjonen er likevel engasjert formidlet. Samlingen *Nye digte* fikk ”enstemmig begeistret og beundrende anerkjendelse”.

I karakteristikken av verkene (2) endres takt og stil i det Nærup gir en fortettet og engasjert formidlet karakteristikk av verkenes form og stil, som svulmer over av adjektiver: ”B.s vers utmerker sig ved sin skjønnne og ædle, sin fantasifulle og suggestive sin raffinerte subtile, ofte dunkle og vanskelige form: der er noget i hans beruste sværmerier, hans straalende henrykkelser som kan minde om Wergeland.” Opprømsingen øker tempoet og setningen punkteres i en sammenligning, som egentlig er et kompliment, hvor Bull plasseres i relasjon til en av våre aller største diktere, riktignok med en liten innlagt gardering: ”*kan* minde om Wergeland” (min kursivering). Som Øystein Eek treffende har påpekt i sin hovedoppgave om litteraturhistorieskriving i lærebøker og leksika utviklet Nærup ”en egen ferdighet i å formidle stemningen i et dikterverk, fremstilt i en artistisk syntese av sin egen og dikterverkets stil” (Eek 1982: 99). Denne umiskjennelige teknikken ser vi igjen i sekvens 2. Stilen kan synes malplassert i leksikonet, men det var altså dette som framsto som genrekonvensjoner når *Arbeidernes Leksikon*-redaksjonen skulle skrive sin artikkel.

5.3.2 Marginaliseringen av Bull

I en litteraturhistorie må man inkludere og utelate, skrive lite om noen og mer om andre. Omtalen av Olaf Bull er et eksempel på en slik opposisjonsstrategi i *Arbeidernes Leksikon*s første bind, der han fikk fire linjer fordi han ikke hadde noen betydning for arbeiderbevegelsen. (*Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, 'Forord'). ”Betydning for arbeiderbevegelsen” var kriteriet som skulle utløse omtale. Redaksjonen tok senere selvkritikk på denne prioriteringen, men det er like fullt utgangspunktet for litteraturhistorieprosjektet og en strategi det er verdt å se på. Det er vanskelig å si hvem som har skrevet artikkelen om Bull i *Arbeidernes Leksikon*, men ettersom den

er fremhevet i forordet kan vi regne den som et uttrykk for redaksjonens litteraturprioritering (Bind 1, 1932, ”Bull”. Se vedlegg 7)³⁶. Rekkefølgen av topoi er stort sett den samme som i *Aschebous Konversationsleksikon*.

1. Biografisk informasjon,
2. Karakteristikk av den litterære produksjon
3. Den litterære produksjonens omfang og resepsjon.

Forskjellen er at det her dreier seg om en miniatyr. Språket er nøkternt og genrens muligheter for innkorting er utnyttet maksimalt, noe vi ser ved artikkelens begrensede omfang på fire linjer, forkortelsen, J.B.B (Jacob Breda Bull), bruken av ett enkelt adjektiv for å karakterisere diktene (”vesentlige”) og manglende subjekt i siste setning. Det er ingen negative evalueringer, ingen variasjon i stilen og heller ingen forbehold. Likefullt er det en tydelig motsetning mellom vurdering av forfatterskapet og artikkelens lengde. At diktene er *vesentlige*, at det er funnet grunn til å utgi bøkene i *samlet utgave* i to bind³⁷, og at stortinget har bevilget *diktergasje* tyder på at vi har å gjøre med en viktig dikter, noe som vanligvis ville utløst en lengre omtale av forfatterskapet.

Å bruke karakteristikken *vesentlig* er mildt sagt å økonomisere med adjektivene, i hvert fall om vi ser det i forhold til Nærups ekspressivitet. Men det illustrerer samtidig noe dypt problematisk i *Arbeidernes Leksikons* litteraturhistoriske prosjekt. Betegnelsen *vesentlig* i denne teksten må tolkes anerkjennende. Selv om det påpekes at Bull skriver *vesentlige* dikt, skiller man altså skarpt mellom diktning i seg selv og den betydning det har for arbeiderbevegelsen. Følger vi den ene henvisningen i artikkelen til ”J.B.B”, altså Jacob Breda Bull, ser vi at Bulls far er berømmet for å ha skrevet ”mange meget populære folkelivsskildringer”. Det var altså *hvem* man var vesentlig for som telte.

5.3.2.1 Kort oppsummering

Artikkelen forholder seg til undergenren forfatterbiografi, men er en miniatyrversjon som skulle tjene en annen hensikt. Bull ble den marginaliserte borgerlige forfatter. Han var uviktig for arbeiderne, men vel så viktig er det at han ikke ble strøket. Det kan tenkes flere grunner til å marginalisere og ikke stryke Bull. Det ville blitt kleint med litteraturartikler om man bare skulle skrevet om proletarforfattere. Norge hadde ikke mange slike. Og at Bull ble marginalisert, det ga

³⁶ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen ”Bull” i *Arbeidernes Leksikon*, Bind 1, 1932.

³⁷ Olaf Bull hadde i 1931 utgitt hele ni diktsamlinger og kriminalromanen *Mitt navn er Knoph* (1914).

artikkelen om Marius Brått med sine 37 linjer, desto større effekt. I stedet for bare å være i med i et verk om arbeidere, hvor han hadde blitt målt i forhold til en arbeiderdikter som Thorleif Auerdahl, så ble proletardikteren Marius Brått posisjonert i forhold til den anerkjente Olaf Bull. *Arbeidernes Leksikon* brukte Bull som koordinat i det litterære feltet. For å si det billedlig: Når man først skal bruke rambukk trenger man en dør å slå inn, og når man skal revolusjonere den litterære *kanon* gjelder det at det er noen å forholde seg til.

Forøvrig avhenger leksikonets troverdighet og brukevennlighet som et dannelsesverk for arbeidere av de borgerlige og nøytrale oppslagsord. Uten forfatteren Olaf Bull, og de 'nøytrale' oppslagsordene vi finner på samme side, som "Bunden stil" og "Bulldog" ville leksikonet miste sitt preg av å være allmennkunnskap og det ville mer vært lettere for kritikere å avskrive det som propaganda. Men med artikler som "Bull" anerkjente *Arbeidernes Leksikon* viktigheten av kunnskap om det man ikke nødvendigvis hadde som hjertesaker. Den borgerlige litteraturhistorien var et felt man ikke måtte forholde seg aktivt til, men som det var greit å vite noe om. Miniaturen er vesentlig både som borgerlig koordinat og for å skape den troverdighet leksikonet kjennetegnes ved.

5.4 Colletts kamper (å sammenligne med idealet)

I *Aschebougs Konversationsleksikon* er artikkelen om Collett en tradisjonell narrativ med innslag av estetiske dommer (Bind 2, 1920, "Collett"). Collettartikkelen i *Arbeidernes Leksikon* endrer komposisjon med å lage en ny tematisk inngang til genren og en sammenligningsstrategi, som både er interessant og problematisk (Bind 2, 1933, "Collett").

5.4.1 Colletts prøvelser

Artikkelen om Camilla Collett i *Aschebougs Konversationsleksikon* er en ortografisk revidert utgave av artikkelen i førsteutgaven fra 1907, og med en oppdatert litteraturliste (*Aschebougs Konversationsleksikon*, Bind 2, "Collett". Se Vedlegg 14).³⁸ Artikkelen går over 64 linjer med et portrett. Artikkelen følger et kronologisk forløp, men går fra biografisk til tematisk stoffbehandling. Den går fra deltagende fortelling via vurdering av verk til en varm hyllest av forfatterskapet. Artikkelen har ingen overskrifter, men vi kan den artikkelen i følgende deler ved hjelp av endringer i referentkoblinger, temaskifter og tankestreker.

³⁸ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen "Collett" i *Aschebougs Konversationsleksikon*, Bind 2, 1920,.

1. Biografi
2. *Amtmandens døtre*
3. Opprømsing av verk
4. Biografisk om sosialt engasjement
5. Samlende vurdering
6. Litteraturliste

Den først tredelen av artikkelen benyttes til å etablere en biografi om Camilla Collets oppdragelse, hvilke kretser hun ferdes i, giftemål og ulykkelig forelskelse. Det som ifølge artikkelen kjennetegner Collett her er hennes ”yndefulle skjønnhet og livlige aand” og ”sværmerisk forelskelse”. Biografidelen ender i en konklusjon om forfatterens modning: ”men prøvelserne og ensomheten modnet hendes tankeliv.”³⁹ Stilen er preget av nærhet, innlevelse og beundrende anerkjennelse.

I de to neste sekvensene (2 og 3) handler det om forfatterskapet og resepsjon. Om *Amtmandens døtre* står det at ”[d]et var det dristigste og mest moderne arbeide i norsk litteratur: en social roman, hvori selve det hellige egteskap blev underkastet en skarp og skaanselløs kritikk.”

Det er som skribent Collett hylles i avslutningssekvensen i artikkelen i *Aschebongs Konversationsleksikon*: ”Fru C. er den største kvindelige forfatter i norsk litteratur: den eneste som kan nævnes ved siden av hende er Amalie Skram, som dog staar tilbage for hende som skribent.” Ettersom den organiserte kvinnebevegelsen først kom i gang i 1880-årene og siden artikkelen hadde et kronologisk forløp kommer temaet kvinneemansipasjon” først mot slutten av artikkelen (4). Her skal vi senere se at *Arbeidernes Leksikon* valgte å introdusere dette temaet tidlig i artikkelen.

5.4.2 Collett og frigjøringen

Kirsten Hansteen har skrevet artikkelen om Camilla Collett i *Arbeidernes Leksikon* (Bind 2, ”Collett”. Se Vedlegg 8).⁴⁰ Det er en av tre signerte artikler i hele leksikonet som er skrevet av kvinner, og det er den eneste artikkelen om en kvinnelig forfatter i listen over de viktigste i leksikonet. Artikkelen er, med sine 61 linjer inkludert portrett, av tilsvarende omfang som den i *Aschebongs Konversationsleksikon*. Det interessante med artikkelen er den tematiske inngangen, samt

³⁹ Alt snakket om hjertesorg kan til en viss grad skyldes at Collett var kvinne, men det skyldes nok ikke bare dette. Går vi til artikkelen om J. W von Goethe ser vi at historien er bygget opp omkring ikke mindre enn åtte forelskelser. Dessuten handler jo Colletts historier i stor grad om kvinners kår og muligheter til å definere egen identitet.

⁴⁰ Alle sitater i denne analysen som ikke har en annen referanse er hentet fra artikkelen ”Collett” i *Arbeidernes Leksikon*, Bind 2, 1933.

hvordan Colletts prosjekt veves sammen med Hansteens forståelse av kvinnekampens historiske utvikling.

Ovenfor så vi at *Aschehougs Konversationsleksikon* tok utgangspunkt i og brukte stor plass på biografi om Collets utvikling, og konkluderte med at hun var ”den største norske kvindelige forfatter”. I *Arbeidernes Leksikon* er biografien redusert til fordel for en tematisk organisert artikkel.

1. Biografi tre linjer
2. Collett, kvinnekampen og *Amtmandens døtre*. Lansering av artikkelens tema.
3. Kort karakteristikk av Colletts kamplitteratur i flere genrer.
4. Collett i forhold til kvinneemansipasjonen
5. Litterær produksjon utover kamplitteratur.

Her er ikke argumentet Collets storhet, som det var i *Aschehougs Konversationsleksikon*, men at hun var kvinneemansipasjonens pioner, og dette til tross for at hennes kamp kom forut for kvinnebevegelsen og var innrettet mot individuell frigjøring. Dette argumentet utgjøres av sekvens 2, 3 og 4. Biografien (1) er begrenset til noen knappe opplysninger om Collets levetid og slekt. I sekvens 5 kommer informasjon om deler ved forfatterskapet som ikke er viktige for artikkelen, men som må med i en leksikonkontekst: ”Ved siden av kamplitteratur [...]”. Det er følgende sekvensene 2,3 og 4 som er interessante i denne sammenhengen.

Collett og kvinnekampen

(2.) Hansteen kommer raskt til det hun anser som grunntrekket i Collets forfatterskap, som er ”kampen for kvinnenenes frigjøring”. Hun kontekstualiserer dette i forhold til kvinnebevegelsen, eksemplifiserer med verket *Amtmandens døtre*, som karakteriseres som ”første innlegg i kvinnesaken” og ”første norske realistiske tendensroman”, og viser hvordan det har fått betydning for andre viktige forfattere som Ibsen, Kielland og Lie. Hansteen er altså opptatt av tematisk innhold og hvordan Colletts posisjon er i forhold til den senere kvinnebevegelsen. I denne delen forholder hun seg deskriptiv og analytisk til materialet. Stilen får et formelt preg gjennom passivkonstruksjoner som ”Spørsmålet reistes”, noe som skiller den fra den deltagende stilen i *Aschehougs Konversationsleksikon*.

Deretter følger en kort sekvens (3) hvor det vises til at også andre verk, som ikke var romaner, faller inn under kategorien ”kamplitteratur”. Begrepet ”kamplitteratur” er sterkt preget av Hansteens ståsted og mindre av Collets eget. Denne kategoriseringen er et viktig trekk ved *Arbeidernes Leksikons* opposisjonelle litteraturhistorieskriving.

Den neste sekvensen (4) er den lengste, og det er her de sentrale poengene i Hansteens argumentasjon fremlegges. Her veksler Hansteen mellom normative utsagn preget av kampretorikken og tolkninger hvor Collets prosjekt ses fra et deltagerperspektiv. Jeg vil ta sekvensen for meg i den rekkefølgen argumentene står i teksten: Først innføres et premiss: ”C.C.s vesentlige kamp og forfatterskap falt i tiden før de nye økonomiske forhold som fulgte med industrialismens gjennombrudd ennå hadde skapt de objektive betingelser for en selvstendig kvinnebevegelse i Norge.” Denne historieforståelsen samsvarer med det grunnsynet til *Mot Dag*, og retorisk kan passasjen virke skjematisk eller innterpet, slik det blir når en organisasjon innarbeider faste formuleringer. Så trekkes en konklusjon: ”Hennes idéer ble derfor individualistiske,[...]”. Det er riktig at Colletts ideer kom før kvinnebevegelsen, og riktig at kollektivistiske tanker om kvinneverett ikke var vanlig rundt 1855, men i dette resonnementet er det kausalforhold mellom manglende kvinnebevegelse og manglende kollektivistisk tenkning. Det er en ugyldig årsaksforklaring som sier lite om hvor Collett fikk sine ideer fra. Spesielt underlig blir det når setningen jeg nettopp siterte fortsetter og innfører en annen forståelse: ”[...] den form hennes kamp tok var sterkt preget av hennes egne personlige opplevelser, i første rekke av den mangeårige ulykkelige kjærlighet til dikteren Welhaven.” Her flettes den ugyldige konklusjonen sammen med en adekvat forståelse av forhold mellom Colletts liv og forfattergjerning. Jeg vil ta forbehold om at tegnsettingen kan være en glipp. Det hadde fortonet seg mindre motsetningsfylt om det hadde stått punktum mellom de to leddene. Men det er likefullt en ugyldig slutning og en merkelig sammenstilling av ahistorisk forklaring og forklaring basert på sammenhengen mellom liv og diktning.

Så følger et normativt utsagn. Her sender artikkelen en melding til leseren om hva kvinnekampen egentlig dreier seg om: ”Hun reiste ingen krav på bestemte lovforslag eller bestemte ytre forbedringer i kvinnenes stilling og stod temmelig kjølig og uforstående overfor disse krav, da de i hennes senere år reistes av den nye kvinnebevegelse i Norge.” Så etterfølges det av en forståelse for Colletts eget prosjekt sett fra Colletts deltagerperspektiv: ”Det var for henne tilfeldige ’ytre’ ting. Hva hun anså for det vesentlige var en ’indre’ revolusjonering’, en endring i vurderingen av kvinnene, respekt for deres ’menneskerett’ og ’menneskeverd’.” Til tross for normative innslag gir denne sammenligningen mellom ytre og indre, individuell og kollektiv holdepunkter å plassere Collett i relasjon til.

I *Aschehougs Konversationsleksikons* tolkning av *Amtmandens døtre* ble det nyskapende og litteraturhistoriske samt ekteskapskritikken trukket fram. Hansteen har en grundigere forståelse:

I *Amtmandens Døtre* skildres en rekke kvinneskjebner, og felles for disse kvinner er at de alle opp en eller annen måte går til grunne, forsimples eller fordømmes, ødelagt gjennom en forkjært oppdragelse, tvunget av

den konvensjonelle opfatning, som ikke levnet kvinnene noen rett til å bestemme over sitt liv, selv hvor det gjaldt ”Kvindens eget Felt, Følelsen”.

Hansteens forståelse har her mye til felles med nyere feministisk litteraturkritikk, som spesielt fremhevet kvinners forsøk på å arbeide se ut av en maskulin diskurs (Se for eksempel Fellmann [1993] 2002:104). Det merkes på stilen at dette er noe Hansteen selv brenner for. Oppramsingen og indignasjonen i innholdet øker temperaturen i passasjen som punkteres i et sitat hvor leksikonstemmen smelter sammen med Collets stemme. Mens resten av artikkelen er litt distansert er den her preget av nærhet. Mot slutten samles trådene og nok en gang stilles Collets prosjekt, og her også lidenskap, i forholdet til kvinneemansipasjonens veier.

En sterk, personlig indignasjon bærer hele C. C.s forfatterskap, spørsmålet om kvinnens stilling blev i hennes bøker reist med en slik lidenskapelighet, at det ikke lot seg gjøre om å gå utenom det. Derfor regnes hun med rette for kvinne-emansipasjonens pionér i Norge selv om den egentlige kvinnebevegelse kom til å gå andre veier og reise andre spørsmål enn hun gjorde.

Hansteens forståelse av Colletts prosjekt er motsetningsfylt. Hansteen viser påvirkningsrelasjoner, definerer sjanger og skiller mellom ulike typer kvinnekamp. Hun har en god forståelse både av Colletts prosjekt og av kvinnebevegelsen. Det er likevel problematisk når kvinneemansipasjonen, som tross alt var en etterfølger, fikk stå som premissleverandør, og når *Arbeidernes Leksikon* kampmetaforikk på sett og vis fikk definere Colletts prosjekt. Paradoksalt nok bidrar integreringen av den marxistiske historieforståelsen til å gjøre forståelsen av Colletts gjerning ahistorisk. Hovedpoenget i artikkelen var å vise at Collett var med på å starte en bevegelse som i 1931 var kommet til andre erkjennelser. Det var disse erkjennelsene som var viktige å formidle i *Arbeidernes Leksikon*.

5.4.2.1 Kort oppsummering

Artikkelen om Camilla Collett tjener både rollen som nasjonens hukommelse og den marxistiske ideologiens nedtegner. De vanlige opplysningene om faren, Eidsvollsmannen Nicolai Wergeland, om broren Henrik, ekteskapet med Jonas Collet og forelskelsen i Wergeland er med. En rekke verk er nevnt, og det samme er mangfoldet av genrer. Men i artikkelen går Hansteen tematisk til verks og vurderer Camilla Collett i forhold til den norske kvinnebevegelse. Dette skiller seg fra oppbygningen i *Aschebuogs Konversationsleksikon*. Stilen er saklig og vurderende, men det er et motsetningsfylt forhold mellom forsøket på å formidle en god forståelse av Colletts prosjekt og forsøket på å beskrive kollektive bevegelsers utvikling i Norge. Dette vises klart i bruken av det marxistiske historieskjemaet som årsaksforklaring. Det er tydelig at det finnes en standard hun

kan vurderes i forhold til. Til forskjell fra artikkelen om Bjørnstjerne Bjørnson, feller imidlertid ikke Hansteen her noen dom over forfatterens tilkortkommenhet. Noe av grunnen til dette synes å være Hansteens kombinasjon av det vi med Kittang kunne kalle en pragmatisk og katastrofisk historiefortelling (Kittang 1983:96). Dette til forskjell fra Bjørnsons kompromiss mellom biografiske og katastrofisk fortelling. Hansteen tar for seg et tema både Collett og Mot Dag var opptatt av og så sammenligner hun og viser hva som manglet hos Collett. Men viktigste er selvfølgelig at kvinnebevegelse opplevde Collett som sin forløper.

5.5 Kiellands spaltning (klasseperspektivet integreres i ordskiftet)

Kielland på ny, utgitt av Olav Storstein i 1936, er det mest kjente litteraturvitenskapelige forsøk på marxistisk litteraturhistorieskriving utgitt i Norge i mellomkrigstiden. Verket ble diskutert som et forskningsmessig interessant bidrag i litteraturfaglige kretser (Beyer 1939:26). To år tidligere skrev Storstein artikkelen om Aleksander Kielland i *Arbeidernes Leksikon* (Bind 4, 1934), som her skal analyseres og settes opp mot artikkelen i *Ascheboug's Konversationsleksikon* (Bind 6, 1922). Her vil jeg behandle sistnevnte først, etter modell av de andre analysene i denne oppgaven.

5.5.1 Kiellands ambivalens

Artikkelen om Aleksander Kielland i *Ascheboug's Konversationsleksikon* er en ortografisk revidert utgave av artikkelen i *Illustreret norsk konversationsleksikon* (*Ascheboug's Konversationsleksikon*, Bind 4, 1922. Se Vedlegg 15).⁴¹ Hvem som har skrevet denne artikkelen er usikkert. Nærup hadde som kjent hovedansvaret for litterære artikler, men det er lite som minner om hans stil. Kanskje kan dette ha noe å gjøre med at Kielland ikke var Nærups mann. Men Hulda Garborg leverte også litterære artikler til dette bindet, så jeg lar dette spørsmålet stå ubesvart. Med sine 140 linjer, inkludert en fylldig litteraturliste, er dette en omfattende artikkel. I det store og hele følger artikkelen Kiellands liv og forfatterskap kronologisk: For å gi en oversikt over komposisjonen har jeg funnet grunnlag for å dele teksten i 6 deler, basert på tematiske skifter og tankestreker.

1. Biografi med inspirasjonskilder og forberedelser til forfattergjerningen.
2. Debut og hovedlinjer i forhold til genrene noveller, romaner og drama.
3. Kiellands problemer til debatt
4. Kiellandsaken

⁴¹ Om ikke annet er oppgitt er sitatene i denne analysen hentet fra artikkelen "Kielland" i *Ascheboug's Konversationsleksikon*, Bind 6, 1922

5. Ambivalens
6. Forfatterskapet avsluttes. Nye yrkesveier og han dør. Reising av minnebyste.
7. Litteraturliste

Det er den kronologiske narrativen ”fra vogge til grav” som strukturerer fortellingen. Enkelte tema er gruppert, men det gjøres ytterst få forsøk på oppsummering og karakteristik, eller på å se sammenhenger i forfatterskapet. Derfor er det vanskelig å definere tekstens overordnede strategi. Vi kan imidlertid identifisere noen deltemaer i artikkelen. Det dreier seg om personlig biografi, politiske tema hos Kielland og estetiske vurderinger av artikkelforfatteren.

I biografisekvensen (1) følges genrekonvensjonene med topos som oppvekstmiljø, utdanning og arbeid. En henvisning til Kiellands personlige brev gir oss et innblikk i hans politiske ståsted, hvor han posisjonerte seg mot Bjørnsons folkelige og nasjonale stilling. Det er imidlertid ikke noen typisk dikterpersonlighet som portretteres. At vi her ikke finner en genretypisk forestilling om diktergeniets åndelige utvikling kan skyldes at artikkelforfatteren ikke var så begeistret, eller det kan ha å gjøre med realhistorien. Kielland var type som ikke innbød til genibeskrivelser, som med Bjørnson. På sett og vis er denne beskrivelsen ganske edruelig og nøktern, noe som oppleves som et genrebrudd etter å ha lest andre artikler i *Aschehougs Konversationsleksikon*, hvor artikkelforfatteren lever seg inn i historien.

Det gjøres en rekke kvalitative vurderinger av estetikken i Kiellands forfatterskap i denne artikkelen. De aller fleste er positive om stil, menneskeskildringer og miljøskildringer. Men vi finner også argumenter som understreker Kiellands dårlige sider: ”[R]eplikskiftet i hans bøker er altfor lettflytende, det søker langt mere at virke ved pikant pointering end ved perspektivistisk dybde, det er gjennomgaaende temmelig farveløst”. Dette står som forklaring på hvorfor Kielland ikke ble noen stor dramatiker.

Sekvensene 2,3 og 4 danner en eksplikativ sekvens om Kielland som problemdikter. Sekvensene følger en kronologi, men har også tydelig oppbygning som en forklaring med introduksjon, eksemplifisering, syntese, konsekvenser og komplikasjon/nyansering. I sekvens 2 lanseres et hovedtema i Kiellands diktning: ”[M]otsætningen mellem gammel og ny tid og mellem rigdommen og fattigdommen.” Dette får vi mange eksempler på i sekvens 3 hvor det redegjøres for en rekke samfunnskritiske verk, og hvor hvert verk representerer et problemområde, for eksempel: *Arbeidsfolk*: ”vor hjemlige byraakratisme”, *En julefortelling*: ”kristelig moralsk hykleri”. Sekvens 4 åpner med en setning som både er en syntese av eksemplene og en litteraturhistorisk plassering og sammenligning: ”Ingen samtidig forfatter hadde saa direkte og saa konsekvent som K. stillet sin digtning i det politiske frigjørelsesarbeides tjeneste”. I andre forfatterbiografier i

Aschebouds Konversationsleksikon, som jeg har analysert, finner vi denne typen sammenligninger og synteser i slutten av artikkelen. Her har artikkelforfatteren derimot valgt å plassere den halvveis ut i artikkelen. Dette kan sees i sammenheng med at det ikke er en entydig frigjøringskamp som beskrives.

Etter at Kiellandsaken er behandlet nyanseres Kiellands posisjon som frigjøringsarbeider: ”Fra disse aar skriver sig ogsaa lystspillene ’Tre par’ (1886) og ’Bettys formynder’ (1887), som begge viser at han ikke var nogen ubetinget beundrer av kvindeemancipationen”. Akkurat dette ”ubetinget”, som indikerer at han også kjempet for kvinnenes frigjøring, mangler belegg tidligere i teksten og kommer derfor overraskende. Og akkurat Kiellands støtte til kvinnenes frigjøring er noe som vektlegges i *Arbeidernes Leksikon*. Artikkelforfatteren unnlater altså å kommentere kvinnesakens plass i Kiellands forfatterskap der inntrykket er progressivt, men passer på å nevne det når han er reaksjonær. Som jeg viser senere har Storstein i *Arbeidernes Leksikon* forklart dette i tilknytning til Kiellands klasses tilhørighet og til endringer i forfatterskap og det politiske klima. I *Aschebouds Konversationsleksikon* vises det imidlertid ikke at Kiellands forfatterskap gjennomgår noen utvikling. Kiellands forhold til kvinnebevegelsen fremstilles på ahistorisk vis som en ambivalens, og ikke som den gamle kvinneforkjemperen Kiellands møte med en ny tids kvinnesyn.

5.5.2 *Arbeidernes Leksikon* om Kiellands spaltning

Hvorfor kunne Alexander Kiellands produktivitet ikke overleve 1880’erne? (1931) var tittelen på hovedoppgaven til Olav Storstein, som har skrevet artikkelen om Kielland i *Arbeidernes Leksikon* (Bind 4, 1934. Se Vedlegg 9).⁴² Artikkelen inngår i Storsteins prosjekt med å endre Kiellandresepsjonen, et prosjekt som resulterte i monografien *Kielland på ny* (1936). Samtidig inngår artikkelen i leksikonets prosjekt om å skrive litteraturhistorie for arbeiderklassen.

Artikkelen er med sine drøye to spalter (153 linjer), inkludert et foto, en forholdsvis lang biografiartikkel som i lengde tilsvarende artikkelen i *Aschebouds Konversationsleksikon*. Det er først og fremst temaet om Kiellands klassemessige posisjon som strukturerer artikkelen. Artikkelen består av deler fordelt på tema, og er typografisk inndelt ved hjelp av tankestreker.

1. Kiellands relasjon til stender og klasser i liv og diktning
2. Unge år med lesning, debut og et angrep på byråkrati og offentlig sedelighet.
3. Oppdragelse og pedagogikk i liv og diktning

⁴² Der ikke annen referanse er oppgitt er sitatene i denne analysen hentet fra artikkelen ”Kielland” i *Arbeidernes Leksikon*, Bind 4, 1934

4. Kiellandssaken og påfølgende angrep på kirken.
5. Kvinnefrigjøring i forfatterskapet
6. Motsetningsforhold til Bohemebevegelsen
7. Konklusjon og avrunding av forfatterskapet.
8. Litteraturlisten hvor Storstein selv figurerer med to artikler trykket i det litteraturfaglige tidsskriftet *Edda*

Artikkelen bindes sammen av omtalen av Kiellands siste skjønnlitterære bok *Jacob* med en introduksjon i sekvens 1 og konklusjon i sekvens 7. I sekvens 2 til 6 tar Storstein for seg ulike temaer og linjer han har identifisert i Kiellands forfatterskap. Alle dreier seg om stridsspørsmål. Deretter følger titler som kan knyttes til temaene og vurderinger av dem. Artikkelen danner to argumenter. Det ene argumentet, som dreier seg om endringer i forfatterskapet, går ut på å forklare hvorfor Kielland var i opposisjon før Venstreseieren i 1884, men ble reaksjonær etterpå. Det andre argumentet bruker denne konklusjonen til å forklare hvorfor han ikke sluttet seg til arbeiderbevegelsen og avsluttet forfatterskapet.

5.5.2.1 Fra radikalisme til reaksjon

Innledningsvis i artikkelen (Sekvens 1) viser Storstein til flere stender Kielland kan relateres til, og som han skildrer i verkene. Det er det såkalte ”by-patrisiatet”, som han er knyttet til gjennom handelshuset Kielland & søn og som han skildrer i *Garman og Worsø*. Partrisiat kan nok være litt misvisende, slik Dahl påpeker i sin hovedoppgave, men en fornem stand kunne vi kanskje si (Dahl 1979). Det er ”embetsaristokratiet”, som han er knyttet til gjennom moren og det er ”haugianerkjøpmennene”, som han er knyttet til gjennom ekteskap. I tillegg introduseres romanen *Jacob*, der Kielland i følge Storstein angriper ”bondekapitalistene”, og Storstein identifiserer en hovedlinje og et spenningsfelt i forfatterskapet: ”I all sin kamp mot utbytning og undertrykkelse bevarer K. sympati for dette by-patrisiat.” Introduksjonen favner altså litteratursynet (liv og diktning avspeiler hverandre), klasseperspektiv, og analyse (spaltning, opposisjon og lojalitet).

Til forskjell fra *Aschebøugs Konversationsleksikons* kronologiske livshistorie har denne artikkelen en tematisk oppbygning. Språket bærer preg av agitasjon med formuleringer som ”kamp mot utbytning og undertrykkelse” og ”raseriet mot den nye kulturløse og brutale bondekapitalist”. Dette kan virke som en form for projisering av 1930-tallets arbeiderkamp over på Kiellands livshistorie, noe som sterkt bidrar til å farge virkelighetsbeskrivelsen.

I sekvens 2 følger historien om den unge Kielland. Om arbeidsliv og det europeiske åndslivs påvirkning gjennom lesning av blant annet Mill og Brandes. Kielland er misfornøyd med tilværelsen og reiser til Paris. Det handler om hans forfatterdebut med *Novelletter* og om mottagelse. Men Storstein gjør også vurderinger på Kiellands vegne her: ”Han er mistenksom mot sin egen ’falske fornemhet’ og motarbeider den ved å skjerpe kravet til tendensens skarphet”. Her er det forfatteren Kielland, som i følge Storstein, arbeider med sin egen klassefølelse. Men Storstein peker på at spenningen ikke forløses: ”Allerede i ’Garman & Worse’ hadde der vært to verdener, utbyttere og utbyttede, men de kommer ikke i konflikt og boken faller derfor fra hverandre i to deler.” Her ser vi et eksempel på klassekamp som ideal.

Dahl har tidligere pekt på at Storstein ikke forsøkte opprette noen sammenheng mellom forfatteren Kiellands forhold til arbeiderne det faktum at Kielland var en arbeidsgiver (Dahl 1979).⁴⁵ At arbeidsgiveraspektet ikke tillegges vekt i forhold til forfatterskapet er noe som forøvrig skiller Storsteins artikkel fra Trond Hegnas Bjørnsonartikkel.

I sekvens 2 til 5 tegnes bildet av den opposisjonelle forfatteren Kielland. Opposisjonen gir seg utslag i bøker som *Arbeidsfolk* (1881), hvor han gikk til angrep på det departementale byråkrati og i *Else* (1881), hvor han kritiserte prostitusjonen (sekvens 2). I sekvens 3 er temaet skolen og pedagogikken i bøkene *Gift* og *Fortuna*, og verkene er i følge Kielland motivert av ”personlige opplevelser og hensynsløs selvransaking”. Storstein ser hele tiden likhet mellom Kiellands meninger og verkene og står derfor hele tiden i fare for å begå varianter av det Wimsatt og Beardsley kalte *det intensjonale feilgrepet* (the intentional fallacy) (I følge Hagen 2004:48). Begrepet *det intensjonale feilgrepet* var ment som en kritikk av denne typen analyser hvor det ble satt likhetstegn mellom verket og forfattermeningen enten på bakgrunn av fortolkerens antagelser eller på bakgrunn av forfatterens uttalelser.

Selv om Kiellands brev fungerer som en inngang til verkene, slik Storstein bruker dem, så kan denne lesemåten bidra til å redusere verket. For var det virkelig slik at forfatteren i disse brevene tilkjennega en tilstrekkelig tolkning? En bok Storstein skriver om her er *Fortuna*. Her tok Storstein utgangspunkt i brev hvor Kielland uttrykte at boken handlet om hvordan borgerlig ideologi kunne fungere som en tvangstrøye for personlig utvikling. Dette er en adekvat tolkning, og den sammenfaller med ideologikritikken i *Arbeidernes Leksikon*. Men man kan samtidig merke seg at Storstein var litteraturforsker og ikke økonom eller samfunnsforsker. Da ville han kanskje ha gjort mer ut av det økonomiske her. Han skriver at: ”Den voldsomme økonomiske krise som rammet Stavanger 1882-83 danner bakgrunnen for kriseskildringen i ’Fortuna’”. Men i forgrunnen er altså oppdragelse og pedagogikk. Storstein ser ikke på hvordan Kielland i

⁴⁵ Med *Arbeidernes Leksikon*s begrepsbruk ville det riktignok hete arbeidstilbyder for arbeider og arbeidskjøper for arbeidsgiver

forfatterskapet avspeiler hvordan markedet mislyktes, noe som kunne oppfattes som kapitalismekritikk (Jamfør Reinertsen 2008). Disse forholdene er vesentlige for å forstå hva slags type marxistisk litteraturkritikk som er utviklet og formidlet i *Arbeidernes Leksikon*.

Kiellandsaken er temaet i sekvens 4. I likhet med artikkelen i *Ascheboug's Konversationsleksikon* støtter Storstein her seg på historiske kilder, og han påpeker at Kielland i to verker slo tilbake mot "de mørke makter som K-saken hadde kalt frem". Her oppfatter Storstein fremdeles Kielland som radikal. Sekvens 5 og 6 har lignende tema, men viser samtidig et omslag i Kiellands forståelse av forfatterskapet. Først sekvens 5 Kvinnesak: Storstein identifiserer en fast protagonist i Kiellands forfatterskap: "I nesten alle K.s bøker er hovedrepresentanten for frisinn og fremskritt en modig og sterk kvinne". Dermed har han trukket fram et viktig poeng som ikke er nevnt i *Ascheboug's Konversationsleksikon*.

I Sekvens 6 kommer omslaget. "Imidlertid kom K. etter Boheme.striden (se art *Bobemebevegelsen* og *Jäger*, Hans) i skarpt motsetningsforhold til den nye anarkistiske pregede ungdom i hovedstaden, dens ytterliggående krav om seksuell frihet og den moderne kvinnetype." Deretter viser Storstein hvordan Kielland "angrep" kvinnesakskvinnen i *Bettys formynder*. Denne historiske konteksten er fraværende i *Ascheboug's Konversationsleksikon*, som kun konstaterte at *Bettys formynder* viste at Kielland "ikke var nogen ubetinget beundrer av kvindeemancipationen (*Ascheboug's Konversationsleksikon* Bind 6, s. 'Kielland' s. 62)" I *Arbeidernes Leksikon* viste Storstein at det var snakk om en motstand mot en ny generasjons krav. Han bidrar således til å kontekstualisere, historisere og i det hele tatt forklare et omslag i forfatterskapet som i *Ascheboug's Konversationsleksikon* er uforklart.

I sekvens 7 utvider Storstein argumentasjonen. Han knytter omslaget i Kiellands politiske stemning og i forfatterskapet til partiet Venstres reaksjon etter innføringen av parlamentarismen i 1884, og han belegger tolkningen med et av Kiellands brev hvor forfatteren selv skriver om romanen *Jacob*:

I stigende grad følte K. sig skuffet over utviklingen etter Venstres seier 1884, og han får mistanke om at hele den kamp som er utkjempet, bare har tjent til å jevne veien for "Jacob" – "en kjernesunde forbryter, bondegutten, som kommer til byen og finner hele samfundet lagt til rette for den grådighet som intet forsmår, og den skamløshet i forretninger som aldri blinker."

Dette er interessant fordi det fører videre utviklingsperspektivet i Kiellands forfatterskap som manglet i *Ascheboug's Konversationsleksikon*. Argumentet er imidlertid problematisk på flere måter: Storstein argumenterer gjennomgående ved å slutte fra verk til forfatterintensjon, eller fra forfatterens uttalelse om verket til verkets mening, og står i fare for å begå det intensjonale feilgrep. I det siste tilfellet er det mulig Storstein lar seg forlede av Kiellands brevskrivning som

han benytter som kildebelegg. I romanen *Jacob* går to handelshus under som følge av oppblåst kredittverdighet og en kjede av tillit som slår dem begge ut. Bondekapitalisten Jacob kjøper konkursboet til spottpris. Det er kanskje litt overraskende at Storstein, i et leksikon som har et så tydelig marxistisk perspektiv, og som er skrevet få år etter det store krakket i 1929, ikke så *Jacob*, og den økonomiske kollapsen som beskrives i boken, i relasjon til Marx' kapitalismekritikk.

I stedet henfaller Storstein til en skjematisk argumentasjon om klassemessig spaltning og manglende tilslutning til arbeiderbevegelsen: "Utviklingen bringer spaltningen mellom radikalere og aristokraten i K. frem til krise." Det kan stilles spørsmål ved hvor mye aristokrat og radikaler Kielland var. Han var først og fremst en venstremann, arbeidsgiver og forfatter som kan knyttes til det moderne gjennombrudd.

5.5.2.2 Ahistoriske slutninger

I Storsteins analyse får spaltningen konsekvenser:

Som god venstremann forbitres han over 'Jacob'-typen, oftedølsens maktsyke gudelighet, venstres undfallenhet i unionspolitikken, den nye reaksjonære den nye reaksjonære kunst o.s.v., men bundetheten til familie og klassen forhindrer ham fra å slutte seg til arbeiderbevegelsen som nettopp nu vokser frem til en samfundsmakt

Det vil være korrekt å si at spenningene i partiet Venstre, som var en allianse mellom svært ulike grupper, ved slutten av 1880-tallet ble stå store at partiet splittet seg. Det er også mulig å hevde at dette partiet hadde utspilt sin opposisjonelle rolle etter innføringen av parlamentarismen i 1884. Men når Storstein ser tilslutning til arbeiderbevegelsen som en vei Kielland er forhindret fra, så presupponerer han at dette var noe forfatteren ville, eller i det minste hadde i tankene. En slik forestilling betviler jeg. Jeg tror snarere det må ses som et uttrykk for leksikonredaksjonens ønske om at alle skulle slutte seg til arbeiderbevegelsen.

Storstein mener også at Kiellands politiske reaksjon forklarer hvorfor han avsluttet det skjønnlitterære forfatterskapet, og det er mer troverdig. Med støtte i to sitater fra Brev og i en uttalelse i *Verdens Gang* slutter Storstein: "Sannsynligvis er det denne misnøie med demokratiets utvikling og motviljen mot å gå til et angrep som kunde tas til inntekt for reaksjonen, en hovedårsak til at K. avsluttet sin litterære virksomhet med 'Jacob' (Ibid)". Artikkelen avslutter som Hegnas Bjørnsonartikkel med at Kielland fremstilles som reaksjonær. Men det felles ingen dommer.

5.5.3 Kort oppsummering

Artikkelen i *Aschebougs Konversationsleksikon* var fokusert på estetikk og kvalitet. I *Arbeidernes Leksikon* er Kiellands stil kun kommentert kort. I *Aschebougs Konversationsleksikon* ble menneskeskildringenes kvalitet gjenstand for vurdering. Til grunn for Storsteins artikkel ligger det et premiss om at Kiellands litteratur avspeiler virkeligheten og Kiellands brev brukes som sannhetsbevis. Dette som i dag ville bli oppfattet som *den intensjonale feislutning* ble imidlertid akseptert av samtidens historisk-biografiske skole i litteraturforskningen (Storstein 1939:334). Storstein behandlet Kiellands protagonister som representanter for ideer (fremtidskvinnen) og typer ('Jacob-typen'), men uten at dette oppleves som noe negativt slik det ble antydnet i *Aschebougs Konversationsleksikon* i påpekningen av Kiellands mangel på perspektivistisk dybde i replikkvekslingen.

Aschebougs Konversationsleksikon hadde en forståelse av Kielland som en forfatter i frigjørings tjeneste, men som samtidig var ambivalent i spørsmål om kvinnesaken. Det gjøres imidlertid ingen forsøk på å forklare dette. Hos Storstein settes Kiellands vei fra en radikal til reaksjonær posisjon i kvinnekampen i en historisk kontekst hvor utviklingen på sett og vis synes å løpe fra forfatteren. Storsteins historiserer det som i *Aschebougs Konversationsleksikon* forble en uforklart ambivalens.

Sekvensene har tematiske omdreiningspunkt, men til grunn ligger også en kronologisk utviklingshistorie, med opphav, problemdiktning, reaksjon, avslutning av forfatterskapet og død. Agitasjonsordene (brutal, kamp, radikal, utbytting) og argumentet om manglende tilslutning til arbeiderbevegelsen skaper et virkelighetsbilde som sidestiller Kiellands valgmuligheter med Mot Dags valgmuligheter på 1930-tallet. På den måten er undertittelen på Storsteins bok om Kielland treffende. Den heter *Kielland på ny: Alexander Kielland og hans diktning i lys av vår tid* (1936)

5.6 Wergelands klær (den borgerlige kulturarven overtas ved projisering)

”Alle vil gjøre Digteren til sin Wergeland. Han klædes af og paa efter Døgnets og Partiets behov hevdet Erik Vullum i 1881” (I følge Aarnes 1997:106). I artikkelen ”Wergelandskultusen som nasjonsbyggende faktor” beskriver Sigurd Aarnes to vanlige oppkledninger eller virkelighetsbilder av Wergeland. Det ene er Hartvig Lassens *Høyrebilde* hvor Wergeland ufarliggjøres ved at det ses bort fra hans politiske engasjement. Det andre er O. Skavland og Halfdan Kohts *Venstrebylde* av folkeopplyseren Wergeland. Sistnevnte er det vi oftest møter i dag, og som Aarnes kaller 17-mai-kultusen (Ibid). I *Aschebougs Konversationsleksikon*s artikkel om Wergeland er det Høyrebildet av dikteren vi møter (Bind 9, 1925). I *Arbeidernes Leksikon* tok Trond Hegna utgangspunkt i

Venstrebildet av Wergeland, som vi kjenner godt i dag, og kledde ham om til bannerfører for arbeidssaken (Bind 6, 1936).

5.6.1 ”Intet andet end digter”

Artikkelen om Henrik Wergeland i *Aschebøugs Konversationsleksikon* er en ortografisk oppdatert versjon av artikkelen i førsteutgaven, men med et par endringer i litteraturlisten (*Aschebøugs Konversationsleksikon*, Bind 9, 1925. Se Vedlegg 10).⁴⁴ Med tanke på den nevnte forskjellen mellom Lassens Høyrebilde og Kohts Venstrebylde er det betegnende at Kohts bok om dikteren og folkeopplyseren først figurerer på listen i andreutgaven. Faggruppeansvarlig var Carl Nærup, og det er også hans umiskjennelige stil vi møter i artikkelen. Artikkelen som fyller omtrent 210 linjer (3 spalter), inkludert ett portrett, er ikke inndelt i avsnitt eller overskrifter, men vi kan dele den inn i følgende sekvenser:

1. Biografisekvens med opphav, pedagogikk, studenttid (omtrent 50 linjer)
2. Om *Skabelsen, Mennesket og Messias* (omtrent 30 linjer).
3. Biografi, spesielt om Stumpefeiden med Welhaven.
4. Biografi. Om vanskeligheter med å få jobb. Kongen utnevner ham til riksakivar.
5. Litteraturen etter vendepunktet i 1834.
6. Biografi og samlende karakteristik.
7. Omtale av diktene Wergeland skrev på sykeleiet.
8. Litteraturliste

Artikkelen har en episk ramme, men veksler mellom biografi og litteraturomtale, som utgjør hver sin hovedlinje i teksten. De bindes sammen i sekvens 6 hvor det tegnes et totalbilde av Wergeland som en stor dikter, og ”intet andet end digter”.

Teksten følger Wergeland fra oppvekst til dødsleiet. Stilen i beskrivelsen av oppveksten er preget av innlevelse mens innholdet har topos som rase eller folkekarakter med vendinger som ”egte norsk bondeblod”. Det står om oppdragelse: ”Faren holdt strengt på decorum, men var liberal overfor lek og sang” og studietid: ”hvor han bodde sammen med et par bergenske studenter som ga ham ’gratis undervisning i at drikke sterktøl’”. Fortellingen er preget av nærhet med bekreftende sitater: ”Han var som hans far sier, fra sin tidligste ungdom, ’en sværmende liberal, menneskeven og patriot.” Og den er preget av innlevelse i dikterens tankeliv: ”hans tanke

⁴⁴ Om ikke annet er oppgitt er sitatene i denne analysen hentet fra artikkelen ”Wergeland” i *Aschebøugs Konversationsleksikon*, Bind 9, 1925.

i stilhet optat av et vældig poetisk verk.” I denne sekvensen vises det stor hengivenhet overfor dikterpersonligheten.

Litteratur

Omtalen av forfatterskapet er en kombinasjon av bokhistoriske, filosofiske og estetiske momenter. I sekvens 2 karakteriserer Nærup *Mennesket, skapelsen og messias* som ”et læredigt, en moralsk dityrambe, skrevet til kristendommens og frihetens forherligelse og som uttrykk for hans klippefaste overbevisning om menneskets evne til at naa den fuldkommenhetens høide som er maalet for vor tilværelse på jorde”. Karakteristikken om ”en moralsk dityrambe skrevet til kristendommens og frihetens forherligelse” kan man ha *in mente* når man leser *Arbeidernes Leksikons* Wergeland. For der er det andre forhold som dominerer.

Artikkelen får med det bokhistoriske om *Mennesket, skapelsen og messias*, forberedelser, utgivelse, sideantall (720 sider), anmeldelser (1) samt omarbeiding og nytgivelse under tittelen *Mennesket* mens Wergeland lå på dødsleiet. Men det som overskygger alt annet i Nærups litteraturhistoriografi er karakteristikken av verkene som estetiske konsepter og opplevelser: ”Men alt skulde med, det høieste og det laveste, det herligste og det ringeste, det sublimt store og sjeldne saavel som hans uendlighetsshigende tanke og varmes ved ilden i hans brændende hjerte ’Glem ikke stjernene! Glem ikke blomsten! ’Glem ikke ormen i støvet!’” Her ser vi ett eksempel på hvordan Nærup smelter sin begeistrede omtale sammen med sitater fra forfatterskapet. Det er fristende å sitere de to andre deskriptive sekvensene, men for argumentets skyld holder det å henvise leseren til artikkelen i vedleggsdelen og nevne at de overgår den siterte passasjen. Nærup påpeker det sublime i Wergelands diktning. Han viser også hvordan Wergelands kunstneriske raptus på dødsleiet på sett og vis ble en triumf over lidelsen og døden: ”Hans sykdom og død satte kronen på hans livsverk.”

”Intet andet end digter”

Wergeland tok som kjent i mot støtte fra Karl Johan, og Nærup påpeker at folk trodde han hadde forrådet sin uavhengige stilling . Nærups forklaring av denne hendelsen viser hvordan han utelukkende ser Wergeland som et naturbarn og en dikter: ”Man regnet ikke med W.s barnlige begeistring for helten og personligheten Karl Johan, i hvem han stadig saa republikaneren fra 18 brumaire. Man regnet i det hel tat ikke med den den kjendsgjerning at W. hele livet igjennem var digter, intet andet ende digter.”

Biografien preges av hengivenhet overfor dikteren og nærhet gjennom bruk av kilder og beskrivelser. Det vises hengivenhet for dikterpersonligheten, men det først og fremst diktet som

Nærup har i sentrum. Han bruker for eksempel ikke ord som geni, slik Gran gjorde i Bjørnsonartikkelen, men henter frem kategorien ”sublim” for å beskrive verkene. Artikkelen forhandler mellom estetisk-impresjonistisk kritikk og historisk-biografiske opplysninger og danner et bilde av Wergeland som ”intet andet end digter”.

5.6.2 Massenes bannerfører

Redaktør Trond Hegna har skrevet artikkelen i *Arbeidernes Leksikon* om Henrik Wergeland (Bind 6, 1936).⁴⁵ Den satiriske tonen og de doktrinære dommene som vi så i Hegnas artikkel om Bjørnson, er erstattet med en artikkel i hyllingsgenren (lovtalen). Tekstens litteraturhistoriske og retoriske strategi er her å vise Wergeland som arbeidervenn og massenes bannerfører. Dette gjøres ved å fokusere på det politiske i diktningen samtidig som 1930-tallets kamptid projiseres over på dikterens samtid.

Artikkelen er uten avsnitt og sømløst komponert slik at den ene sekvensen griper assosiativt over i den neste. Litteratur, biografi og offentlig virksomhet avspeiler hverandre, men vi kan likevel få et inntrykk av komposisjonen ved å dele teksten i følgende sekvenser.

1. Biografidel med fokus på tankestrømninger og Stumpefeiden.
2. Om Mennesket, skapelsen og Messias.
3. Wergelands politiske virksomhet som både bidrar til et omslag i norsk politikk, men også skaffet ham problemer med å få en stilling, noe som igjen løses ved kongens inngripen.
4. Så skjer det en endring som førte til stor lyrisk produksjon.
5. Igjen er det politisk kamp, denne gangen spørsmålet om jøders adgang til riket.
6. Så gjennomgås prosautgivelser.
7. Avklaring av Wergelands stilling til arbeiderne og kongen.
8. Litteraturlisten.

I tråd med litteratursynet behandles litteratur, politikk og biografi som del av en helhet som gir grunnlag for å felle en dom over dikteren. Sekvens 4 avviker imidlertid fra mønsteret.

⁴⁵ Om ikke annet er oppgitt er sitatene i denne analysen hentet fra artikkelen ”Wergeland” i *Arbeidernes Leksikon* Bind 6, 1936.

Biografi: Arbeidernes mann

I analysen av Wergeland-artikkelen i *Ascheboug's Konversationsleksikon* viste jeg hvordan Nærups konklusjon var at Wergeland var ”Intet andet end digter” (*Ascheboug's Konversationsleksikon* ”Wergeland”). I *Arbeidernes Leksikon* er det bygget opp et bilde av ham som en som sto i nær forbindelse med arbeiderne. Tema som oppdragelse og studenterløyer, som fikk stor plass i *Ascheboug's Konversationsleksikon* er luket vekk i Hegnas framstilling i *Arbeidernes Leksikon*. Wergeland kategoriseres som *dikter* og *politiker*, og dette kombinerer på en sjelden måte i artikkelen: ”W. viste allerede tidlig en sterk mottagelighet og levende fantasi, og tilegnet seg med voldsom kraft revolusjonens ideologi”. I denne passasjen er romantikkens forestillinger om dikterpersonligheten, som vi kjenner fra *Ascheboug's Konversationsleksikon*, integrert med revolusjonært politisk engasjement. Hegna driver her en form for projisering eller sammensmeltning av to tider:

Under sitt opphold på Eidsvoll i kom han i nær kontakt med den almindelige jevne befolkning, og hele hans politiske og samfundsmessige forestillingslive blev på det nøieste knyttet sammen med de arbeidende massers livskamp. Han så folkets og nasjonens reising som et ledd i massenes frihetskamp. Som en del av en kamp som foregikk i verdensmålestokk

Her skjer det flere ting. Hegna har observert at Wergeland lot seg inspirere at de franske revolusjonsstemning. Men virkeligheten i Norge var langt fra noen fransk junirevolusjon i 1830, og noen arbeiderklasse hadde Norge foreløpig lite av. Det virker som at Wergelands Norge smelter sammen med fransk revolusjonsstemning og fremveksten av en norsk arbeiderklasse etter unionsoppløsningen og arbeiderkamp på 1930-tallet. Her bidrar det retoriske registeret til å farge fremstillingen med ord som ”voldsom”, ”revolusjon” ”arbeidende masser” ”kamp”, ”offentlig virksomhet” og ”politisk”.

I karakteristikken av *Mennesket, skapelsen og Messias* kombinerer Hegna estetikk og sin projiseringsstrategi. Først peker han, i likhet med *Ascheboug's Konversationsleksikon*, på at verket er uttrykk for Wergelands ”verdensanskuelse” og han gir noen bokhistoriske fakta. Deretter gir han som Nærup et bilde av et sammensatt og vanskelig tilgjengelig verk, men på en måte som viser at vi har å gjøre med en stor kunstner: ”Det er et eiendommelig diktverk; tanker og bilder har stormet inn på dikteren i slik mengde at han ikke har kunne gi sig tid til språklig avklaring, og mange avsnitt er nesten i sin helhet ubegripelige.” Til tross for dette, argumenterer Hegna for en tydelig og sterk hovedlinje i diktet: ”(...) menneskene på jorden må forene sig for å styrte tyrannene, eneveldet, autoriteten, for å grunnlegge folkets republikk, hvor de rikes utbytning av de fattige skal være avskaffet.” Der Nærup forsto verket som kristelig moralsk dannelse, så Hegna det som et revolusjonært verk. Hegna peker også på at påvirkningskildene både er: ”det

18. Årh. rasjonalisme i den kristelige form”, og ”tidens aktuelle frihetskamp og massenes bevegelser” (*Arbeidernes Leksikon* ”Wergeland”). ”Diktet fremkom samtidig med reaksjonens nederlag ved julirevolusjonen 1830, som av W. og hans tilhengere måtte opfattes som bekreftelse på at de kjempet med historiens rett.” Dette må kunne sies å være ganske ulike tolkninger.

I beretningen om Wergelands politiske virke kommer en rekke opplysninger men det kritiske punkt er alliansen med Karl Johan. Nærup forklarte alliansen med at Wergeland hadde en barnlig fascinasjon for Karl Johan. Hegna forklarer ikke hvorfor. Han benytter seg av andre overtalelsesstrategier:

Skjønt W. ved sitt forhold til kong Karl Johan optrådte på en måte som måtte vekke mistanke blandt hans politiske tilhengere, var han selv utvilsomt personlig så langt fjernet fra forræderi mot sine anskuelser som mulig. Dette blev efter hvert også følt, og endret i hans siste levetid oppfatningen av ham og hans stilling. Blandt de arbeidene masser hadde han en sterk og stadig tillitt, noe som særlig fikk gripende uttrykk ved hans begravelse som samlet en helt enestående tilslutning.

Her gis det ingen forklaring. Med ”utvilsomt” viser han til sin egen troverdighet (*etos*), og han finner støtte hos arbeiderne (*confirmatio*).

Jeg nevnte innledningsvis i denne analysen at sekvens fire skiller seg ut fra helhetssynet. Det er i en kort sekvens 4 at Wergeland roses for lyrikken uten at det på noen måte ses i forbindelse med klassekamp eller politikk: ”Disse år ga ham ro og anledning til mere alvorlig beskjeftigelse med diktningen, og han skrev en mengde lyriske dikt som er blandt det beste i norsk litteratur (’Den engelske los’), (’Jan van Huysums Blomsterstykke’)”. Hegna kunne nok beskrevet disse ved å fremheve det politiske, slik han gjorde med verket *Messias*. Men her har Hegna forent det estetiske og det nasjonale uten å trekke inn klasseperspektivet.

5.6.2.1 Kort oppsummering

Hegna bruker en teknikk den norske nasjonale historieskriveren Ernst Sars er kjent for å ha brukt i sin *Udsikt over Norges historie*. Å beskrive fortiden for å tjene en ønsket fremtid. *Arbeidernes Leksikon* skrev Wergeland inn i historien som delaktig i arbeidernes egen kamp. Med dette fikk arbeiderbevegelsen det samme litteraturhistoriske forbilde som Sars og Koht plasserte i sentrum av sitt folkedanningsprosjekt og den samme helt som Nærup i *Aschebongs Konversationsleksikon* ufarliggjorde som dikter. Hegna gjør det ved å spille på likheter mellom Wergelands kamper og arbeiderbevegelsens kamp, og han bruker sitt retoriske register på prosjekter som innebar andre ideer. Tidlig i artikkelen vises tendenser til å kombinere en forståelse av dikterpersonligheten med det revolusjonære budskapet. Noe som er verdt å merke er hvordan Hegna i vurderingen av *Mennesket*, *Skapelsen* og *Messias* kombinerte det estetiske og det revolusjonære, og hvordan poetikken etter hvert ble løsrevet fra det politiske.

5.7 Oppsummering og diskusjon av retorikken

Lesningene av de seks forfatterbiografiene viser hvordan *Arbeidernes Leksikon*s revolusjonære medarbeider på forskjellig vis inntok og forhandlet med leksikongenren slik den fremsto i *Ascheboug's Konversationsleksikon*. Leksikongenren hos *Ascheboug's Konversationsleksikon* fungerer som den norske nasjonens litterære anegalleri til forskjell fra datidens danske leksikonkonkurrenter.

Forfatterbiografiene i leksikongenren som jeg har analysert her er preget av ønsket om å vise mye informasjon på liten plass. De strukturerer seg om et livsløp og en dikterpersonlighet og veksler mellom narrative innlevende beskrivelser og litterære vurderinger. Gran er opptatt av å organisere og forklare forfatterskapet, mens Nærup vil viderebringe den estetiske opplevelsen av verkene. Det er en forskjell mellom Grans nasjonale kulturbyggende stemning og Nærups konsentrasjon om hvert enkelt verk. Artikkelforfatterne gir uttrykk for subjektive smaksdommer, modalitet, begeistring og eksess i møte med det som for dem er store diktere og stor diktning. Nærup brakte sin velutviklede impresjonistiske stil med sammensmeltning av kommentar og verk inn i leksikongenren. Det er tydelig at de ønsket å skape en leseverdige fremstilling samtidig som de viderebrakte fakta. En konvensjon som blir spesielt tydelig i møte med *Arbeidernes Leksikon* er harmonisynet. Negative karakteristikk forekommer kun i forbindelse med noen vurderinger av Alexander Kiellands replikkvekslinger.

Mot dette er *Arbeidernes Leksikon*s overordnede motstandsstrategier enkle å få øye på. Leksikonet fungerer genremessig som en trojansk hest hvor alle artiklene etterligner genren ved hjelp av format og tekstmiljø, og ved å lage en ramme om tekstene hvor inngang (Navn, kategori og fødsel) og avslutning (Litteraturlisten og eventuelt dikterens bortgang) gjør at vi øyeblikkelig gjenkjenner artiklene som leksikonkontekst. Etterligningstaktikken er altså også en undergravingstaktikk. Innenfor denne vennligsinnede rammen spilte de ut kampretorikken. Men det er gjort på forskjellig vis. Det er et tydelig skille mellom Reinert Torgeirssons identifikasjonsstrategier i det han forteller arbeiderdikternes historie og Mot Dags kritikk av det borgerlige åndsliv.

5.7.1 Identifikasjon og miming

Reinert Torgeirsson har i sitt litteraturformidlingsprosjekt, som jeg i Kapittel 4 beskrev som *Arbeidernes* litteraturhistorie, overtatt genrekonvensjonene fra det borgerlige leksikonet, men vendt de til fordel for arbeiderdiktningen. Stilen viser hengivenhet og innlevelse, strukturen er

strengt narrativ og det hentes inn sympatiske bekreftelser. Dette er det vi med Kittang kan kalle en biografisk fortelling (Kittang 1983: 91).

Torgeirsson benyttet ulike *identifikasjonsstrategier*. Ved å skrive arbeidernes historie og dermed fylle et viktig identitetsbyggende oppgave for bevegelsen, skapte han også en appell til arbeiderne. Samtidig bidro til å bygge sin egen etos som nedtegner av arbeidernes ideologi og historie. Logosargumentasjonen laget tydelige skiller mellom utenfor og innenfor, ekte og uekte arbeiderdiktning, noe som understrekes ved kategorisering av Marius Brått som ekte proletardikter. Dette er klassiske identifikasjonsstrategier som bygger relasjoner (Ihlen og Robstad 2004: 126). Han appellerte til følelser (*patos*) gjennom karakteristikker og til forfatterens fremtidsutsikter, til sinnet over en tapt fremtid og ved å benytte arbeiderbevegelsens egne som autoritet i teksten.

Marius Brått hylles fordi han har oppnådd noe for fellesskapet og kan stå som eksempel på samme måte som borgerlige forfattere får sin lovtale i borgerlige leksika. Han er arbeidernes motsvar til den borgerlige Olaf Bull. Torgeirsson skrev forfatterne inn i arbeiderbevegelsens utvikling og med et utopisk mål som siktepunkt, og han gjorde det ved å etterligne *Aschebongs Konversationsleksikons* genrekonvensjoner. Hans strategi var å gjøre det hegemoniske språket og genrekonvensjonene til sine egne.

5.7.2 Marginaliseringen

Bruken av miniatyrartikler på store diktere som Bull må sies å være en ny genreforhandling. Det viser hvordan prosjektet i utgangspunktet var å dyrke arbeidernes kulturelle identitet og historie på bekostning av litteraturen som ikke hadde tilknytning til arbeiderbevegelsen, men uten å rakke ned på denne. Og dette var en visuelt slående strategi. Ettersom den er nevnt i forordet gir den et umiddelbar inntrykk av det motkulturelle litteraturformidlingsprosjektet. Artikkelen bidrar samtidig til leksikonets bruksvennlighet som oppslagsverk ved at man også kunne finne borgerlige diktere. Men strategien å *marginalisere uten å kritisere* uttrykte samtidig noe problematisk og paradoksalt ettersom det innebar at den marginaliserte også var vesentlig. Litt paradoksalt er det også at det er denne strategien som både jeg og andre tidligere har trukket fram for å illustrere leksikonets prioriteringer (For eksempel Hovde 2008 og Rem 2008). Dette er nemlig den eneste litteraturartikkelen vi har vitnesbyrd om at ikke ble akseptert som tekst av andre deler av redaksjonen, jamfør motdagisten Schreiners anmeldelse av første bind i *Mot dag* som er sitert i kapittel 4 (Schreiner 1933). Når jeg skriver ”akseptert som tekst”, så mener jeg at den ikke fyller normene redaksjonen har satt for teksters velformethet, dette jamfør Bakkens forståelse av retoriske normer (Bakken 2006: 37). Strategien har derfor fungert utmerket godt som eksempel,

men har samtidig blandet denne strategien med andre innfallsvinkler og skygget for motstandsstrategiene til Mot Dag som dominerer leksikonet.

5.7.3 Fremskrittsskjemaet som biografi og argumentasjonsteknikk

Den overordnede strategien til motdagistene var å *analysere*, forfatterens ideologiske ståsted og karakterisere hans/hennes samfunnsmessige rolle. Siden de opplevde litteraturen som en avspeiling av virkeligheten innebar det en gjennomgående fare for å begå *den intensjonale feilslutningen*. På dette punktet var de på mange måter metodisk på linje med datidens historisk-biografiske skoles grunnkonsepsjoner om sammenhenger mellom liv og diktning. Men siden de satt med formel og fasit til å forstå henholdsvis historiens utvikling og mål kunne de felle dommer over forfatterens ideologiske ståsted.

Artiklene knytter forfatterskapet til ulike kamper og motsetninger i tida, noe som korresponderer med det Atle Kittang med Hayden White kalte den *katastrofiske* fortellingen (Kittang 1983: 91). Men artikkelforfatterne benytter ulike retoriske strategier i møte med sine forfattere. Det mest åpenbare er at Mot Dags litteraturhistorieforfattere gikk i rette med forfatteren og kun indirekte utfordret tidligere tolkninger, noe som er et sterkt avvik fra konvensjoner for hvordan man argumenterer for en ny forståelse av et verk. Man må først vise hva andre har ment før man kan angripe denne forståelsen.

Dette må imidlertid forstås som en særegen forhandling mellom intensjoner og konversjoner. Artiklens grunnkonsepsjoner (realismesyntet og fremskrittsskjemaet) blir utviklet retorisk i en forhandling med leksikonet, tidsskriftartikkelen og agitasjonsretorikken. Artiklene blir som en tidsskriftartikkel til med intensjonen om å bringe ny forståelse av litterære verk. Men den er pakket inn i leksikonets konvensjoner med en narrativ ramme, og retoriske selvfølgelighet. Som leksikonartikkel bryter den imidlertid med harmonisyntet. De angriper forfatternes ideologiske ståsted med agitasjonens kampretorikk og krav om å stå på rett side. Dette utvikles retorisk med ulike argumentasjonsskjemaer og artikkelforfatterne har i varierende grad analysert og felt dommer over forfatterne:

I artikkelen om Bjørnson brøt Hegna ned etablerte sammenhenger i en form for dissosiasjon. Så bygget han opp et omstendelig argument basert på premisser. Dette har resultert i en rekke friske og gode beskrivelser av bondesamfunnet som klassesamfunn. Men etter hvert som artikkelen og Bjørnsons historie skred frem til da Bjørnson ikke lenger var i frontlinjen av opposisjonen, men sto på monarkiets og arbeidsgivernes side, benyttet Hegna seg av maleisk satire, overdrivelser, karikaturer, stråmannsargumentasjon og doktrinære dommer over forfatterens tilkortkommenhet for å hente ham ned fra tronen. Hegna *målte* hele tiden Bjørnson

mot det han selv opplevde som klassekampens progresjon i det norske samfunnet. Lovtalen og domstalen er to genrer som tradisjonelt ligger tett opp til hverandre (Johannesson 2003:97). Og da Trond Hegna hentet Bjørnstjerne Bjørnson ned fra tronen så la han seg tett opp til artikkelen i *Achebongs Konversationsleksikon*, men reverserte lovprisningen. Bjørnson ble gjort til eksempel i negativ forstand. Det er karikaturen og hyperbolen (overdrivelsen) som etter min mening redder artikkelen fordi den gjør det så tydelig at dette ikke er en vanlig leksikonartikkel. Latterliggjøring av maktpersoner er et grep som fungerer når man skal hente dem ned fra pidestallen. Det på sett og vis latteren som gjør at artikkelen på et litt finurlig vis fremdeles virker frisk i stilen. Latterliggjøringen påvirker også forestillingen om genren. I *Arbeidernes Leksikon* omformes det høytidelige og litt tunge borgerlige konversationsleksikonet til en genren som både er frisk og djerv, som aktualiserer kunnskap og er virksom i sin tid.

Hansteen felte ikke doktrinære dommer på samme måte som Hegna, og hun benyttet et annet argumentasjonsskjema. Hun *sammenlignet* Colletts individualistiske kamp for frigjøring med den ideelle kollektive kampen kvinnebevegelsen førte for ytre betingelser. Å innføre koordinater som det kollektivistiske og ytre i redegjørelsen for Colletts posisjon øker vår forståelse av prosjektet. Men som argumentasjonsskjema er kausalitetsforholdet i artikkelen ugyldig. Man kan ikke slutte fra det som kom etter (kollektivistisk kvinnekamp) til det som kom før (derfor ble kampen individualistisk). Det kan imidlertid se ut som at Hansteen ved dette grepet redder Collett fra Hegnas doktrinære argumentasjonsskjema. Hadde han skrevet artikkelen er det mulig å se for seg en mindre hyggelig slutt med dom over den individualistiske og indre kampen. For hos Hansteen ble Collett stående som en pioner for bevegelsen på tross av at hun ikke var del av den.

Konvensjonen i følge *Achebongs Konversationsleksikon* er en narrativ komposisjon og i stor grad har motdagistene overtatt dette. Dette bidrar sterkt til tekstenes retorikk. Den narrative oppbygningen bidrar til at Venstre-folkene, som ble sett på som progressive, om ikke radikale, i sine unge år, og som ble litt reaksjonære og kongetro på sine gamle dager, kunne dømmes i slutten av artikkelen. Men til forskjell fra Hegna, som inverterte genren fra en lovtale til domstale, innførte satiren som i leksikonretorikken og hadde et narrativt forløp, benyttet Hansteen i større grad en tematisk inngang og et mindre verdiladet språk. Der Hegna med Kittangs begreper kombinerte en biografisk og katastrofisk fortellerskjema, kombinerte Hansteen et pragmatisk skjema med det katastrofiske (Jørgensen 1983:96). Genrekonvensjonene er marginalt tilstede, som for å gjøre teksten akseptabel som leksikonkontekst, og går nesten direkte inn i kvinnekamptematikken. Kombinasjonen av Hansteens argumentasjonsskjema og genreforhandlingen med tematisk struktur har antagelig reddet Collett fra Hegnas dom i møte med den kollektivistiske redaksjonsformen jeg beskrev i Kapittel 3.3.

I artikkelen om Kielland viste jeg hvordan Storsteins historiske perspektiver ga en bedre forståelse av utviklingen i forfatterens vei fra opposisjon til reaksjon enn den ahistoriske versjonen i *Aschebougs Konversationsleksikon*. Storstein har organisert deler av artikkelen tematisk og utvikler flere gode poenger om Kiellands forfatterskap i forhold til pedagogikken og typegalleriet med frigjøringskvinnen. Han beholdt imidlertid den narrative rammen og måtte derfor som Hegna avslutte artikkelen med Kiellands reaksjon. Det må legges til at Storstein gjennom sitt arbeid med Kielland leverte ny forståelse av forfatterskapet som fikk et visst gjennomslag i fagkretser og har vært med på å prege Kiellandresepsjonen. Storstein maktet å forene den historisk-biografiske metoden med klasseperspektiver på en måte som gjorde at de ble akseptert.

Men som vi ser av artiklene er det som de egentlig hadde forventet mer av forfatterne. Når vi leser artiklene er det lett å forestille seg at Storstein ønsket at Kielland hadde valgt rett og sluttet seg til arbeiderbevegelsen. Nettopp fordi det sosiale engasjementet til Kielland var så lovende og fordi Storstein så tydelig har latt seg engasjere av forfatterskapet. Med en skøytesportsmetafor er det som om han følger sin favoritt som ligger godt an til et verdensrekordskjema, men må se ham falle i siste indre. Denne forventningen er et resultat av en urealistisk og ahistorisk forståelse av Kiellands ståsted og samtid. Det er svært vanskelig å se for seg arbeidsgiveren og borgermesteren Kielland forlate sin plass til fordel for arbeiderbevegelsen. Dette mener jeg kan forstås som at Mot Dag projiserte sin tids valgmuligheter over på de fortidige forfatterens tid.

Denne sammensmeltningen av tider er maskert retorisk ved at kampmetaforikken og motdagistenes valgmuligheter er projisert over på forfatterens livshistorier. Dette skjedde i ulik grad i artiklene om Bjørnson, Kielland, Collett og Wergeland. Sammensmeltningen av tider er imidlertid tydeligst der hvor Hegna kledde Wergeland opp som arbeidernes dikter. Her smeltet 1930-tallets kamptid, Wergelands tid og til en viss grad også den franske revolusjonære stemning fra 1830 sammen. I likhet med hvordan Hegna skrev seg opp mot Gran i Bjørnsonartikkel i *Aschebougs Konversationsleksikon* skrev han seg opp mot Nærup i Wergelandartikkelen. Men denne gangen skrev Hegna en leksikonartikkel som lovtale. Der Nærup tolket og bejublet Wergeland for sin sublime kraft tolket Hegna Wergelands diktning i retning av ønsket om politisk revolusjon. At dette var mulig må ses på bakgrunn av at Wergelands diktning og person var sammensatt og ga rom for begge tolkninger. Dette på samme vis som at Marius Brått er forstått som kunstner i åndelig utvikling i *Aschebougs Konversationsleksikon*, men er portrettert som arbeidernes dikter i *Arbeidernes Leksikon*. Men selv om Hegna tok utgangspunkt i tolkningsmulighetene i Wergelands diktning gikk han vel langt. Det er en interessant artikkel hvor det skinner gjennom at Hegna beundret Wergelands lyriske produksjon, og på sett og vis så sviktet Hegna her sitt program om å

avskrive alle antirasjonalistiske og romantiske trekk. Denne ”glippen” viser at det gikk et tydelig skille mellom forfatternes beundring for forfatterskapene, og den noe reduksjonistiske behandlingen med utgangspunkt i realismekravet og fremskrittsskjemaet.

Jeg tror det er viktig å ta denne artikkelen med i beregningen for å skape en helhet i Mot Dags litteraturhistoriske prosjekt. Prosjektet som helhet trengte denne helten og linjen tilbake i historien. Artikkelen viser også et befriende fortolkningsrom hvor det åpnes for å forene det nasjonale og det ekspressive med det radikale og politiske prosjektet. Det er selvfølgelig også av relevans at artikkelen er skrevet i 1936, i en tid hvor arbeiderbevegelsen tok over regjeringmakten. Den retoriske situasjonen var i ferd med å endres og Hegna måtte begynne å skape forbindelseslinjer i det nasjonale prosjektet i stedet for å vektlegge brudd.

[I intend to] convey the pure and unsophisticated knowledge of the past...to aid the progress of the future. "Treatise on method – a philosophical essay on the design of encyclopaedias" av Samuel Taylor Coleridge (1817) I følge Collisson (1966)

6 Litteraturhistorie for fremtiden

I denne oppgaven har jeg forsøkt å svare på hvordan *Arbeidernes Leksikon* opponerte mot og forhandlet med den borgerlige kulturarven slik den fremkommer i litteraturhistorieskrivingen i *Aschebongs Konversationsleksikon*. Mitt grep for å forstå *Arbeidernes Leksikon*s litteraturhistorieskriving som genre har vært vise hvordan leksikonet kan forstås som to prosjekter, et i regi av Arbeidermagasinet og et i regi av Mot Dag, som delvis avløser og overlapper hverandre. Jeg har vist hvordan det føres to samtaler om litteratur i leksikonet som lar seg knytte til to sett av forfattere, to sett grunnkonsepsjoner og to overordnede retoriske strategier. Jeg vil nå oppsummere funnene og forsøke å vise noen sammenhenger i materialet.

Med *Arbeidernes Leksikon* bega Arbeidermagasinet seg ut på et bokhistorisk og kulturhistorisk nyskapende prosjekt. De grep på flere måter ordet på rett sted til rett tid. Arbeiderbevegelsen sto midt i en kamptid og etterspurte opplysning. Leksikongenren åpnet for å gi kunnskap på mange felt og var dessuten i tiden. Redaksjonen møtte et framvoksende massemarked fra arbeiderklassen med nye produkter og distribusjonsstrategier. Prosjektet lot seg gjennomføre ved hjelp av alliansen mellom Arbeidermagasinet og Mot Dag og deres ressurser og kretsløpslogikker. Som jeg har vist representerte de ulike henvendelsesformer, som delvis overlappet og avløste hverandre. Redaktøren som var ansatt av Arbeidermagasinet, Jacob Friis, ville skape et folkelig leksikon med kjennsgjerninger for arbeiderbevegelsen og henvendte seg til publikum med en ydmyk innstilling til oppgaven. Etter hvert som Mot Dags medlemmer ble engasjert i redaksjonen, og etter hvert overtok ansvaret for leksikonet, ble prosjektet endret til en marxistisk ensyklopedi, med et enhetssyn og vilje til å felle nådeløse dommer på alle samfunnsområder.

Dette gjenspeiler seg i to samtaler om litteratur i leksikonet. Reinert Torgeirsson, som hadde ansvaret for arbeiderlitteratur skrev artikler om arbeidernes litteraturhistorie og definerte kriteriene for denne tradisjonen. Han definerte hva som var ekte arbeiderlitteratur, plasserte forfatterne i forhold til arbeiderbevegelsen utvikling og opererte med et historisk siktepunkt som var det kollektive mennesket i det fremtidige klasseløse samfunn. Retorisk ble litteratursynet realisert gjennom en overtagelse av konvensjonene i *Aschebongs Konversationsleksikon*, og artiklene hans er preget av hengivenhet og identifikasjonsstrategier. Torgeissons prosjekt må forstås som et

kulturreisingsprosjekt som fokuserte på å positivt definere arbeiderlitteratur til forskjell fra å kritisere den borgerlige litteraturen. Mot Dags litteraturhistorieskrivere brakte inn nettopp denne kritikken av borgerlig ideologi i litteraturen.

Reinert Torgeirssons prosjekt har sitt utspring i spørsmål som For hvem er litteraturen skrevet? og Hva er ekte arbeiderlitteratur? Hans empiri er begrenset til litteratur med tilknytning til arbeiderklassen. Mot Dags prosjekt inkluderer all litteratur og med utgangspunkt i spørsmål som Hva er litteraturens samfunnsmessige og klassemessige stilling? Til grunn for litteratursynet ligger det noen problematiske grunnkonsepsjoner om realisme som avspeiling og målestokk, og et spekulativt historiesyn som i denne oppgaven beskrives som et fremskrittsskjema. I artiklene har dette resultert i en mer historiserende behandling av forfatterskap enn hva vi finner i *Aschebous Konversationsleksikon*. Vi finner også gode betraktninger om litteraturens klassemessige og ideologiske sider. Men hovedkonsekvensen av litteraturhistoriesynet er at forfattere avskrives fordi de ikke skriver realistisk diktning eller fordi de ikke knyttet seg til arbeiderbevegelsen. Det kan også virke som at disse artikkelforfatterne som var så opptatt av å historisere hadde en ahistorisk forståelse, både av de valgmuligheter forfatterne sto ovenfor og av litterære genrers utvikling i møte med nye klassemotsetninger, produksjonsmidler og produksjonsforhold.

Retorisk representerer disse artiklene en særegen forhandling. Artiklene bærer i seg den litteraturfaglige tidsskriftartikkelens genreintensjon om å endre leserens forståelse av et forfatterskap, men de bærer i seg agitasjonens sikkerhet, raskhet og svart-hvitt-tenkning. De ulike argumentasjonsteknikkene som er vist i forrige kapittel viser hvordan denne kombinasjonen av grunnsynet, argumentasjon og agitasjon brytes mot leksikonets troverdighet, treghet, selvfølgelighet, hengivne innlevelse i forfatterskap og narrative organisering, men kanskje viktigst, forestillingen om leksikonet og den borgerlige kulturarvens forståelse av *det vi er enige om*.

Den reduksjonistiske holdningen til litteratur som tidvis kommer til uttrykk i denne oppgavens analyser av *Arbeidernes Leksikons* artikler, har totalitære trekk, og kan minne om det Bernt Vestre har kalt "den totalitære lengsel" (1981: 131). Og spesielt holdningen til Hegna kan minne om det som i Russland ble kalt *Politruk*. Politruk var en type oppsynsmenn som kontrollerte at folk ikke forlot sine revolusjonære holdninger etter revolusjonen. *Arbeidernes Leksikon* ble til i en tid hvor Stalin innførte sosialrealisme som den eneste aksepterte genre i sovjetrepublikken. Når vi leser disse tekstene er det viktig å ta inn over seg at Mot Dag var av dem som tidlig erkjente trusselen fra Nazi-Tyskland, noe bildet fra leksikonleiren med eksiltyskeren Willy Brandt minner oss om. Det totalitære aspektet i artiklene må leses på bakgrunn av angsten for at irrasjonelle momenter i nazismen og fascismen skulle få fotfeste,

kombinert med en usvikelig tro på det sovjetiske kommunistiske prosjektet, og en manglende evne eller vilje til å innse at forbildet falmet.

Først og fremst må artiklene leses som et forsøk på å ta over der det moderne gjennombrudds positivisme, tro på debatt, frigjøring og fremskritt i 1870 og 80-årene etter Mot Dags mening mistet initiativet. Og på sett og vis har de derfor mye av det samme utgangspunkt som kulturradikalerne (Longum 1986). Men i stedet for å søke mot det frigjørende var det rasjonalismen, lovmessigheten og det politisk virksomme ord som totalt fikk forrang.

Det mest særegne ved *Arbeidernes Leksikon*s retoriske situasjon er likevel timingen. At det er skrevet *før* revolusjonen, til forskjell fra det norske leksikonet som er skrevet like *etter* unionsoppløsningen og det sovjetiske forbildet som ble igangsatt *etter* revolusjonen. Leksikonet skulle altså ikke tjene til å fasttømre en allerede etablert ideologi, men skape oppslutning rundt en ideologi man ville innføre. Agitasjonens raskhet og angrepsstrategier er således pakket inn i en treg og i utgangspunktet harmonisk genre. Dette ønsket om å omstyrte samfunnsformene fikk noe usamtidig over seg i det arbeiderbevegelsen faktisk vant fram til regeringsmakt i det leksikonet ble ferdigstilt, og samtidig som forfatterne trådte inn i denne Arbeiderpartiet og dermed offisielt forlot det ideologiske ståsted som lå til grunn for leksikonet.

Så gjenstår selvfølgelig spørsmålet om effekten et leksikonverk som *Arbeidernes Leksikon* har spilt gjennom resepsjonen i de 10 000 hjem de fant veien til. Dette er det vanskelig å svare på. Men leksikonet har om ikke annet hatt en mobiliserende effekt som kanskje ikke var hovedintensjonen. Ingen av redaksjonsmedlemmene fikk oppleve innføringen av det klasseløse samfunn, eller innføring av marxisme som grunnlag for den samfunnsmessige oppbygning. Men leksikonet må forstås som ledd i den omfattende mobiliseringen og kunnskapskampen på 1930-tallet, som samlet førte fram til et regimeskifte. Leksikonleirene synes også å ha hatt en mobiliserende og utdannende effekt på sosialt engasjerte akademikere, hvorav mange senere kom til å gjøre karriere innenfor arbeiderpartistatens embetsmannsverk. *Arbeidernes Leksikon* har også gjennom sine genreforhandlinger bidratt til utviklingen av leksikontradisjonen i Norge. Forbindelseslinjene til *Norsk allkunnebok* (1948-67), *Tidens leksikon* (1975) og *Pax leksikon* (1978-81) er ikke utforsket, men de er tydelige.

Trygve Riiser Gundersens foreslo i sin tid på *Arbeidernes Leksikon*-seminaret på Granavolden i 2007 at leksikonet kunne forstås som et løfte om kunnskap til å felle dommer over historien. Å se *Arbeidernes Leksikon* som et løfte synes jeg er en god og treffende beskrivelse av litteraturhistorieprosjektet til Mot Dag. Men for å få en fullstendig forståelse av de genreforhandlinger som foregår i leksikonet må det suppleres med Reinert Torgeirssons prosjekt.

Med disse to delvis overlappende litteraturformidlingsprosjektene fikk arbeiderne i *Arbeidernes Leksikon* både et identitetsskapende og folkelig kulturreisingsprosjekt, og de fikk et verktøy til å felle dommer over den borgerlige litteraturhistorien. Jeg vil avslutte med to eksempler og høydepunkter fra på disse litteraturhistorieprosjektene i denne gode saks tjeneste. Først ut er Reinert Torgeirssons artikkel om arbeiderdikteren Thorleif Auerdahl.

Auerdahls dikt var preget av det miljø han tilhørte: arbeids- og fabrikklivet, østkantens gater og leiekaserner, arbeiderklassens kamp. Han var først og fremst arbeiderungdommens dikter, dens kår og lengsler kjente han best. Hans diktning var for øvrig preget av den tidsperiode da flertallet av den norske arbeiderbevegelse gjennom Det norske Arbeiderparti stod tilsluttet Den kommunistiske Internasjonale. Dikt som Til handling, Fra Marat til Uljaniff og Stormvarsler er båret oppe av ekte revolusjonær glød (*Arbeidernes Leksikon* "Auerdahl")

Passasjen kombinerer en identitetsskapende retorikk med karakterisering av det klassemessige ved forfatterskapet. Den har også en tydelig referanse til hvordan diktningen kan plasseres i forhold til den norske arbeiderbevegelsens historie. Fremskrittsskjemaet og Mot Dags løfte kommer tydeligst til uttrykk i en passasje i artikkelen "Shakespeare" hvor Trond Hegna beskriver klassesamfunnet ikke bare som et mål vi *kan* nå, men som et sted det er gitt at vi skal. Her gikk Trond Hegna så langt at han tidfestet innføringen av det klasseløse samfunn, riktignok med et visst slingringsmonn: "[Hamlet] kunne ikke tenkes i feudalsamfunnet og heller ikke i det klasseløse samfunn. Men innefor de 4-500 år som ligger mellom disse samfundsformer er Hamletskikkelsen «evig» (AL, Bind 1, Shakespeare, s. 263)". Med tanke på at Shakespeare i følge *Arbeidernes Leksikon* skrev *Hamlet* i 1602 og at Trond Hegna skrev artikkelen "Shakespeare" i 1936, så ga Hegna seg og sine kampfeller mellom 66 og 166 år på innføringen av det klasseløse samfunn. Med dette fikk vi en litteraturhistorieskriving som ikke bare beskrev fortiden som del av sin kamp, men som også dokumenterte fremtiden.

Redaktør, Trond Hegna og Johan Vogt ved Minnesund, sommeren 1933.

Gjengitt med tillatelse fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Litteraturliste

- Aarnes, Sigurd (1997) ”Wergelandskultusen som nasjonsbyggende faktor”. I Sigurd Aarnes (1997) *Å dikte en nasjon : artikler 1966-96 om norsk litteratur* Bergen: Universitetet i Bergen
- Alsvik, Torkild (m.fl) (1975) ”Proletær kultur i 1930 åra” i *Kulturpolitikk og kulturkamp*, NSU symposium, Poetik 23, 1975/3 Roskilde: Ruc bokhandel og forlag
- Andersen, Gunnar Reiss (1991) *Essays*. Oslo: Gyldendal
- Andersen, Øivind (1979) ”Kunnskapsverket i den europeiske tradisjon” I *Samtiden* 1979/4.
- Anker, Øyvind og Rolf Haffner (1935) *Nyco konversasjonsleksikon* Oslo: J. W. Cappelens forlag
- Andersen, Per Thomas (2002) ”Fagfortelling”. I Kjell Lars Berge (red) m.fl. (2002) *Teksthistorie*. I serien Norsk sakprosa nr. 6 Oslo: Universitetet i Oslo
- Andreassen, Trond (2006) *Bok-Norge. En litteratursosiologisk oversikt* Oslo: Universitetsforlaget
- Arbeidernes Opplysningsforbund (1932)
- Arntzen, Jon Gunnar (1999-2005) (hovedred) *Norsk biografisk leksikon* Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Asdal, Kristin m.fl (2008) *Tekst og historie – Å lese tekster historisk* Oslo: Universitetsforlaget
- Bakken, Jonas (2006) *Litteraturvitenskapens retorikk – En studie av tekstnormene for gode norske empiriske litteraturvitenskapelige artikler i perioden 1937-57*. Avhandling for graden ph.d. Oslo: Universitetet i Oslo
- Berg, Arngeir (red.) (1990) *Veteraner – samtaler med Trygve Bull, Torolf Elster, Einar Gerhardsen, Trond Hegna, Haakon Lie, Torolv Solheim* Oslo Tiden
- Berg, Siv Frøydis (2002) *Den unge Karl Evang og utvidelsen av helsebegrepet : en idéhistorisk fortelling om sosialmedisinens fremvekst i norsk mellomkrigstid* Oslo: Solum
- Berge, Kjell Lars (1990) *Tekstnormers diakroni. Noen idéer til en sasioteknologisk teori om tekstnormendring*. I serie Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 33. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.

- Berge, Kjell Lars (2001) ”Teksthistorie” i Kjell Lars Berge(red) m.fl. (2002) *Teksthistorie*. I serien Norsk sakprosa nr. 6. Oslo: ILN, Universitetet i Oslo
- Bergrav, Eivind (1979) *Magasinet – Bladet som skapte kulturbistorie* Oslo: Tiden Norsk Forlag
- Bentzen, Geir *The Mot Dag Association : leftist academics preaching radical ideas* Socialist History nr. 21, 2002.
- Beyer, Harald (1939) ”Hva har de siste 25 årene betydd i Norsk litteraturgransking?”. I *Edda* Bind 39, Oslo: H. Aschehoug & Co
- Beyer, Harald (1957) ”Gerhard Gran”. I *Norsk litteraturvitenskap i det 20. århundre – Festskrift til Francis Bull på 70 årsdagen*. Oslo: Gyldendal
- Byer, Edvard (1974) *Norges litteraturhistorie. Bind 1. Fra runene til Norske Selskab*. Oslo: Cappelen
- Bjerke, Andre (1955) ”Erling Falk og hans menn” (anmeldelse av Trygve Bulls bok *Mot Dag og Erling Falk*). I *Horisont* 1955/7. Også trykket i Nielsen, Erling (1970) *Norsk Skrivekunst* Oslo.
- Braatt, Marius ([1908] 2000) *Fra dypet – skisser og stemninger*. Utgitt på J. Aass forlag. Opptrykk Oslo: Gylden ask
- Bull, Trygve (1955) *Mot Dag og Erling Falk – bidrag til norsk historie i mellomkrigstiden*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag. (Trykt i fire opplag: 1955, 1968, 1987)
- Bull, Trygve et al [Ording, Arne] (1958) Festskrift til Arne Ording på 60-årsdagen 7. mai 1958
- Bull, Trygve og Hegna, Trond (1966) *Mot dag : artikler i utvalg* Oslo: Pax forlag
- Christoffersen, Jens A. (1966) ”*Mot Dag*” and the Norwegian left i : *Journal of contemporary history* Vol 1. No 2, 1966. Også trykt i Politikus memorandum årg 2 (1967/2) Oslo Statsvitenskapelig studentutvalg, Stensilutvalget.
- Coleridge, Samuel (1966) “Threatise on method – a philosophical essay on the design og encyclopaedias”. I Collisson (1966) *Encyclopaedias : their history throughout the ages : a bibliographical guide with extensive historical notes to the general encyclopaedias issued throughout the world from 350 B.C to the present day*. New York: Hafner

- Collisson (1966) *Encyclopaedias : their history throughout the ages : a bibliographical guide with extensive historical notes to the general encyclopaedias issued throughout the world from 350 B.C to the present day.*
New York: Hafner
- Dahl, Hans Fredrik (1973) ”1930-årene på ny” i *Samtiden* 5/1973
- Dahl, Hans Fredrik (1978-1981) *PaxLeksikon* Oslo: Pax forlag.
- Dahl, Hans Fredrik og Henrik Bastiansen (2003) ’Gid nu snart meg bud blir brakt’ – Henrik Ibsen som medieteoriker”. I Gunnar Liestøl m.fl. (2003) *Mellom mediene – Helge Rønning 60 år.* Oslo: Unipub
- Dahl, Terje (1979) *Storstein på ny – en studie i Olav Storsteins marxistiske litteraturkritikk*
Hovedoppgave i nordisk. Bergen: Universitetet i Bergen
- Dalgard (1980) ”Norsk arbeidarlitteratur fram til 1940”. I Petter Larsen og Kjell Sandvik (1980) *Arbeideren og diktningen* Oslo: Tiden norsk forlag
- Eek, Øystein (1982) *Kulturarv på formel – Elementær historieskriving i gymnasielæreboke og konversasjonsleksika i Norge fra 1840-årene til 1950-årene, med særlig vekt på Harald Beyers forfatterskap.* Hovedoppgave til historisk – filosofisk embetseksamen i nordisk ved Universitetet i Bergen høsten 1982.
- Eek, Øystein (1995) ”Dinosauren og den nasjonale hukommelse – Litt om det norske konversasjonsleksikonet”. I Egil Børre Johnsen (red.) *Virkelighetens forvaltere*, Norsk Sakprosa, første bok. Oslo: Universitetsforlaget
- Egeland, Marianne (2000) *Hvem bestemmer over livet: biografien som historisk og litterær genre* Oslo: Universitetsforlaget
- Enge, Turi (2006) *En, to, fire, tre fem ... Om å lese med forståelse – Leksikon som læremiddel i ungdomsskolen? En tekstlingvistisk undersøkelse av to leksikonartikler og fem ungdomsskolelevers lesning av dem.* Hovedoppgave i nordisk, særlig norsk språk Institutt for lingvistiske og nordiske studier Oslo: Universitetet i Oslo
- Eidem, Odd (1979) *Pieter og jeg* Oslo: Cappelen. (Roman)
- Ehrström, Janina (1977) *Mot Dag*” og Erling Falk: en litteraturliste. Arbeiderbevegelsens litteratur og bibliotek.

- Elster, Kristian D.Y. (1934) *Illustrert norsk litteraturhistorie, bind 6 – Det tyvende århundre*. Oslo: Gyldendal norsk forlag
- Englund, Boel og Per Ledin (red) (2003) *Teoretiska perspektiv på sakprosa*. Lund: Studentlitteratur
- Erslev, Thomas Hansen (1843) *Almindeligt Forfatter-Lexicon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande fra 1814 til 1840, eller Fortegnelse over de sammesteds fødte Forfattere og Forfatterinder, som levede ved Begyndelsen af Aaret 1814*
- Escarpit, Robert ([1958]1971) *Litteratursosiologi*. Oslo: Cappelen. Oversatt av Inger-Lise Nyheim. Originaltittel *Sociologie de la littérature*
- Eydoux, Eric (1973) *Le groupe et la revue "Mot dag" 1921-1925* Caen : Faculté des lettres et sciences humaines de l'Université de Caen.
- Fasting, Sigurd (1979) "Sovjetlitteraturen i Norge frem til Annen verdenskrig". I Ekeberg, Erik; Fasting, Sigurd og Kjetsaa, Geir (redaktører) (1979) *Mennesker og temaer i sovjetlitteraturen* Oslo: Universitetsforlaget.
- Felman, Shoshana ([1993]2002) "Kvinner og galskap – Det kritiske feilgrep (Balzac: 'Adjø')". I Irene Iversen (red) (2002) *Feministisk litteraturteori*. Oslo: Pax
- Furre, Berge (1993) *Norsk historie 1905-1990 – Vårt hundreår* Oslo: Det norske samlaget
- Føllesdal, Dagfinn m.fl. (1997) *Argumentasjonsteori, språk og vitenskapsfilosofi*. Oslo: Universitetsforlaget
- Gerhardsen, Einar (1931) *Tillitsmannen* Oslo: Det norske arbeiderpartis forlag
- Gerhardsen, Rolf (1959) *En fakkel ble tent – "De skal begripe oss uten tolk"* Oslo: AOF
- Gleditsch, Nini Haslund (1980) *Vær utålmodig menneske! : erindringer* Oslo: Gyldendal
- Grepstad, Ottar (1997) *Det litterære skattkammer – sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Det norske samlaget
- Gripsrud, Jostein (1981) "La denne vår scene bli flammen..." – *Perspektiver og praksis omkring sosialdemokratiets arbeiderteater ca. 1890-1940*. Oslo: Universitetsforlaget

- Gripsrud, Jostein (1983) ”Prolesi – en innledning”. I Jostein Gripsrud (1983) *Prolesi – Norsk arbeiderlitteratur fra 1890-1940* Oslo: Landslaget for Norskundervisning og Cappelen forlag
- Gundersen, Trygve Riiser (2005) ”’Fordie jeg troer, saa taler jeg’. Hans Nielsen Hauge og forfatterfunksjonen i den dansk-norske offentligheten rundt 1800. I *Norsk Litteraturvitenskapelig Tidsskrift*, 2005/1.
- Gustavsson, Bengt (1991) *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880-1930*. Stockholm: Wahlström och Widstrand
- Haaland, Arild (1955) ”Erling Falk og Mot Dag; Norsk Charisma og Jugend” *Samtiden* nr. 64, 1955/9.
- Habermas, Jürgen (1971) *Borgerlig offentlighet* Oslo: Gyldendal Norsk forlag
- Hagen, Erik Bjerck (2004) *hva er litteraturvitenskap* Oslo: Universitetsforlaget
- Halvorsen, J. B og Halvdan Koht (1885) *Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1880* : paa Grundlag af J.E. Krafts og Chr. Langes ”Norsk Forfatter-Lexikon 1814-1856”/ samlet, redigeret og udgivet med Understøttelse af Statskassen af J.B. Halvorsen (6 bind)
- Hannevik, Arne (2001) *Fra litteraturhistorie til litteraturvitenskap – Allmenn litteraturvitenskap ved Universitetet i Oslo. Skisse av en faghistorie* Forum for universitetshistorie. Skriftserie 2/2001. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Hansen, Arvid G. (1960) ”Arnulf Øverland”. I *Arbeideren i norsk diktning*. Oslo: Tiden/ Arbeidernes opplysningsforbund
- Harby, Anita og Høymyr Toril (1978) *Mot Dag: emneregister 1921 og 1923* Oslo: Statens bibliotekskole
- Hegna, Maren *Intellektuelle strebere og mindretallskommunister i bolsjeviseringens tid : Mot dag og NKP i sambold og konflikt 1925-1929* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo høsten 1997.
- Hegna, Maren ”Intellektuelle strebere” i *Arbeiderhistorie 2000* Oslo: Årbok for arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek
- Hegna, Trond (red.), Friis, Jakob og Juell, Dagfin (1931-1936) *Arbeidernes Leksikon* (Seks bind) Oslo: Arbeidermagasinets forlag

- Hegna, Trond (1933) *Bjørnstjerne Bjørnson og norsk samfunnsutvikling*. I serien Det norske studentersamfunds folkeskrifter, nr. 17. Oslo: Olaf Norlis forlag
- Hegna, Trond (1966) ”Forord”. I Bull, Trygve og Trond Hegna (1966) *Mot Dag – artikler i utvalg* Oslo: Pax
- Hegna, Trond ”Erling Falk – Mot Dags leder”. Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek. Sosialistisk perspektiv 1967
- Hegna, Trond (1983) *Min versjon 1898-1992* Oslo: Gyldendal
- Heiberg, Hans (1935) ”Arbeiderbevegelsen og litteraturen” i *Klasse og kulturkamp* (1935) Oslo: Tiden norsk forlag
- Henriksen, Petter (1994) ”Encyklopediens rolle i samfunnet, og rollens betydning for encyklopediens utforming” *Lexico Nordica* 1/1994. Oslo: Nordisk forening for leksikografi i samarbeid med Nordisk språksekretariat.
- Hjartøy, H, J og Haakon Lie (1935) *Om lesning* Oslo: Det Norske Arbeiderpartis forlag
- Houm, Philip (1955) *Norsk litteraturhistorie bind 6 – Norges litteratur fra 1914 til 1950-årene* Oslo: H. Aschehoug og Co.
- Hoel, Sigurd (1980) *Ettertanker – Essays og artikler i utvalg ved Leif Longum*. Oslo: Gyldendal.
- Hovde Kjell-Olav (2008) ”Bull, Brått og Bjørnson på ny – Politisk litteraturhistorieskriving i *Arbeidernes Leksikon* (1931-36)”. I *Fortid – historisk tidsskrift* 2/2008
- Hylland, Ole Martin (2002) *Folket og eliten – En studie av folkeopplysningen som tekst i tidsskriftet Folkevennen*. Avhandling for graden doctor artium. Oslo: Universitetet i Oslo
- Høyserud, Sigurd (1995) *Pressen – mellom teknologi og samfunn* Oslo: Universitetsforlaget
- Imerslund, Knut (1970) *Norsk litteraturkritikk 1914-1945* (Antologi med innledning av Knut Imerslund) Oslo: Gyldendal
- Iversen, Irene (1974) ”Etterord”. I Irene Iversen (red) (1974). *Noveller fra Arbeidermagasinet – utvalg og etterord* ved Irene Iversen Oslo: Pax

- Ihlen, Øyvind og Per Robstad (2004) *Informasjon og samfunnskontakt – perspektiver og praksis* Oslo: Fagbokforlaget
- Jansen, Trine (1994) Mot Dag : som eksempel på de intellektuelles plass i arbeiderbevegelsen i mellomkrigstidens Norge Oppgave i emneområde B, sommereksamen 1994 (Arbark)
- Jansen, Trine (2000) Komintern og dannelsen av de skandinaviske kommunistpartier 1919-1923. Hovedfagsoppgave i historie, Aarhus Universitet Våren 2000.
- Johannesson, Kurt (2003) *Retorikk – eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedts Förlag
- Jordheim, Helge (2007) ”Genreforhandlinger mellom *Aschehous Konversationsleksikon* og *Arbeidernes Leksikon*.” Innlegg på *Arbeidernes Leksikon*-seminar på Gran, Hadeland. (Se referat Hovde 2007)
- Jordheim, Helge m.fl. (2007) *Humaniora – en innføring* (Prøveutgave) Oslo: Universitetsforlaget
- Jordheim, Helge (2008) ”Genre”. I Asdal, Kristin m.fl (2008) *Tekst og historie – Å lese tekster historisk* Oslo: Universitetsforlaget
- Josephson, Olle (red) (1996) *Arbetarna tar ordet – Språk och kommunikation i tidig arbetarrörelse*. Stockholm: Carlssons
- Kittang, Atle m.fl. (1983) *Om litteraturhistorieskriving – Perspektiv på litteraturhistoriografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk sammenheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide akademisk forlag
- Kittang, Atle (1983) ”Litteraturhistoriografien i historisk og teoretisk perspektiv” i Kittang m.fl *Om litteraturhistorieskriving – Perspektiv på litteraturhistoriografiens vilkår og utvikling i europeisk og norsk sammenheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide akademisk forlag.
- Kjeldstadlid, Knut (2007) ”Folkelige bevegelser”. I Fortid 2007/3 (Temanummer: Kollektive bevegelser)
- Krogh, Helge (1940) ”Erling Falk - Tale ved hans bære, Stockholm 5. august 1940.” I Krogh, Helge (1947) *Meninger – Politikk, litteratur, kristendom* Oslo: H. Aschehoug og Co
- Larsen, Petter og Sandvik Kjell (redaktører) (1980) *Arbeideren og diktningen* Oslo: Tiden norsk forlag.
- Lie, Haakon (1934) *Agitasjon og propaganda* Oslo: Arbeidernes opplysningsforbund

- Lian, Tor (1974) *Litteraturkritikken i Mot Dag*. Hovedoppgave i Norsk til Historisk-Filosofisk embetseksamen ved universitetet i Trondheim, NLHT Høsten 1974.
- Longum, Leif (1986) *Drømmen om det frie menneske : norsk kulturradikalisme og mellomkrigstidens radikale trekløver*: Hoel-Krog-Øverland, Oslo: Universitetsforlaget
- Lorenz, Einhart ([1982] 1985) ”*Arbeidernes Leksikon* und Pax Leksikon, zwei norwegische Lexika zur Geschichte der Arbeiterbewegung” (Foredrag på 18. Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung in Linz 1982). I Brigitte Kepplinger (1985) *Konfessionelle, liberale und unternehmensabhängige Arbeiterbewegung bis zum zweiten Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung der Gewerkschaften: lexikale Hilfsmittel zur Geschichte der Arbeiterbewegung*. I serien *Geschichte der Arbeiterbewegung ITH-Tagungsberichte* 18. Wien : Europaverlag
- Lorenz, Einhart (1974) *Arbeiderbevegelsens historie 1. 1789-1930*. Bind 1 av verket *Arbeiderbevegelsens historie : en innføring : norsk sosialisme i internasjonalt perspektiv*. Oslo: Pax
- Lorenz, Einhart (1975) *Arbeiderbevegelsens historie 2. 1930-1973* Bind 2 av verket *Arbeiderbevegelsens historie : en innføring : norsk sosialisme i internasjonalt perspektiv*. Oslo: Pax
- Lundgren, Eva (1984) ”Mot Dag og arbeiderbevegelsen” i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* 1984/1, Oslo: Pax forlag
- Lundgren, Eva (1978) *Mot Dags sjel og motdagistenes gud: religionsforståelsen som innfallsvinkel til forståelse av Mot Dag, gjennom en organisasjons- og en ideologianalyse*. Hovedoppgave i kristendoms kunnskap. Bergen: Universitetet i Bergen
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1976) *On literature and art* (Utgaven er basert på Marx og Engels *On art* 1967 og *On literature* 1958) Moscow: Progress Publishers.
- Marx, Karl og Friedrich Engels (1987[1848]) *Manifest der Kommunistischen Partei* (Utgaven er identisk med Marx og Engels: *Werke*, Bind 4, side 459-493) Berlin: Dietz Verlag
- Melberg, Arne (2005) *Å reise og skrive – Et essay om moderne reiselitteratur* (Oversatt av Trond Haugen) Oslo: Spartacus
- Meldahl, Per (1983) ”Om norske litteraturhistorier” i Kittang m.fl (1983) *Om litteraturhistorieskriving – Perspektiv på litteraturhistoriografens vilkår og utvikling i europeisk og norsk sammenheng*. Øvre Ervik: Alvheim og Eide akademisk forlag.

- Meyer, Håkon (1935) *Klasse og kulturkamp* (1935) utgitt av Arbeidernes opplysningsforbund
Oslo: Tiden norsk forlag.
- Mot Dag (tidsskriftet) 1921-1936 Varierende undertitler for årene 1921 og 1922. Egne innførsler
for Mot dag's tillegg årene 1923 og 1924 . Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek.
- Nærup, Carl (1905) *Den moderne norske litteratur 1890-1904 – Skildringer og studier* Kristiania: Det
norske aktieforlag
- Olstad, Finn og Stein Tønnesson (1986-87) *Norsk idretts historie 2. bind*. Oslo: Aschehoug
- Perkins, David (1992) *Is literary history possible?* Baltimore: The John Hopkins University Press
- Rem, Tore (2008) ”Materialitet” i Asdal m.fl. (2008) *Tekst og historie* Oslo: Universitetsforlaget
- Riiser Gundersen, Trygve (2005) ”«Fordie jeg troer, saa taler jeg». Hans Nielsen Hauge og
forfatterfunksjonen i den dansk-norske offentligheten rundt 1800”. I *Norsk
litteraturvitenskapelig tidsskrift* 2005/1. Oslo: Universitetsforlaget
- Rud, Nilse Johan (1973) *Av et halvt århundre* Oslo: Gyldendal
- Rønning, Helge (red) (1975a) *Sosialisme og litteratur – Fra Albertine til Zink* Oslo: Pax forlag
- Rønning, Helge (1975b) ”Georg Lukács og realismen” i Georg Lukács (1975) *Realisme*. Litterære
essays i utvalg ved Helge Rønning. Oversatt av Nils Johan Ringdal og Truls Wyller. Oslo:
Gyldendal norsk forlag
- Sejersted, Francis (2005) *Sosialdemokratiets tidsalder – Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax
forlag.
- Sjklovskij, Victor ([1916]1991) ”Kunsten som grep” i Atle Kittang et al (1991) *Moderne
Litteraturteori – En antologi* (Til norsk ved Sigurd Fasting) Oslo: Universitetsforlaget
- Slagstad, Rune (1998) *De nasjonale strateger* Oslo: Pax forlag
- Storstein, Olav (1936) *Kielland på ny : Alexander Kielland og hans diktning i lys av vår tid* Oslo: Fabritius
- Storstein, Olav (1950) *Fra Jæger til Falk* Oslo: Tiden norsk forlag

- Sundt, Eilert (1867-68) *Om busfliden i Norge – til arbeidets ære og arbeidsomhetens pris*. Andet oplag. Utgivet paa foranstaltning av Selskapet for folkeoplysningens fremme. Andet tillægshäfte til "Folkevennen", 16de aargang 1687. Kristiania: J. Chr. Abelsteds bogtrykkeri
- Svennevig, Jan (2005) *Språklig samhandling – Innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse* Oslo: Cappelen akademisk forlag
- Svennigsen, Monica (2007) *Fakta i endring – En analyse av temaet arbeid og arbeidsliv i et utvalg av norske leksika* Masteroppgave i nordisk språk. Oslo: Universitetet i Oslo
- Terjesen, Einar A. (1985) "Mot dag-arkivet" i Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie nr. 2 1985. Oslo.
- Thing, Morten (1993) *Kommunismens kultur – DKP og de intellektuelle 1918-1960* København (2 bind) Doktoravhandling ved Københavns universitet
- Tveterås, Harald L. (1972) *Et norsk kulturforlag gjennom hundre år Aschehoug 1872-1972* Oslo: H. Aschehoug og Co (W. Nygaard)
- Tønnesson, Johan et al (2005) *Text-cultural change* Upublisert artikkelutkast.
- Tønnesson, Johan (2007) "Syv stemmer i artikkelen 'Bjørnstjerne Bjørnson' i *Arbeidernes Leksikon*". Innlegg på *Arbeidernes Leksikon*- seminar på Granavolden, Hadeland
- Tønnesson, Johan (2008) *Hva er sakprosa?* Oslo: Universitetsforlaget
- Tøsse, Sigvat (2005) *Folkeopplysning og voksenopplæring – Idear og framvekst gjennom 200 år*. Oslo: Didakta Norsk forlag
- Vagle, Wencke m.fl (2004) *Tekst og Kontekst – En innføring i tekstlingvistikke og pragmatikk* Oslo: LNU og Cappelen.
- Vestheim, Geir (1997) *Fornuft, kultur og velferd – Ein historisk-sosiologisk studie av norske folkebibliotekpolitikk*. Doktoravhandling Avdelingen för biblioteks- och informationsvetenskap, Göteborgs Universitet. Oslo: Det norske samlaget
- Vestre, Bernt (1981) *Den totalitære lengsel*. Oslo: Tanum-Norli
- Raddum, Tonje og Aslaug Veum (2006) "Avistekstens mange stemmer". I *Norsk medietidsskrift* 2006/2. Oslo: Universitetsforlaget

White, Hayden (1973) *Metahistory : the historical imagination in nineteenth-century Europe*. Baltimore : Johns Hopkins University Press

6.1.1 Leksikon

Arbeidernes Leksikon: Friis, Jacob og Trond Hegna (1931-36) Seks bind. Oslo: Arbeidermagasinets forlag

Arbeidernes Leksikon (1973) I utvalg ved Fredrik Engelstad og Einhart Lorenz. Tre bind. Oslo: Pax forlag

Aschehous Konversationsleksikon (1920-25) Ti bind, inkludert supplementsbind i 1932. Anders Krogvig, Kristiania: Aschehoug

Illustreret norsk konversationsleksikon (1907-13) Seks bind. Haakon Nyhuus (red) Kristiania: Aschehoug

Nyco konversasjonsleksikon (1935) Øyvind Anker og Rolf Haffner (red) Oslo: J. W. Cappelens forlag

Pax leksikon (1978-1981). Seks bind. Hans Fredrik Dahl (red) Oslo: Pax forlag.

Salmonsens konversasjonsleksikon (1915-30) Anden utgave. 26 bind. Christian Blangstrup
Kjøbenhavn: Schultz

Tiden leksikon (1975-76) Seks bind. Einar Gerhardsen, hovedred Oslo: Tiden

6.1.2 Internettkilder

Berger, Tor Inge (1991) ”Vi er unge, verden venter’, Intervju med Angell Simensen fra Nabbetorp”. Hentet fra Berger (1991) *Veteranene forteller: intervjuer – Glim fra liv og skjebner i Fredrikstad*. Fredrikstad: Demokraten. <http://www.nkp.no/historie/angell1.html> (Kontrollert 13.02.09)

Hagland, Jon Ragnar (1975) ”Moderne ordhistorie – døme på ei språkhistorisk problemstilling” Hentet fra *Språknytt* 1975/4 <http://www.sprakrad.no/nb->

no/Toppmeny/Publikasjoner/Spraaknytt/Arkivet/Eldre/Moderne_ordhistorie_doeme/
(Kontrollert 13.02.09)

Henriksen, Petter (2005) *Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon*, 4. utgave, 2005-07,
<http://www.snl.no/article.html?id=654515> (Kontrollert 13.02.2009)

Jansen, Trine, Kjersti Åberg og Kjell-Olav Hovde (2007) ”Bibliografi til forskning på *Arbeidernes Leksikon*”

http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/teksthistorie/080525_MotDag_bibliografi.pdf

Kjelsnes, Astrid 2006 Hjemmeside: <http://kjelsnes.com/arkiv/2006/02/militarstreik/>
(Kontrollert 13.02.09)

Leksikon for det 21. århundrede. (2009) ”*Arbeidernes Leksikon*”
<http://www.leksikon.org/art.php?n=116> (Kontrollert 13.02.2009)

Norgeslexi ”*Arbeidernes Leksikon*” <http://www.norgeslexi.com/arbeiderlexi/arblex.html>
(Kontrollert 13.02.2009)

Teksthistorie (2008) ”*Arbeidernes Leksikon* (1931-36)Kulturell verdikamp i flerbindsform”
<http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/teksthistorie/prosjektbeskrivelse0708.pdf>
(Kontrollert 13.02.2009)

Teksthistorie (2009) Hjemmeside <http://www.hf.uio.no/forskningsprosjekter/teksthistorie>.
(Kontrollert 13.02.09)

Wikipedia (2009) ”*Arbeidernes Leksikon*”. http://no.wikipedia.org/wiki/Arbeidernes_leksikon
(Kontrollert 13.02.2009)

6.1.3 Avisartikler

Alnæs, Karsten (1987) ”Vi trenger alltid en opprører” (Intervju med Trygve Bull i forbindelse med hundreårsdagen for Erling Falks fødsel.) i *Dagbladet* 15.08.1987

Gjesdahl, Paul (1955) ”Mot Dag og Erling Falk” (Anmeldelse) i *Arbeiderbladet* 01.09.1955

Gleditsch, Kristian (1933) ”*Arbeidernes Leksikon*, bind 3” (Omtale) i *Mot Dag* 1933, 298

Gleditsch, Kristian (1935) ”*Arbeidernes Leksikon*” (Omtale av bind 5) i *Mot Dag* 1935/5

Hoff, Håkon (1975) ”Et møte på et loft i Bygdø allé: Da Erling Falk ville bli redaktør i Arbeiderbladet.” i *Arbeiderbladet lørdags ekstra* 22.02.1975

Houm, Philip (1955) ”Mot Dag og Trygve Bull” (Anmeldelse) i *Dagbladet* 01.09.1955

Lycke, R Thams (1936) ”*Arbeidernes Leksikon*” (Omtale av hele verket) i *Mot Dag* 1936.

Mot Dag (193X) ”Borgerskapets leksika” (usignert artikkel) i *Mot Dag* 1935:106

NTB (2008) Wikipedia gis ut som bok (usignert artikkel) i *Aftenposten* 26.04.2008

Reinertsen, Maria (2008) ”Kielland og finanskrisen” I *Morgenbladet*. 10. oktober 2008.

Schreiner, Erling (1931) ”*Arbeidernes Leksikon*” (Omtale av bind 1) i *Mot Dag* 1931

Schreiner, Erling (1934) ”*Arbeidernes Leksikon*” (Omtale av bind) i *Mot Dag* 1934

Winger, Odd (1971) ”Museet på Høvikodden er en spedalskhetsbyll” (Rud Broby, eller Rudolf Broby-Johansen forteller at han var det eneste utenlandske medlem av *Mot Dag*.) i *Dagbladet* 27.02.1971

6.1.4 Utrykte kilder:

Hovde, Kjell-Olav (2007 a) Intervju med Haakon Lie (Dato)

Hovde, Kjell-Olav (2007 b) Intervju med Haakon Lie (Dato)

Kiran, Hartvik (31.05.1971) Radiointervju med Kolbjørn Fjeld om arbeidet med *Mot Dags* litteraturnummer i 1922.

Ustvedt, Yngvar (30.12.1971) *En kveld i 1921*. Radioprogram hvor et av innslagene het ”Bolsjevismens kordrenge” og omhandlet *Mot Dags* første tid.

Hovde Kjell-Olav (2007) Referat fra *Arbeidernes Leksikon*-seminar Granavolden 8-9 februar 2007. Referatet kan skaffes hos Johan Tønnesson, professor i Sakprosa ved Institutt for lingvistik og nordistikk, ved Universitetet i Oslo.

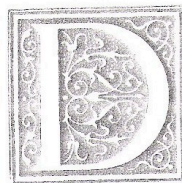
6.1.5 Arkiv

NBO Nasjonalbibliotekets håndskriftsamling: Ms.4° 3615 ”Mot Dag: Forskjellige arkivalia fra tidsrommet 1921-35.”

ARK – 1719 Mot Dag, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Vedlegg

Vedlegg 1 *Arbeidernes Leksikon* "Forord" første hefte

ET er med adskillig engstelse vi sender ut første hefte av *Arbeidernes Leksikon* til offentligheten. Vi er forberedt på, at det vil møte kritikk fra mange hold, både uten- og innenfor arbeiderbevegelsen. Vi må derfor på forhånd få lov å minne om, at det her dreier sig om et *første forsøk* på et område hvor det hittil sågodtsom ikke fins noen forarbeider. I Sveits utkom det i 1897 en „Handbuch des Sozialismus“, som senere er kommet i ny utgave i Wien. På engelsk eksisterer det en meget ufullkommen „Dictionary of Socialism“ som utkom i 1924 og en „Encyclopedia of the Labour Movement“ fra 1928. På russisk utgis for tiden en stor „Sovjetskaja Enziklopedia“, hvorav hittil er utkommet 13 bind. Og endelig utgis det for tiden under medvirking av Arbeidsbyrået i Genf en „Internationales Handwörterbuch des Gewerkschaftswesens“. Dette er i hovedsaken alt som eksisterer av lignende arbeider. Foruten denne mangel på forarbeider må vi også få peke på enkelte av de mange andre store vanskeligheter, som vi har å kjempe med. Innenfor arbeiderbevegelsen er det som bekjent stridende retninger og opfatninger som det ikke alltid er lett å behandle helt objektivt. De krefter innenfor arbeiderbevegelsen, som er skikket til denslags arbeider som det her dreier sig om, er heller ikke overvettets mange. Og endelig er de økonomiske midler, som står til vår rådighet selvfølgelig langt mere begrenset enn hvad tilfellet pleier å være med slike arbeider som dette.

Tross disse og mange andre vanskeligheter har vi dog våget å gå igang med arbeidet. Fordi vi har ment, at tiden nu allikevel var kommet til å forsøke å virkeliggjøre en tanke, som alt for mange år siden blev tatt op innenfor den norske arbeiderbevegelse, og som senere flere ganger er kommet frem igjen til offentlig drøftelse. Ut fra den overbevisning, at behovet for en sådan håndbok for arbeiderbevegelsen som dette leksikon er tenkt å skulle bli, forlenget er blitt almindelig anerkjent, har vi gått til arbeidet med ærlig vilje til best mulig å løse en oppgave som hele arbeiderbevegelsen venter på løsningen av. Men *tilfredsstillende* kan denne oppgave bare løses ved *kollektivt* samarbeide. Det er derfor vårt håp, at alle som er interessert i å skape et bedre leksikon enn det vi nu begynner offentliggjørelsen av, vil bistå oss med kameratslig kritikk, med rettelse av feil og med forslag til supplerende bemerkninger og nye artikler, således at et eventuelt nytt oplag av *Arbeidernes Leksikon* i høiere grad enn førsteutgåven vil kunne tilfredsstillende de høie krav, som med rette bør stilles til et verk med et så høit formål som dette: å tjene til opplysning og veiledning for arbeiderklassen i dens kamp for å skape det sosialistiske samfund.

Vedlegg 2 Arbeidernes Leksikon "Forord" første bind

FORORD

Hermed utsendes første bind av Arbeidernes Leksikon. Redaksjonen finner det rimelig at der samtidig gis en kort fremstilling av den plan som dette leksikon er bygget op efter og hvordan arbeidet er organisert.

I vår tid er arbeiderklassen den mest samfundsbevisste del av befolkningen. Arbeiderklassen har allerede innenfor det kapitalistiske samfund skapt den største organiserte massebevegelse som noen gang er sett, og den forbereder sig på, i konsekvens av en lang utvikling, å ta makten i samfundet, beherske dets produksjon og omsetning og hele den samfundsmessige oppbygging. Denne bevegelse har sitt eget åndsinnhold, sin egen opfatning av samfundsutviklingen og samfundsforholdene, et åndsinnhold som sammenfattes under begrepet marxisme.

Dette bestemmer hvad slags stoff et arbeidernes leksikon må legge vesentlig vekt på å bringe med størst mulig utførlighet. Skal dette stoff behandles tilfredsstillende foreligger faren for at den ramme som man har anledning til å anlegge blir sprengt. Til gjengjeld er de fleste borgerlige konversasjonsleksika belastet med en hel mengde stoff som dels helt kan sløifes, dels være gjenstand for meget sterk beskjæring.

I enkeltheter innebærer dette følgende:

Hovedvekten i dette leksikon er lagt på fremstillingen av alle samfundsmessige forhold, hvorav vi nevner særskilt: samfundshistorie, samfundøkonomi, klassene og klassemessige forhold, politikk og politiske bevegelser, organisasjonsliv, særlig arbeidernes organisasjoner, sosialistisk teori, arbeiderbevegelsen, nasjonalt og internasjonalt.

Alle artikler som kommer innenfor dette område skrives med den utførlighet som er nødvendig for at leseren virkelig kan orientere sig i emnet. Det samme gjelder de tilsvarende avsnitt i behandlingen av de enkelte land.

Med den samme utførlighet behandles alle de personer som har representert avgjørende sider ved utviklingen av arbeiderbevegelsen. Enkelte personligheter som ikke tilhører arbeiderbevegelsen og som ikke umiddelbart har spillet noen rolle for den, blir gjenstand for utførlig behandling forsåvidt de representerer vesentlige sider ved den almene samfundsmessige utvikling.

Av det øvrige biografiske stoff tildeles de menn og kvinner en forholdsvis betydelig plass som står som bærere av den norske arbeiderklassens organisasjonsliv. Utvalget av disse kan være meget vanskelig. Det kan være folk som noen mener er så betydelige at de burde vært med som er utelatt, mens på den annen side noen vil finne utvalget for stort. Redaksjonen har ved utvalget ikke villet si noe om vedkommendes personlige egenskaper, men har utelukkende holdt sig til om man hadde å gjøre med en person som stod så intimt forbundet med organisasjonsvirksomheten at han av den grunn burde med.

Personer som ellers søkes medtatt i størst mulig utstrekning, er de hvis navn man treffer under den almindelige politiske diskusjon. Likeledes alle som forekommer innen det historiske persongalleri som folk i sin almindelighet kommer i berøring med gjennom sin lesning. I de fleste tilfeller er her behandlingen begrenset til et par linjer. Utførligere behandling er bare gitt dem som har spillet en særlig samfundsmessig rolle, og den utførligere behandling består da nettop i å karakterisere denne rolle.

Det samme gjelder behandlingen av diktere og kunstnere i det hele tatt. I dette bind vil man finne dikteren Olaf Bull omtalt på fire linjer. Dette kan synes meningsløst i betraktning av den centrale stilling Bull intar i norsk lyrikk. På den annen side har man en dikter som Marius Brått, hvis navn de fleste ikke kjenner, som har fått forholdsvis utførlig behandling. Ved denne fordeling av stoffet uttrykkes overhode ingen vurdering av de to som lyrikere, stofffordelingen er et resultat av at den ene av dem har hatt en betydning for arbeiderbevegelsen som den annen ikke har.

En lignende betraktningmåte har ført til meget kort behandling av en mengde almene emner, som i andre leksika er mere utførlig behandlet, likesom også i noen utstrekning titler som man finner i andre leksika er sløifet. Dette er fremtvunget av den mere utførlige behandling av de emner som i et arbeidernes leksikon må tillegges særlig vekt. En undtagelse er her riktignok gjort for to områder, nemlig naturvidenskap og medisin og helselære. I naturvidenskapene har vi forsøkt å få en så utførlig behandling som mulig av alle de naturfenomener som er av vesentlig betydning for den materialistiske naturopfatning. Kjennskap til kroppen og dens funksjoner bør inngå som en vesentlig bestanddel av ethvert menneskes almenkunnskap og den medisinske del av leksikonet er tildelt en plass i overensstemmelse hermed.

For utgivelsen av et leksikon med dette program foreligger intet forarbeide eller forbilde på vesteuropeiske sprog. Sovjetunionens sosialistiske oppbygging har imidlertid skapt to verker som inneholder en allerede fullført bearbeidelse av det meste av det almene stoff et konversasjonsleksikon inneholder. Det er det store sovjetleksikon (Bolsjaja sovjet-

skaja encyklopedia) og det lille sovjetleksikon (Malaja sovjetskaja encyklopedia). Det første av disse skal bli på 65 bind, hvorav hittil er utkommet 24. Det siste er på 10 bind og svarer i størrelse omtrent nøyaktig til Aschehougs norske. Det er allerede utkommet i sin helhet og er fullført i løpet av årene 1929—31. Begge er utarbeidet av Sovjetunionens første fagfolk og har knyttet til sig flere hundre medarbeidere fra de forskjellige områder.

Uten disse verker hadde utgivelsen av Arbeidernes Leksikon i Norge på det nuværende tidspunkt vært et praktisk talt uoverkommelig arbeide. Det vil være få artikler i dette leksikon, som ikke akkurat berører norske forhold, hvor ikke redaksjonen på den ene eller annen måte har dratt sig disse verker til nytte. Det sier sig selv at ved siden herav har redaksjonen gjort nytte av den øvrige opslagslitteratur av offisiell og halvoffisiell art som foreligger.

Den særlige ramme som er lagt for dette leksikon har gjort utvalget av de fagfolk som kunde være medarbeidere meget begrenset, og den faste medarbeiderstab har derfor først utviklet sig etterhvert. På de forskjellige hovedområder har dette bind mottatt bidrag fra følgende medarbeidere:

Naturvidenskap:

Konservator H. Rosendahl (geologi og kjemi),
Konservator O. Olstad (zoologi),
Dosent R. Tambs Lyche (botanikk og matematikk)
Stud. real. V. Evang, (fysikk, astronomi).

Retts- og forfatningsvesen:

Advokat Emil Stang,
O.r.sakfører Viggo Hansteen.

Medisin, helseleære og idrett:

Dr. Karl Evang,
Dr. C. V. Lange.

Arbeiderlitteratur og kunst:

Redaktør Reinert Torgeirson,
Journalist Leif Scheen.

Historie, litteratur og sprog:

Cand. philol. Tr. Bull (England).
Cand. philol. Hans Vogt, (Frankrike og oldtiden).

Boligspørsmål og arkitektur:

Arkitekt Carsten Boysen,
Arkitekt Gunnar Jørgen.

Sosialøkonomi og statistikk:

Univ. stip. Johan Vogt,
Cand. økon. Klaus Sunnanå.

Presse- og organisasjonsspørsmål:

Redaktør Osc. Pedersen.

Utvalget av titler er foretatt av redaksjonen og i de fleste tilfeller har de forskjellige artikler fått sin siste bearbeidelse i forbindelse med redaksjonen. Dette bevirker at de enkelte forfattere ikke umiddelbart kan gjøres ansvarlig for alt stoff som faller innenfor deres fagområde.

Forfatterne av de større artikler vil finnes opført på en egen liste.

Alle opplysninger som har med arbeiderbevegelsen og dens organisasjoner å gjøre, har redaksjonen i det store og hele måttet fremskaffe selv ved henvendelse til de personer som på grunn av sin virksomhet måtte forutsettes å sitte inne med første hånds kjennskap til forholdene. Redaksjonen har på alle henvendelser fått meget imøtekommende svar, og kan bare håpe at vi kan påregne den samme velvilje under det videre arbeide med Arbeidernes Leksikon. Det blir til syvende og sist den interesse som arbeiderklassen selv viser for et foretagende som dette som avgjør hvor langt man kan nå det mål som er stillet: å fremstille en opslagsbok som kan være til daglig nytte for alle dem som utfører aktivt arbeide i den norske arbeiderbevegelse eller vil lære den å kjenne.

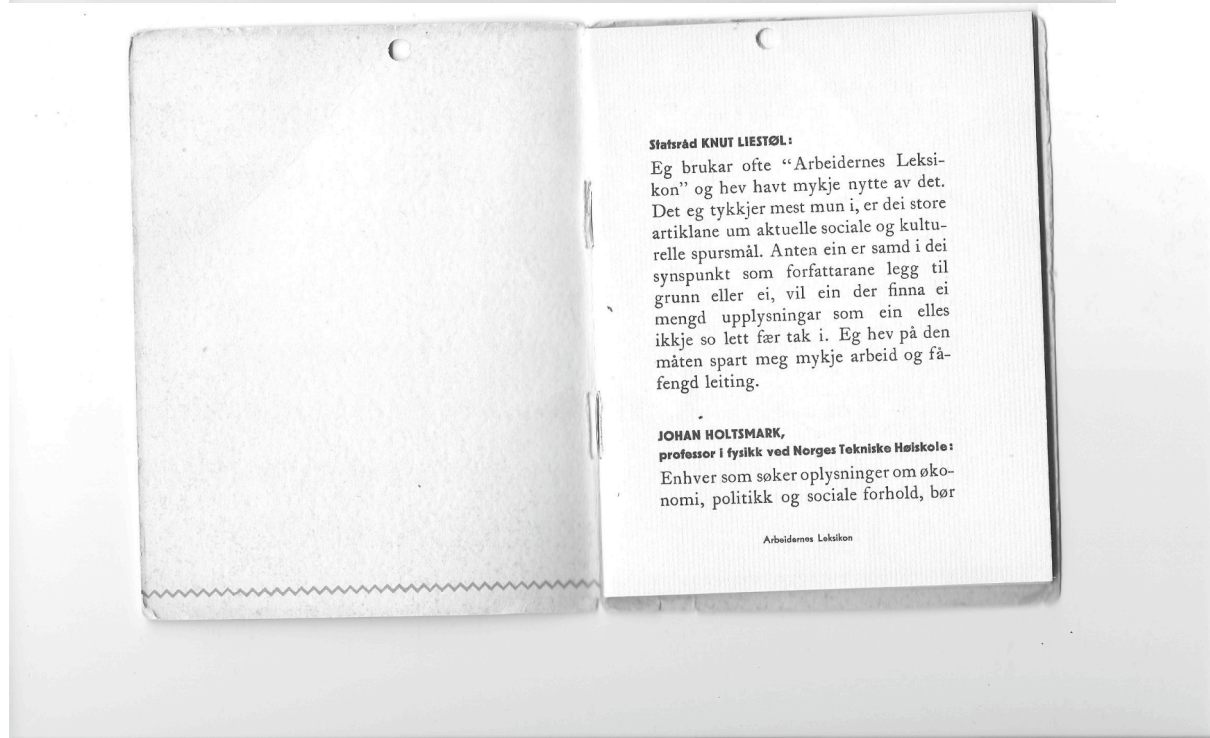
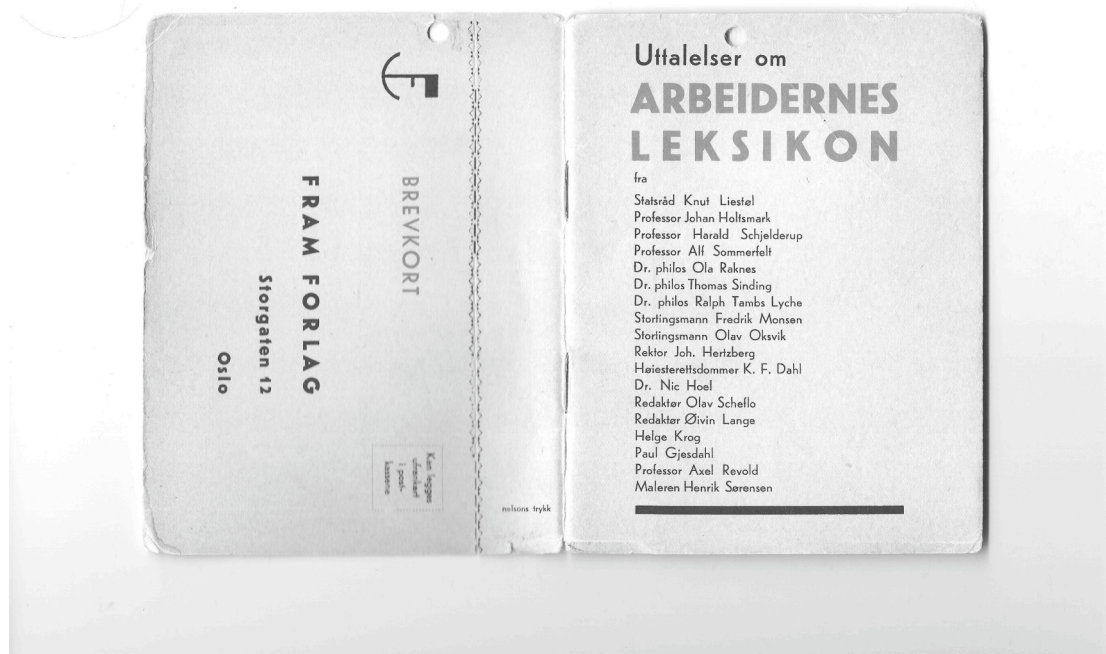
Redaksjonen er klar over at fremstillingen på mange punkter vil nødvendiggjøre tilføielser og rettelser. Disse vil bli samlet i et eget tillegg i siste bind. Redaksjonen vil være meget taknemlig for å bli gjort bekjent med små og store feil som leserne måtte bli oppmerksom på så dette tillegg kan bli så fylldig som mulig.

Redaksjonen er blitt oppmerksom på at enkelte av arbeiderbevegelsens menn som avgjort burde vært tatt med ikke er behandlet og vil legge all vekt på at dette kan bli rettet i tillegget.

Et par feil som vi allerede her vil benytte anledningen til å rette finnes i art. *Bang, Gustav*: G. B. tok ikke doktorgraden på boken „Kapitalismens gjennombrudd“, men på en avhandling om „Den gamle danske adels forfald“. Hans hustru *Nina B.* var ikke medlem av Stauings 2nen regjering, som først tiltrådte i 1929.

De forberedende arbeider har tatt lengere tid enn oprinnelig beregnet og dette første bind er derfor noe forsinket. Ialt vil Arbeidernes Leksikon omfatte 6 slike bind. Leksikonet kan også til dem som ønsker det bli levert i 3 dobbeltbind. Det grunnlag som nu er tilrettelagt skulde gjøre det mulig efter all sansynlighet å avslutte verket innen den oprinnelig fastsatte tid.

Vedlegg 4 *Arbeidernes Leksikon* Markedsføring under Mot Dags ledelse i 1934

vil bli av ledende betydning i vårt samfund.

Ved den brede plass som er gitt de statsrettslige og politiske forhold i alle land, blir det — i særlig grad for skoleungdom — en kilde til personlig forståelse og utvikling. I sannhet et aktuelt verk.

Maleren HENRIK SØRENSEN:

“Arbeidernes Leksikon” er tydelig — undertiden ensidig — men en overmåte nyttig håndbok over tidens uro.

Send oss brevkortet på omslagets bakside, og de utkomne bind av leksikonet blir sendt! Dem til gjennomsyn uten forpliktelse for Dem. Vi avventer bøkene igjen hvis De ikke ønsker å beholde dem. Betalingen kan ordnes i rater etter ønske.

Arbeidernes Leksikon

“ARBEIDERNE LEXIKON”

består av 6 bind, hvert på 1000 sp. 4 bind utkommet

Pris pr. bind: Kr. 12.50

*Undertegnede ønsker tilsendt
de 4 utkomne bind av “ARBEIDERNE LEXIKON”
til gjennomsyn (portofritt).*

navn

adresse

Torgeir Bjørnaraa

i 7 år. Redaktør av bladet «Arbeideren» (se art. *Arbeiderforbund, Det norske*) i Oslo. Lærer ved Askim middelskole i 10 år, adjunkt, senere overlærer ved Stord lærerskole. Mange kurser og stipendier. Styrte 9 av statens tegnekurser for lærere. Arbeidet meget med skyttersaken og idretten. Har i alt skrevet 16 bøker, hvorav 12 bind «Dyresogur». Fast medarbeider i flere blade, bl. a. i «Arbeiderbladet» i 18 år. Deltok tidligere aktivt i partibevegelsen, har bl. a. vært formann i Østfold arbeiderparti, sosialdemokratisk stortingskandidat i Trøgstad i 1909 og i Hardanger i 1912. Tidligere formann i De høiere skolars landsforbund. Bor nu i Asker.

Bjørneborg (finsk navn Pori), finsk by ved den Botniska bukt, 19 975 innb. Betydelig tømmereksport.

Bjørnebær (*rubus fruticosus*) hører til rosefamilien og står nært bringebær (*rubus idæus*), som planten er meget lik, men den har svarte bær. I Norge vokser den bare i de sydlige kyststrøk. Noen steder kalles også firblad (*paris quadrifolia*) for b.

Bjørnene (astr.), store og lille b. er to stjernebilleder på nordhimmelen. *Store bjørn* omfatter bl. a. Karlsvognens syv stjerner; *Lille bjørn* Polarstjernen.

Bjørnetjeneste er en tjeneste som skader den til hvis fordel den skal være. Uttrykket stammer fra en av La Fontaines fabler, hvor en bjørn skal vifte vekk en flue fra sin herres nese og i stedet knuser hans hode.

Bjørn Farmann var en av kong Harald Hårfagres sønner, blev drept av sin bror Eirik Blodøks. B. F. var konge i Vestfold og fikk sitt tilnavn på grunn av sine handelsferder. (Farmann betyr reisende kjøbmann).

Bjørnseth, Odd Petter, banksjef, f. 1. sept. 1893.

Odd Petter Bjørnseth

Efter avsluttet teoretisk utdannelse (middelskole, gymnasium og handelsskole) ansatt 11. jan. 1915 i Centralbanken for Norge som assistent. Fra jan. 1917 som avdelingssjef samme sted. Den 1. des. 1918 kontorsjef i Kristiania & Opplands Vekselbank A/S og fra 1. jan. 1926 som prokurist og kontorsjef i Arbeidernes Landsbank A/S. Konstituert som banksjef samme sted i oktober 1928. Ansatt av representantskapet som administrerende direktør fra desember 1928.

Bjørnsgård, Peder Christian (1836—1928), n. bladmann og politiker, f. i Fåberg, telegrafbestyrer i Risør 1859—1906. Medarbeider i «Risør Adresse-tidende» (senere «Nedenæs Amtstidende»), stortingsmann 1868—69, 1871—73 og 1877—79, tilhørte venstre. Var uheldig med et avisforetagende i 1880, gikk konkurs og kom utenfor politikken.

Bjørnskinn, herred i Nordland fylke, 307,55 kvkm. med et folketall på 1624 (1930), en fremgang på 214 personer siden 1920. Herredet har 1887 mål dyrket jord med 1470 mål åpen aker, 916 storfe, 1845 sauer, 776 mål produktiv barskog og 17 399 mål løvskog (1929). Industrielle anlegg: 1 mekanisk verksted i

Risøyhamn. Risøyhamn og Skjoldehamn handelsplaser ligger i herredet. Fiskeri er viktigste næringsvei. Antatt formue 1930/31: 1 152 000 kr., inntekt: 484 000 kr., skattfore: 16,2, reduksjonstabell: landtab - 60 pct. Kommunal gjeld: 40 000 kr., hvorav 10 000 kr. benyttet til veivesen. Partistillingen ved stortingsvalget 1930: Det borgerlige samlingsparti 132, Fr. v. 16, B. 19, V. 323, A. 59, i alt avgitt 551 stemmer.

Bjørnson, Bjørn (1859—), n. teaterleder og skuespiller, sønn av nedennevnte Bjørnstjerne B. Tok ledende del i opprettelsen av Nasjonalteatret i Oslo og var dets første sjef 1899—1907. Han ledet det også 1923—27. Han har også selv skrevet en del skuespill.

Bjørnson, Bjørnstjerne Martinus (1832—1910), n. dikter og politiker. *Biografi*: B. er født 8. des. 1832 på Bjørgan prestegård i Kvikne prestegjeld i Østerdalen. Hans far var presten Peder Bjørnson, bondesøn fra gården Skei i Søndre Land, hans mor Inger Elise Nordråk, kjøbmannsdatter fra Kragerø. 1837 blev presten Bjørnson forflyttet til Nesset prestekall i Romsdalen, hvor B. bodde til 1850 da han flyttet til Oslo for å lese til eksamen artium. Han gikk på en berømt privatskole, «Heltbergs studentfabrikk», hvor han traff Henrik Ibsen, Jonas Lie og Asmund Olavson Vinje. Sommeren 1852 blev han student med karakteren non (svarer til «ngl. tilfredsstillende»), vinteren 1852—53 var han hjemme og gav sine yngre søsken privatundervisning, var 1853 på ny i Oslo, begynte å studere, men opgav det og besluttet å bli dikter og leve av sin penn. 1854—56 virket han som journalist, særlig teater- og litteraturkritiker, i 1856 begynte han anonymt å utgi ukebladet «Illustrert Folkeblad», som måtte gå inn etter to år. Vinteren 1856—57 var han i København, vender tilbake til Oslo om sommeren, blir i nov. s. å. ansatt som direktør ved den nasjonale scene i Bergen. I nov. 1858 giftet han sig med skuespillerinnen Karoline Reimers, f. 1. des. 1835. Fra des. s. å. overtok han redaksjonen av «Bergensposten». I løpet av vinteren 1858—59 blev han imidlertid uenig med ledelsen av den nasjonale scene, forlater sin stilling ved sesongens utgang og nedsetter sig fra sept. 1859 på ny i Oslo. Han får nu en stilling ved redaksjonen av «Aftenbladet», sammen med D. Mejdell og O. Richter, begge kjente personligheter i den radikale bevegelse. Allerede i jan. 1860 måtte han imidlertid forlate redaksjonen efter en voldsom pressefeide som særlig var rettet mot ham. Sommeren 1860 reiser han til København, idet han får et stipendium på 500 spesidaler (2000 kroner), men reiser så videre gjennom Tyskland til Wien, Triest, Venedig, Milano, Genua og kommer julaften 1860 til Rom. I 1862 var han på ny nordover til Danmark, men 1863 reiste han over Hamburg, Düsseldorf og Köln til Paris, da han hadde fått et reisestipendium fra Videnskabernes Selskab i Trondheim. I løpet av 1863 vendte han tilbake til Oslo hvor han blev boende i 10 år. Hans forfatter-skap (bondefortellingene, skuespill, dikt, se nedenfor) hadde nu skaffet ham et ansett navn og Stortinget bevilget ham en årlig sum på 400 spd. som «diktergasje», første gang denne bevilgning i det hele blev gitt. Gasje- og pensjonskomitéens flertall var

Bjørnstjerne Bjørnson

riktignok imot at der blev gitt slike «bidrag til ganske ekstraordinære forføininger, der ikke frembringer merkbare gavnlige resultater og hvis nytte må anses uviss», men bevillingen blev allikevel gitt mot 21 stemmer. Fra nyttår 1865 var B. sjef for Christiania Teater. Også dette teaters direksjon kom han i strid med og forlot teatret i 1867. I 1869 blev han valgt til formann i Det norske Studentersamfund og tross voldsom mobilisering fra de konservative gjenvalgt våren 1870. Høsten 1870 til 1872 ledet han et privat teaterselskap. 1873 var han på oplesnings- og foredragsreise i Sverige og reiste så igjen sydoover, var vinteren 1874—75 i Rom. Han hadde da alt noen tid hatt planer om å kjøpe en bondegård hvor han kunde bo. I febr. 1874 hadde han kjøpt Aulestad i Gausdal som han flyttet inn på sommeren 1875. Her bodde han nu fast i 35 år, optatt med sin skribentvirksomhet, men hyppig avbrutt av agitasjons-, foredrags- og oplesningsreiser. 1880—81 var han således på en lengere foredragsreise i Amerika. Da han vendte tilbake gikk han helt op i den intense politiske kamp som utspilte sig foran riksrettssaken, og var ved siden av Johan Sverdrup venstres mest innflytelsesrike politiske fører. Etter hvert var han blitt en mann hvis ord, enten de blev gitt i dikterverker, i foredrag eller artikler, hele landet og litt etter litt også en stor del av Europa, lyttet til. Etter 1900 tilbringer han hyppig vinteren i utlandet, i Rom, Berlin eller Paris. I 1903 fikk han Nobelprisen i litteratur. Fra 1905 av er han ofte syk. Juni 1909 blev han rammet av et slagtilfelle. Om høsten reiste han på ny til Paris, hvor han døde 26. april 1910. Han blev bisatt på statens bekostning i Trefoldighetskirken og ligger begravet på Vår Frelseres gravlund i Oslo.

B.s diktning. B.s første fortelling som han selv vedkjenner sig («Thronde») utkom i 1837, hans siste skuespill («Når den ny vin blomstrer») i 1909. Mellom disse ligger et omfattende forfatterskap av dikt, fortellinger, romaner og skuespill. B.s vesentligste verker er følgende: 1. *Romaner og fortellinger:* «Thronde» (1837), «Synnøve Solbakken» (1857), «Arne» (1858), «Mindre fortellinger» (1859), «En glad gutt» (1860), «Jernbanen og kirkegården» (1866), «Fiskerjenten» (1868), «Fortellinger» (1872), «Brudslåtten» (1873), «Magnhild» (1877), «Støv» (1882), «Det flager i byen og på havnen» (1884), «På Guds veie» (1889), «Absalons hår» (1894), «Mary» (1906). — 2. *Skuespill:* «Mellom slagene» (1856), «Haltehulda» (1858), «Kong Sverre» (1861), trilogien «Sigurd Slembe» (1862), «Sigurd Jorsalfar» (1872), «Maria Stuart i Skottland» (1864), «De nygifte» (1865), «En fallitt» (1875), «Redaktøren» (1875), «Kongen» (1877), «Leonarda» (1879), «Det ny system» (1879), «Over evne», første stykke (1883), «En hanske» (1883), «Geografi og kjærlighet» (1885), «Over evne», annet stykke (1895), «Paul Lange og Thora Parsberg» (1898), «Laboremus» (1901), «På Storhove» (1902), «Daglannet» (1904), «Når den ny vin blomstrer» (1909). Dessuten har han skrevet ennu et sagadrama i 1870-årene som blev funnet i manuskript høsten 1931. — 3. *Dikte og sange:* I tidsskrifter og aviser og i sine egne bøker har B. spredt en mengde dikt av forskjellig art, lyriske dikt, fedrelandssange, polemiske dikt o. s. v. Av disse kan nevnes: «Ja, vi elsker dette landet» som blev skrevet i 1859 og fikk sin egentlige innvielse som fedrelandssang (med musikk av Nordråk) i 1864. De to historiske romaner «Bergljot» og «Olav Trygvasson» (1860), «Til statsråd Stang» (1871), «Til Johan

Sverdrup» (1869), «Arnlot Gelline» (1871), oratoriet «Fred» (1891) og universitetskantaten «Lysset» (1895). Hans «Dikte og sange» utkom i samlet utgave i 1870, senere mange nye utgaver.

B. som offentlig personlighet: B. utfoldet i over 50 år gjennom sin diktning, sin journalistikk og sine taler en agitasjon som ingen annen mann i Norges nyere historie. Meget tidlig fikk hans ord stor vekt i alle offentlige spørsmål, vakte forargelse og samlet om sig veldig tilslutning. I slutten av hans liv var denne posisjon så grunnfestet at han med full rett kunde kalles «Norges ukronede konge». B.s offentlige virksomhet kan selvfølgelig ikke vurderes uten i sammenheng med det samfund han virket i. B. var selv i sjelden grad opmerksom på denne sammenheng, også i de tilfelle da han ikke var klar over dens karakter. Siste halvdel av det 19. årh. betegner industrikapitalismens gjennombrudd i det norske samfund. Landet får en moderne industri og industriarbeiderklasse, et mere utviklet borgerskap, bondesamfundet trekkes avgjørende inn i varehusholdningen i landet som helhet trekkes inn i verdenshandelen i langt høyere grad enn før. Nye klasseinteresser oppstår som alle har det tilfelles at de på forskjellig vis rettes mot den bestående orden. I den store politikk rettes disse interesser mot embedsmannsveldet og foreningen med Sverige. I den indre samfundsmessige utvikling er de nye interesser sterke nok til å undergrave eller omskape nesten alle de bestående samfundsformer og samfundsforhold. Under denne rike utvikling blir B. ideolog, åndshøvding, for en rekke av disse nye strømninger, med en sikker sans for den strømning som akkurat i øieblikket er i ferd med å bryte frem, med genial evne til å gi den form i landets åndsliv, med voldsom kraft i kampen mot de makter som vil sette sig imot utviklingen. Han er de nye strømningers dikter, profet, teoretiker, agitator og organisator, ikke alt med samme talent, men dog i den grad alt, at man ikke vil vurdere B. riktig eller forstå de strømninger han på denne måte representerer, med mindre man forstår alle disse sider av B.s virksomhet i forbindelse med vedkommende spørsmål. Samtidig har B. fra første øieblikk en klar og sterk fornemmelse av sammenhengen mellom disse spørsmål.

B. og bøndene: B.s første fremtreden karakteriseres ved hans almene opfatning at landet står foran en betydningsfull og rik utvikling. B. begynner sin offentlige innsats med sine «bondefortellinger». På et tidspunkt da bøndene er i ferd med å våkne gir han dem ved sine fortellinger mål og veier for utviklingen, fastslår bøndenes betydning i landet, øker deres selvbevissthet. Det er ikke landbefolkningen i sin almindelighet B. her gjør sig til talsmann for. Hans helt, Øivind Plassen, kommer riktig nok fra underklassen på landet, men hans mål er gårdmannsklassen. Han blir agronom og representant for de nye driftsmetoder som bondehusholdningens videre utvikling mot varehusholdning krever, og det viser sig endog til slutt at hans far slekt ikke er en almindelig plassmann, men en mølleeier som har lagt sig op penger og kan finansiere de nødvendige nyanlegg. Til underklassen på landsbygden har B.s bondefortellinger intet bud. B. viser samtidig at det bondesamfund han skildrer, er i ferd med å få differensieres, at dets personer er i ferd med å få en mere utviklet og moderne psykologi, samtidig som meget av den gamle form bevares. Også det peker ut over mot en tid da disse bønder skal gjøre sig gjeldende på et videre område, først og fremst i politikken. Sam-

tidig med sine skildringer fra bondelivet behandler B. emner fra den norske sagatid. Sammenhengen mellom disse to emneområder er umiddelbar. Det er den norske bonde B. også skildrer i sin sagalitteratur. Men B. får her anledning til å skildre ham i virksomhet på den offentlige arena, i en historisk sammenheng, i statspolitikk, under maktkamper i landsmålestokk. Dette kunde bygdemiljøskildringen ikke gi anledning til, men B.s opfatning av bøndene var nettopp at deres virksomhet måtte føre dem ut over bygdemiljøet. Dette bestemmer også hans holdning til de to elementer hvorav den radikale venstrebevegelse blev dannet, de to elementer som riktignok blev smeltet sammen til ett parti, men som vedblev å bestå som fraksjoner: nemlig Jåbæks bondebevegelse og Sverdrups borgerlig-radikale politiske bevegelse. B. gav sin fulle tilslutning til Sverdrups politikk, stilte sig kritisk overfor meget av det ved Jåbæks bevegelse som var uttrykk for bygdemiljøets sneverhet, men samtidig var han klar over at nettopp Jåbæks organisering av bøndene vilde gi venstrebevegelsen den styrke at den kunde seire. B.s holdning til bøndene blev derfor preget av en dobbelthet: i et berømt dikt («Syttende mai») kunde han forkynde at «bøndene kommer» med den nye tid i Norges historie («med blomrende Wergelandssommer!») men han kunde også uttale med samme overbevisning at «når bonden våkner så våkner han til reaksjon.» Denne dobbelthet i B.s holdning til bøndene er utvilsomt vesentlig et utslag av det tvesidige ved bøndenes klassemessige stilling. Men den henger også sammen med at B. ikke bare var klassemessig bundet til bøndene, men også til det voksende borgerskap i Norge, og til den helt dominerende borgerlige åndsretning som behersket hele siste halvdel av det 19. årh.s åndsliv.

B. og det 19. årh.s borgerlige utvikling: Bondebevegelsens åndsliv er grundtvigianismen og folkehøgskolebevegelsen og B. er til en begynnelse helt behersket av disse. Hele hans første forfatterskap op til 1870-årene er preget av dette, det blir kunstnerisk og ideologisk det sterkeste uttrykk for denne bevegelse og gjør straks B. til en av bevegelsens første menn. Fra 1870 begynner imidlertid det nye borgerskaps åndsliv å bryte igjennom i Norden, innledet først og fremst ved Georg Brandes' virksomhet. Darwinismen, engelsk og fransk positivistisk filosofi, gjør sig gjeldende med stor kraft og B. påvirkes straks, foretar en revisjon av sine tidligere anskuelser, blir i sitt nye forfatterskap en av denne åndsretnings første representanter. Det er tre hovedfaktorer man må regne med under denne vekst i B.s forfatterskap. Den første består i at venstrebevegelsen ikke bare var en bondebevegelse, men en bondebevegelse i forbindelse med en kapitalistisk utvikling og med en betydelig del av det nye borgerskap som et viktig ledd av venstrebevegelsen som helhet. Denne bevegelse hadde en tendens i retning av det almene europeiske borgerlige åndsliv. Den annen faktor er B.s usedvanlige påvirkelighet, hans overordentlig utviklede sans for de strømninger som gjorde sig gjeldende i tiden. Den tredje faktor er hans dimensjoner som personlighet som ikke tillot ham en begrensning innenfor det nasjonale områdes snevre ramme, men tvang ham ut i den almene kulturstrøm som tiden var preget av. I løpet av denne periode begynner han en åpen kamp for religiøs frigjørelse, i nøie overensstemmelse med det opposisjonelle borgerskaps europeiske tendenser. Han oversetter Ingersolls antirkkelige skrift «Tenk selv». Det kapitalistiske samfund og de samfundsforhold som preges av den kapi-

Hvordan Bjørnson blev opfattet 1880-årene. Karikatur ved hans 25-års jubileum som dikter i 1882.

talistiske utvikling er det B. behandler i sin nye diktning. Han behandler forretningsforhold («En fallitt»), presse («Redaktøren»), statsform og religion («Kongen»), de sosiale kamper («Over evne», annet stykke), politikk («Paul Lange og Thora Parsberg»), oppdragelsesproblemer («Det flager i byen og på havnen»). To tendenser i det borgerlige åndsliv, som kommer til uttrykk omtrent samtidig i alle de europeiske land i det 19. årh. og stadig på ny gjør sig gjeldende, er den nihilistiske tendens og trangten til mystikk. Begge er meget nøie bundet til det borgerlige samfunds økonomiske struktur som et uorganisert samfund, uten indre orden på den ene side, et samfund hvor tingene behersker menneskene på den annen side. De nihilistiske tendensers utslag i diskusjonen om kjønnsmoralen går B. åpent til felts mot (i skuespillet «En hanske», i foredraget «Engitte og mangelgutte»). I sitt beste skuespill «Over evne», første stykke, behandler han mystikken, han tar også avstand fra den, men på en måte som viser at han selv ikke er upåvirket av den. B.s holdning til det 19. årh.s borgerlige åndsliv skjerper hans motvilje mot de utslag av bøndenes virksomhet som har sammenheng med bygdemiljøets begrensethet, samtidig som det svekker hans evne til å forstå i hvilken grad visse sider av dette bygdemiljø, selv i sin snevre form, allikevel er en styrke: mens han til å begynne med hadde vært en tilhenger av målbevegelsen, blir han til slutt en skarp motstander av den. Den naivt-radikale bevegelse som karakteriserer borgerskapets første internasjonale fremtreden i Norden og som gir sig utslag i skandinavismen, slutter B. sig til å begynne med til, men han frigjør sig også hurtigere fra den enn noen annen, fordi den ikke stod i noen reell sammenheng hverken med borgerskapets eller bøndenes interesser. Han stilte derfor hurtig krav om at man måtte «endre signalene», en parole som førte ham op i en voldsom kamp med hans gamle venner («signalfeiden» 1872). I slutten av sitt liv var B. selv blitt stor eiendomsbesidder med mange folk i sitt brød og denne hans nye stilling blir ikke uten innslag i hans senere litteratur. En litt mett og dorsk toleranse trenger sig inn i hans diktning, også her i sammenheng med en meget bestemt tendens i alt borgerlig åndsliv. Hans roman «På Guds veie» hvis konklusjon er at «der hvor bra folk går, der er Guds veie» er utslag av borgerskapets religiøse likegyldighet. Det er i konsekvens av sin nu meget sterkere tilknytning til borgerskapet at B. tar et voldsomt brudd med Sverdrup ved venstres splittelse i 1888, at han i slutten av 90-årene opptrer i forståelse med de nye partimessige samlingsbestrebelse som gjør sig gjeldende mellom høire og

Bjørnson og republikken. Karrikatur fra „Vikingen“.

venstre, at han blir ivrig fredsven og i 1905 opgir republikken som han alltid har kjempet for og slutter sig til kongedømmet.

B. og arbeiderklassen: I løpet av de første 25 år av B.s offentlige virksomhet skapes arbeiderklassens revolusjonære samfunnsopfatning gjennom Marx og Engels og gir sig sitt første mere omfattende utslag gjennom Lassalles virksomhet i Tyskland. Det er i B.s offentlige opptreden intet som tyder på at han hadde stiftet noe virkelig bekjentskap med denne strømning i tiden. I løpet av siste halvdel av det 19. årh. dannes den moderne norske arbeiderklasse. B. blir meget sterkt optatt av dens samfunnsmessige rolle. Ved et par anledninger optrer han som talsmann for den på en måte som stiller ham i en kampstilling til hele det borgerlige samfund. Han setter hele sin agitatoriske kraft inn for fyrstikkarbeider-skene under deres streik i 1889 og han kjemper utrettelig for arbeidernes stemmerett. Men hans forbindelse med arbeiderbevegelsen er helt impulsiv, den bygger hverken på noen sammenheng med arbeiderklassens liv og virksomhet eller noen solid eller vel underbygget forståelse av arbeiderklassens rolle i det moderne samfund. Likesom overfor bøndene inntar B. overfor arbeiderklassen derfor en dobbeltsidig holdning. Men denne dobbeltsidighet henger i dette tilfelle utelukkende sammen med B.s egen person. Hans dikteriske begavelse, hans umiddelbare samfølelse med sosiale foreteelser kan i hans beste øieblikk gjøre ham til en flammende talsmann for arbeiderklassens sak. I neste øieblikk viser det sig at han er bundet til bondesamfundets primitive utvikling og til borgerskapets åndsliv og han blir en håpløs spissborger, snever i sin tenkning, smakløs som kunstner. I Norsk Folkeblad i 1871 (nr. 36) gav han en formulering av sitt og venstres program som godt uttrykker hele hans almindelige samfunnsopfatning: «Like så lidt som vi mener, at by kan bli land eller at rik noensinne skal leve som fattig, eller at

den meget oplyste kommer til å beskjeftige sig med det samme som den ringe oplyste — like så visst mener vi, at i et folk, som opdras på samme grunnlag av tro og fedrelands-kjærlighet, og hvis hele selvstyre og stel er hjemlig og greit, der går det fra den høieste til den laveste en eneste stemning i hver stor stund, det samme ord finner alle.» Den mann som skriver dette er 39 år og har ikke opdaget noen av de vesentlige momenter som bestemmer den moderne samfunnsutvikling, først og fremst har han ikke forbundet sin samfunnsopfatning med en forståelse av klassekampen. Og dog var B. ikke blind for klassekampen. Under den såkalte Potetkrig (s.d.) i Bergen i sept. 1868 skriver han (Folkebladet 12. sept. 1868): «Men her er større ting å utdra. Begivenheten skremmer som en fjern forden. . . . Det er nemlig det særegne ved de bergenske optøyer, at en enkelt stand, arbeiderstanden, har reist sig og den særegne undtagelse er med at så godt som hvert eneste medlem av Bergens arbeiderforening er utenfor.» B. ser ikke bare at arbeiderklassen optrer som klasse, men at den også optrer selvstendig, uavhengig av de liberale arbeidervennlige foreninger, hvortil Bergens arbeiderforening hørte. Han skriver videre om det skjebnesvangre ved den utvikling som innvarsles ved «at byens kjøbmann- og håndverksborgere kan stå med våpen på den ene side og byenes arbeidere med stener og kniver på den annen. . . .» Men i den utstrekning han trekker en konklusjon av dette er det det oplyste borgerskaps konklusjon, rettet mot de foreldede statsinnetninger, til fordel for borgerskapets kamp for mere tidsmessige statsformer. Overfor dem som hevder at tronen og alteret i den gamle form er nødvendig for å stanse proletariatets fremmarsj hevder han at de gamle bolverk nytter ikke lenger. (Norsk Folkeblad nr. 32, 1871). «Istedenfor å skyve halvratne vern fremfor sig . . . må det nye anstregelser til, uhyre kamper, slike som kun en stor tro kan bestå, — og enda skal der et under til om man overalt kan stanse den stigende flod!» Man må legge bolverket dypere og bredere hvis det skal holde — en god borgerlig statsmannskunst som har fått den forskjelligste, men alltid like virkningsfulle anvendelse i løpet av den periode i kapitalismens utvikling som er gått etterat B. skrev dette. Det klareste uttrykk for B.s holdning til arbeiderklassen, både dens svake og sterke sider, finnes i hans skuespill «Over evne», annet stykke. Der finnes neppe noe norsk dikterverk hvor klassekampen er mere intenst skildret. Den moderne industrikapitalisme er brutalt avsløret. Men B. avslører riktignok samtidig sig selv: han står der med småborgerens beundring for denne industrikapitalismes kraft. Arbeiderklassens kår, dens første samling til klassekamp, elendigheten og usikkerheten, men samtidig solidaritetens kraft, den våknende klassebevissthet er fremstilt med en innlevelse som neppe har noe sidestykke i den borgerlige litteratur. Men B. ser ingen utvikling for denne arbeiderklasse utover dens første begynnelse, han ser ikke dens organisering for mere langsiktige politiske og økonomiske oppgaver, dens førere kan han ikke opfatte som annet enn deklasserte idealister hvis aksjoner består i dynamitt-attentater, løsrevet fra arbeidernes egen aksjon. Han viker forferdet tilbake for denne konflikts voldsomhet og stykkets moral er den jamerligste av all småborgerlig visdom at «noen må begynne med å tilgi.» Han ser riktignok også ut over den konflikt som utkjempes i øieblikket, henimot den tid da menneskene ved sin teknikk i langt

høiere grad enn nu kan beherske naturkreftene for sine formål. Det vil si han er i slutten av det 19. årh. kommet nøyaktig så langt som den utopiske sosialisme var kommet i begynnelsen av århundret. Og lenger kom han aldri. (Litt.: B.s samlede verker er utgitt i flere utgaver. En samling «Artikler og taler» i 2 bd. Av brever: «Grofid» I—II, «Brytningsår» I—II, begge ved H. Koht. Av biografiske arbeider kan nevnes: Chr. Collin: B. B., barndom og ungdom, 2 bd. Gran: B. B., høvdingen, og B. B., i serien Mennesker, dessuten i samlerverket Nordmenn i det 19. årh. Fr. Bull: B. B. i Norsk biogr. Leksikon).

Bjørnsonforbundet er stiftet 14. mars 1917 i Oslo. Det har som oppgave å samle voksen norsk skoleungdom, d. v. s. vesentlig gymnasiaster, «som nasjonale og ideelle interesser.» B. avholder med visse mellomrum landsstevner og arrangerer opførelse av skuespill.

Bjørn Stallare var en av kong Olav Haraldssons betrodde menn. Lot sig bestikke av dansk kongen etter Olavs flukt til Russland, men angret senere, fulgte etter Olav og falt i slaget på Stiklestad.

Bjørnøya er en ca. 25 km. lang ø, beliggende 74° 26' n. br. og 19° 5' ø. l., tilhørende Norge ifølge traktaten om Svalbard av 9. febr. 1920. (Se art. *Svalbard*). Øen ligger høyt med bratte styrtinger ned mot havet, dårlige havneforhold. Her finnes kullforekomster som var gjenstand for drift 1919—24 ved A/S Bjørnøen i Stavanger, driften av en del blymalforekomster har fortsatt i sommermånedene. Omkring B. drives en del fiske og fangst.

Bjørn, Eldor Johansen, f. i Vik i Helgeland 21. febr. 1875. Skoleinspektør, bopel Sannessjøen. Lærer ved fortsettelsesskolen på Helgeland fra 1897 til 1903, fylkeskolelærer i Salten til 1913. Skolebestyrer i Sulitjelma til 1920 og fra den tid skoleinspektør i Stamnes og skolebestyrer ved Sannessjøens folkeskole. Medlem av D. N. A. fra 1912. Medlem av Fauske herredstyre og formannskap fra 1915 til 1920 hvorav en del år varaordfører. Siden 1922 medlem av Stamnes herredstyre og formannskap. Formann i Nord-Helgelands krets av D. N. A. Optok i 1927 arbeidet for et lokalt partit

Eldor Bjørn

organ og var «Helgeland arbeiderblads» første redaktør. Meget virksom i lærerorganisasjonen og avholdsorganisasjonen D. N. T. Medlem av representantskapet for N. K. L.

Bjäländ, Olav (1873—), n. skiløper fra Morgedal i Kviteseid, deltok i Roald Amundsens ferd til Sydpolen 1910—12.

Bladgrønt, klorofyll, det grønne stoff i plantenes blad. Dets kjemiske formel er $C_{55}H_{72}O_6N_4Mg$. Det er av grunnleggende betydning for alt liv på jorden. I b. kan plantene ved hjelp av sollysets energi oppbygge organisk stoff av luftens kullsyre (CO_2). Her skjer altså overgangen fra den livløse til den levende materie. Denne prosess kan ikke skje i dyrene. De kan bare bruke det organiske stoff fra plantene. Alt organisk stoff og alt liv på jorden er således avhengig av b. Planter, som ikke har b., må likesom dyrene bruke ferdiglaget organisk stoff, enten som parasitter ved å snylte på levende organismer eller som saprophyter leve av dødt organisk stoff. Slike

planter uten b. er alle sopper, og de finnes også i andre planteordener.

Bladius (aphidæ), insektgruppe av de nebbmunnedes orden (*rhynchoïta*), dels med, dels uten vinger, lever på blad og andre urt-aktige deler av planter, hvor de kan gjøre skade. I Norge har havre-b. gjort skade på havren, og i Frankrike har den amerikanske vindrue-b. gjort stor skade på den franske vindyrkning.

Bladmannalag, *Norsk*, er en presseforening for landsmålspressen, omfatter bladeiere og journalister. Ut-deler årlig et reisestipendium på kr. 750. Stiftet i 1913.

Bladmetall, metallfolie, utvalset metall i papirtynne blad. Det almindeligste var før tinnfolie, som nu for en stor del er erstattet med aluminiumfolie til innpakning av sjokolade, ost, tobakk, te for å stenge luft og fuktighet ute. Til forsølving og forgylling brukes bladsølv og bladgull. Det siste kan utvalses til 0,0001 mm. tykkelse og er da gjennemsiktig for lys.

Blagovjesjsjensk, by i Sovjetunionen hvor floden Seja faller ut i Amur, på grensen mellom Amur-landet og det nordlige Mansjuriet. B. er en viktig by for handelsforbindelsen i distriktet, og for gullproduksjonen. 62 000 innb.

Blake [bleik], *Robert* (1599—1657), eng. sjøhelt, var opprinnelig kjøpmann, men la for dagen fremragende militære evner under Cromwell og fikk av denne store sjømilitære oppdrag. Han slo den spanske og hollandske flåte i betydelige slag og regnes som en av grunnleggerne av Englands herredømme på havet.

Blaker, herred i Akershus fylke, 101,07 kvkm. med et folketall på 1962 (1930), en tilbakegang på 571 personer siden 1920. Herredet har 19 787 mål dyrket jord med 8457 mål åpen aker, 1883 storfe, 359 sauer og 64 460 mål produktiv barskog (1929). Industrielle anlegg: 1 mølle, 1 aksjemeieri, 1 kommunalt elektrisitetsverk og Akershus fylkes elektrisitetsverk Rånåfoss. Jordbruk er viktigste næringsvei. Antatt formue 1930/31: 4 595 000 kr., inntekt: 1 086 000 kr., skattøre: 19, reduksjonstabell: landtab. ÷ 30 pct. Kommunal gjeld: 535 000 kr., derav 425 000 kr. benyttet til elektrisitetsvesen. De største livsstillingsgrupper av personer over 15 år: anleggsarbeidere 453, gårdbrukere 116, håndverk 114, fabrikkindustri 95, forretningsvirksomhet 32 (1920). Partistillingen ved stortingsvalget 1930: H. 68, Fr. v. 26, B. 316, V. 98, A. 378, i alt avgitt 886 stemmer.

Blakstad, Gudolf (1893—), n. arkitekt, har bl. a. tegnet Det nye teater (sammen med arkitekt Jens Dunker) og Kunsternes hus (sammen med arkitekt Munthe-Kaas), begge i Oslo.

Blakstad, Ragnvold (1866—1929), n. industririvende. B. blev utdannet som forretningsmann og kom inn i trelastbranchen gjennom sin far som var deltager i firmaet Blakstad, Holta & Co. i Skien. Det blev dog først og fremst under de store fosseutbygginger som foregikk i Norge fra århundreskiftet til verdenskrigens utbrudd at B. kom til å spille sin betydelige rolle som industrimann. Han overtok og ledet i kortere eller lengere tid en rekke betydelige kraftanlegg i de forskjelligste kanter av landet (Evenstad, Tyssefallene, Aura, Høgefossene) og ledet og finansierte flere fabrikanlegg, dels i forbindelse med kraftstasjonene, bl. a. sinkverket Norsk elektrisk Metallindustri ved Sundløkken i nærheten av Sarpsborg. Han fremla også en samlet elektrifiseringsplan for Norge som i sin tid vakte betydelig opsikt.

Blanc [blang], *Louis* [lui], fr. utopisk sosialist og historiker. Grunnla 1838 tidsskriftet «Revue du

Bråthen, Hans, sekretær i Norsk murerforbund, f. 28. mars 1876 i Oslo. Gikk først i handelslære, fra 1895 i murerlære. Blev første gang tilsluttet Norsk murerforbund i juli 1898. Samtidig medlem av Det norske Arbeiderparti. Var i en rekke år representant for Murerens union i Oslo arbeiderpartis representantskap. Blev 1917 valgt som forretningsfører i Murerens union, en stilling som han innehadde til 1. jan. 1931, da han overtok stillingen som sekretær i Norsk murerforbund. Har deltatt meget i kommunepolitikken. Vært medlem av den kommunale husleienevnd og Oslo skattekomisjon. Fra 1921 suppleant, 1927—29 representant i Oslo kommune-styre. Kooperatør fra 1910.

Hans Bråthen

Brått, Marius, n. proletarforfatter, f. på Rodeløkken i Oslo 1886. Hans familienavn var Hans Marius Hansen. Han vokste op i meget fattige kår. Kom med i den sosialistiske ungdomsbevegelse og var et aktivt medlem av ungdomslaget «Frihet». Han begynte å skrive i «Ung-Socialisten». Her finnes årene 1906—07 en del bidrag fra hans hånd, noen dikt, skisser og litteraturanmeldelser. Diktene er almindelige, mens derimot prosabidragene har et personlig og originalt preg. I 1908 utkom hans eneste bok «Fra dybet, skisser og stemninger» på J. Aass forlag. Den inneholdt bl. a. «Ayma», «Dødens herold», «Tæring» og «Moder jords stedbarn». Disse skisser og stemninger er viet nød og fattigdom, sykdom og død. Her møter vi den fattige proletar og syke krøpling med sine drømmer og skjønnhetslengster, men også med sin bitterhet, sitt hat, sin fortvilelse og tross. Miljøet er ekte proletarisk, stilen knapp og konsis. En som kjente B. sier: Jeg kan aldri minnes å ha truffet et menneske med et mere skrøpelig legeme enn B. Han var yderlig mager, hadde dødblek hudfarve og var pukkelrygget. Men hadde et par prektige klare, av intelligens og tenkekraft strålende øine. Han vilde sikkert ha drevet det langt på forfatterbanen, hvis han hadde fått leve. Han døde i november 1909 av tuberkulose, bare 23 år gammel.

Marius Brått

Bråvallaslaget er et slag som i sagnhistorien betegnes som det største i Norden og skal ha foregått et sted i Øster-Götland mellom den danske konge Harald Gildetann og den svenske konge Sigurd Ring.

Bubnik, Josef, tsjekkisk politiker, inntil 1925 fremtredende medlem av det tsjekkiske kommunistiske parti, medlem av parlamentet. Gikk inn i høyre fløy i 1924 og blev ekskludert av partiet, dannet så en uavhengig gruppe. Han opstillet egen liste ved valget 1925, men led nederlag, oppløste så partiet, og oppfordret dets medlemmer til å melde sig inn i det

sosialdemokratiske parti. Selv forlot han det politiske liv og blev funksjonær ved en offentlig sykekasse.

Bubnov [bóbnáf], *Andrei Sergejevitj* (1883—), russ. bolsjevik, f. t. form. i kommisariatet for folkeoplysning i den russ. sos. sovjetrepublikk. Blev medlem av partiet i 1903, og har ofte sittet i fengsel eller i festningsarrest. Hans partiarbeide har vært utført i Moskva, Ivanovo-Vosnessensk og andre byer. Under verdenskrigen inntok han en klar internasjonalistisk holdning, og blev på partiets 6. kongress valgt som medlem av sentralkomiteén. Han deltok i oktoberrevolusjonen som medlem av bolsjevikenes revolusjonære militærkomité i Petrograd (Leningrad). Fra 1918 var han medlem av sovjetregjeringen i Ukraine, medlem av det kommunistiske partis sentralkomité i Ukraine og militær leder på forskjellige fronter. Senere blev han leder for partiets agitasjons- og propaganda-avdeling. Foruten som medlem av partiets sentralkomité og medlem av sentraleksektivkomiteén, har han vært leder av den politiske avdeling ved Sovjetunionens revolusjonære krigsråd.

Andrei Sergejevitj Bubnov

Bubon (lat. *bubo*) betendelse av lymfeittlene i lysken. Navnet brukes særlig hvis betendelsen skyldes bløt sjanker (se art. *Kjønnssykdommer*) eller pest (s. d.).

Buchanan [bjukéne], *George Sir* (1854—1924), eng. diplomat. Var fra 1910—18 sendemann i Petrograd (Leningrad). Han var den mektigste av gesandtene ved tsarhoffet under verdenskrigen. Da han før februarrevolusjonen blev overbevist om at tsarregjeringen var uduelig for krigens videreførelse, begynte han å samarbeide med forskjellige militære og borgerlige krefter for gjennomførelse av palasserrevolusjon. Etter februarrevolusjonen optrådte han meget overlegent overfor den provisoriske regjering på grunn av dennes maktesløshet når det gjaldt å gjenoprette militær disiplin og drive arméen ut i kamp. I august 1917 stilte B. sig på Kornilovs side, mot den provisoriske regjering, med det formål å få opprettet militærdiktatur. Etter oktoberrevolusjonen deltok B. i ententens kamp mot Sovjet-Russland. I 1919—21 var han sendemann i Rom. Han har skrevet en bok om sine erindringer som også omfatter den tid han var i Russland.

Buchara, se art. *Bukara*.

Bucharin, Nicolai Ivanovitsj (1888—), russ. sosialøkonom og politiker, gjennom mange år en av Lenins nærmeste medarbeidere. Sønn av en folkeskolelærer. Begynte ått i ungdomsårene å delta i den revolusjonære bevegelse, sluttet sig 1906 til bolsjevikene. Tok 1907 sosialøkonomisk eksamen ved Moskva universitet. Blev våren 1909 første gang arrestert etter et møte av bolsjevikpartiets Moskva-styre. Høsten 1909 atter arrestert, men friggitt mot kausjon. 1910 på ny arrestert. Satt i fengsel til juni 1911. Forvist til Onegadistriktet, hvorfra han flyktet og kom okt. 1911 til Tyskland. Høsten 1912 kom B. første gang i personlig berøring med Lenin, som foreslo ham å samarbeide i «Pravda» og «Prosvestsjenie». Fra nu av er B. en stadig medarbeider i de bolsjevikiske organer i utlandet. Vinteren 1912—13 bor B. i Wien, hvor han følger Böhms-Bawerks forelesninger og arbeider på sin bok «Rentenistens politiske

finansminister i Halvorsens regjering. Utgav 1927 en samling «Erindringer og betraktninger fra 1905».

Bull, Francis (1887—), n. litteraturhistoriker, fra 1920 professor i nordisk litteratur ved Oslo universitet. Utgir sammen med professor Pásche den store norske litteraturhistorie.

Bull, Henrik Johan (1844—1930), n. hvalfanger, var en av de første som organiserte norsk hvalfangst i Sydishavet, og blev en av grunnleggerne for denne næringsdrift.

Bull, Jacob Breda (1853—1930), n. forfatter, f. i Rendalen, hvorfra han har levert mange meget populære folkelivsskildringer. Hans samlede folkelivs- og nutidsromaner utkom i 1923 i 10 bind. B. har også forfattet en del historiske romaner og skuespill og utgitt diktsamlingen «Av Norges frihetssaga».

Bull, Olaf Jakob Martin Luther (1883—), n. dikter, f. i Oslo, sønn av ovennevnte J. B. B. B. har utgitt vesentlig dikte, som er utkommet i samlet utgave i 2 bind. Fikk i 1929 diktergasje av Stortinget.

Bull, Ole Bornemann (1810—80), n. fiolinist, en av de mest berømte fiolinister i det 19. årh. Optrådte ved en stor mengde konserter i de forskjellige land i Europa og høstet veldig berømmelse. I 1850 grunnla han Bergens Nationale Scene. Forsøkte i 1852 å organisere den norske koloni Oleana i Pennsylvania, et forsøk som imidlertid mislyktes og bragte B. store tap. I 1867 bosatte han sig fast i Amerika. Hans komposisjoner er få, men meget kjente («Seterjentens søndags», «I ensomme stunder»). (Litt.: Biografier utgitt bl. a. i «Nordmenn i det 19. årh.» og av O. M. Sandvik i «Våre høvdinge»).

Bull, Vincents Stollenberg (1882—), utdannet som ingeniør, ansatt ved statsbanene og vassdragsvesenet. Fra 1923 underdirektør i Norsk arbeidsgiverforening og sjef for Håndverkernes arbeidsgiverforening.

Bulldog, en hunderase med tykk snute, flattrykt nese, meget sterk, brukes særlig som vakthund.

Bulle bruktes i tidligere tid som betegnelse på høitidelige statsakter med vedfjøret segl. Nu brukes betegnelsen vesentlig bare om høitidelige dokumenter som utstedes av pavemakten.

Bulletin [bylleténg] (fr.), en regelmessig, kort meddelelse om utviklingen av en eller annen viktig begivenhet, en høitstående persons sundhetstilstand o. s. v. B. kan også bety en periodisk beretning om kongressmøter o. l. Endelig regelmessig utsendt materiale fra institusjoner, offentlige organisasjoner o. s. v.

Bullinger, Heinrich (1504—75), en av de betydeligste ledere av den sveitsiske reformasjon, venn av Zwingli, øvet også stor innflytelse på den engelske reformasjon. Som representant for det voksende handelsborgerskap trer B. inn til kraftig forsvar for innkrevning av procenter av kapitalen, når den bare ikke overskrider rimelig høide.

Bullion [bülljen] brukes i England om gull i barrer eller i det hele tatt umyntet gull.

Bulmeurt (*hyoscyamus niger*), en plante som tilhører søtviderfamilien. B. er klebrig, håret og giftig og har en vammell, bedøvende lukt. Brukes i medisinen.

Bumann er et ord som i det nordlige Norge brukes dialektisk i betydningen fastboende nordmann, særlig til forskjell fra de omflyttende lapper.

Bumerang er et særegent våpen som australierne bruker, er dannet av tre, og har formen som en vinkel eller skarp bue. B. kastes mot det mål som skal angripes, og kan, hvis det ikke treffer og er kastet riktig, vende tilbake til den som har kastet det.

Bumerke er en figur som i tidligere tider av eieren

blev satt, f. eks. skåret inn, på huser, arbeidsredskaper og også kunde brukes som underskrift på dokumenter.

Bund [bont] (egl. «forbunds»), en fellesorganisasjon av de jødiske arbeiderforeninger i Russland og Polen, senere også Lithauen. Blandt det jødiske håndverksproletariat som holder til i byene i Hvite-Russland, Lithauen, Ukraine og Polen, opstod der meget tidlig økonomiske organisasjoner i form av sparekasser. Samtidig begynte der blandt arbeiderne å organiseres de første sosialistiske grupper. I begynnelsen av 90-årene opstod tanken om nødvendigheten av en særlig jødisk arbeiderorganisasjon, ikke bare for agitasjon, men også for særlige nasjonale oppgaver. Av disse bestrebelse sprang så B. frem i sept. 1897, og i 1898 deltok B. i den første kongress av det russiske sosialdemokratiske arbeiderparti. Eftersom B.s innflytelse blandt de jødiske arbeidere vokste, blev dets posisjon også stadig sterkere blandt jøder utenfor arbeidernes krets. 1901 krevet den 4. kongress i B. at det russiske sosialdemokratiske arbeiderparti skulde bygges op på grunnlag av tilsluttede nasjonale partier, et forslag som blev sterkt angrepet av «Iskra» (s. d.). På det russiske sosialdemokratiske arbeiderpartis 2. kongress i 1903 blev dette krav avvist og B. gikk da ut av partiet. I perioden 1903—05 var da B. faktisk et selvstendig politisk parti. Dets innflytelse vokste, og samtidig med dette også dets nasjonale karakter. Under selve det revolusjonære opsving i 1905 var det i B. sympati for bolsjevikenes taktiske linje, men etter revolusjonens nederlag utviklet det sig sterkt i mensjevikisk retning. B. meldte sig nu på ny inn i det russiske sosialdemokratiske arbeiderparti, men fortsatte som egen organisasjon, og gjorde sig gjeldende som en klar mensjevikisk gruppe. Under reaksjonstiden 1908—10 blev B. meget sterkt svekket, da det ikke var i stand til å drive illegalt arbeide. Under verdenskrigen inntok det samme stilling til det nasjonale forsvar som mensjevikene, og deltok sammen med disse i forskjellige industrielle forsvarskomitéer. Etter februarrevolusjonen gjorde det sig gjeldende to strømninger innenfor B., den ene under ledelse av Lieber gikk inn for krigens fortssettelse, en såkalt venstre fløy blev ledet av Abramovitsj. Men i den praktiske politikk var det liten forskjell mellom de to retninger. Under revolusjonens videre utvikling var B. særlig virksom i Ukraine. Her blev det dannet en venstrefløy som efter hvert tok makten, og i juni 1919 sluttet sig til det kommunistiske parti. Efter en del forhandlinger gikk denne del av B. i 1921 op i det kommunistiske parti. Utenfor Russland, i Polen, Amerika o. s. v. er det fortsatt å eksistere grupper av B.s høire fløy. Den polske avdeling stod som et av de betydeligste venstresosialistiske partier og hadde organisatorisk forbindelse med Det norske Arbeiderparti. I 1930 sluttet det sig til den 2. Internasjonale.

Bundefjorden er en arm av Oslofjorden, adskilt fra denne ved Nesodden, går sydover fra Oslo, noe over 20 km.

Bunden stil er almindelig betegnelse på vers i motsetning til prosa eller ubunden stil.

Bundne statsutgifter. Statsbudgettet inneholder mange utgiftsposter, særlig bidrag til kommuner og fylkeskommuner, videre gasjer til fast ansatte embedsmenn, som staten er forpliktet til å yde, og som Stortinget således ikke har fritt herredømme over ved de årlige bevilgninger. Disse utgifter kalles b. s. En oversikt over disse nuværende størrelse finnes i Stortingsmeddelelse nr. 13 for 1931. B. s. utgjør en meget betydelig del av utgiftsbudgettet.

Coleridge [kóluridsj], *Samuel Taylor* (1772—1834), eng. dikter. Hans mest berømte dikt er: «The rime of the ancient mariner» (Den gamle sjømanns sang).

Colligny [kálínj], *Gaspard* (1519—72), fr. admiral, fører for hugenottene (s. d.). Blev drept under blodbryllupet i Paris.

Collapsus (lat.), kollaps, en voldsom svekkelse av organismens funksjoner, sammenbrudd, fremkalt først og fremst ved sterk nedsettelse av hjertets arbeide.

College [kállidsj]. 1) I England tidligere betegnelse på visse mellemskoler av hvilke de eldste ennå kalles c. 2) Fellesboliger for studenter ved eng. høiskoler. 3) I Amerikas forente Stater kalles enkelte universiteter for c.

Collett [kállet], *Alf* (1844—1919), n. embetsmann og slektshistoriker, har utgitt en rekke verker, særlig om gamle Oslo-slekter og Oslo-forhold fra begynnelsen av det 19. årh.

Collett [kállet], *Camilla* (1813—95), n. forfatterinne, datter av presten, Eidsvollsmannen Nicolai Wergeland

og søster av Henrik Wergeland, gift med professor Jonas Collett som døde 1851. — C. C.s navn og forfatterskap er først og fremst knyttet til kampen for kvinnes frigjørelse, en kamp hun optok og førte alene flere tiår før der eksisterte noen kvinnebevegelse i Norge. Spørsmålet reistes for første gang i hennes roman «Amtmandens Døtre», som utkom anonymt i 1854, og som samtidig med å være det første innlegg i kvinnesaken, også regnes for å være den første norske

realistiske tendensroman. Den har direkte påvirket Ibsens «Kjærlighetens Komedie» og Kiellands og Jonas Lies nutidsromaner. — Senere forlot hun romanformen. «Sidste Blad», utkommet i 3 samlinger i 1868, 1872 og 1873, samt «Fra de Stummes Leirs» 1877 og «Mod Strømmen» 1879—85 er direkte kamplitteratur for kvinnesaken. — C. C.s vesentlige kamp og forfatterskap falt i tiden før de nye økonomiske forhold som fulgte med industrialismens gjennombrudd ennå hadde skapt de objektive betingelser for en selvstendig kvinnebevegelse i Norge. Hennes idéer blev derfor individualistiske, den form hennes kamp tok var sterkt preget av hennes egne personlige opplevelser, i første rekke av den mangeårige ulykkelige kjærlighet til dikteren Welhaven. Hun reiste ingen krav på bestemte lovforslag eller bestemte ytre forbedringer i kvinnes stilling, og stod temmelig kjølig og uforstående overfor disse krav, da de i hennes senere år reistes av den nye kvinnebevegelse i Norge. Det var for henne tilfeldige og «ytre» ting. Hvad hun anså for det vesentlige var en «indre» revolusjonering, en endring i selve vurderingen av kvinnene, respekt for deres «menneskerett» og «menneskeverd». I «Amtmandens Døtre» skildres en rekke kvinneskjebner, og felles for disse kvinner er at de alle på en eller annen måte går til grunne, forsimples eller fordømmes, ødelagt gjennom en forkjært oppdragelse, tvunget av den konvensjonelle opfatning, som ikke levnet kvinnene noen rett til å bestemme over sitt liv, selv hvor det gjaldt «Kvindenes eget Felt, Følelsen.» En sterk, personlig indignasjon bærer hele C. C.s forfatterskap, spørsmålet om kvinnes stilling blev i hennes bøker reist med en slik lidenskapelighet, at det ikke lot sig

Camilla Collett

gjøre å gå utenom det. Derfor regnes hun med rette for kvinne-emansipasjonens pioner i Norge, selv om den egentlige kvinnebevegelse kom til å gå andre veier og reise andre spørsmål enn hun gjorde. — Ved siden av kamplitteratur for kvinnesaken har C. C. også skrevet noveller og dikt, og selvbiografien «I de lange Nætter». For en del år siden blev hennes dagboksoppteget og brever fra ungdomsårene samlet og utgitt.

Collett, [kállet] *Fredrik* (1839—1914), n. landskapsmaler.

Collett [kállet], *Johan* (1775—1827), f. i Danmark. Fra 1814 amtmann i Buskerud, som han representerte på riksforsamlingen på Eidsvoll hvor han tilhørte «selvstendighetspartiet».

Collett [kállet], *Johan* (1874—), n. godseier og industrimann, overtok i 1896 bestyrelsen av Bangdalsbruket og Salsbruket i Namdalen.

Collett [kállet], *John* (1758—1810), n. forretningsmann. Drev store forretninger under den økonomiske oppgang som Norge hadde i siste fjerdedel av det 18. årh. Var i 1783 forretningsmann i London, flyttet siden til Oslo, hvis rikeste kjøbmann han var, nest etter Bernt Anker. Han organiserte jordbruk, trelasthandel, skogsdrift og sagbruk etter nye kapitalistiske prinsipper som han hadde lært i England, og deltok meget ivrig i organiseringen av de nye offentlige oppgaver som opstod for den unge norske kapitalisme i begynnelsen av det 19. årh.

Collett [kállet], *Jonas* (1772—1851), n. politiker, statsråd, f. i Danmark. Blev ansatt i centraladministrasjonen i København fra 1793. Fra 1796 ansatt i Norge hvor hans virksomhet især falt på Kongsberg. I 1813 amtmann i Buskerud. C. blev straks under begivenhetenes utvikling i 1814 en av de ledende administrative personligheter, og fra 18. mai 1814 blev han medlem av regjeringen og fortsatte som regjeringsmedlem helt til 1836. Han var først sjef for Indredepartementet, fra 1822 for Finansdepartementet, men han var også sjef for andre departementer og utførte et grunnleggende arbeide for organiseringen av den nye stats administrasjon. I slutten av 20-årene gikk han ved et par anledninger egenmektig frem, og blev stillet for riksrett for inngrep i Stortingets myndighet, men frifunnet i 1827. Fra 1839 utfører han et meget betydningsfullt arbeide i forberedelse av formannskapsloven, hvori flere bestemmelser, bl. a. innstiftelsen av amtmannskaper, direkte kan føres tilbake til hans innflytelse. Under striden mellom Karl Johan og Stortinget i 1836 opptrådte han delvis i forståelse med Stortinget, faldt derfor i unåde og blev avskjediget.

Collin, se *Kolli*.

Collin [kállin], *Christen* (1857—1926), n. litteraturhistoriker og populærfilosof, professor i européisk litteratur ved Oslo universitet fra 1914. Har utgitt mange bøker av litteraturhistorisk og populærfilosofisk innhold hvorav de viktigste er: «Kunsten og moralen» (1894), første del av en Bjørnson-biografi i 2 bind (ny utg. 1932), «Leo Tolstoy og nutidens kulturkrise» (1910), «Det geniale menneske» (1914). Var under verdenskrigen ivrig tilhenger av vestmaktene.

Collin [kállin], *Jonas* (1776—1861), en av det danske finansborgerskaps første menn i begynnelsen av det 19. årh., tok ledende del i omordningen av Danmarks pengevesen i 1812—13. Understøttet kunstnere, bl. a. Thorvaldsen og H. C. Andersen.

Collins [kállins], *Michael* (1891—1922), en av førerne for det irske uavhengighetsparti *Sinn Féin*, deltok i oprøret 1916 under den blodige påske (s. d.).

Mytteriet fant sted den 31. okt. Dets umiddelbare årsak var at matrosene hadde en vel begrunnet mistanke om at flåten offiserer hadde til hensikt å seile flåten ut i rum sjø for å få den ødelagt i en håpløs kamp, etterat Tysklands nederlag i krigen var en kjensgjerning. Mot denne hensiktsløse ofring av deres liv gjorde en del av matrosene mytteri, og da førerne blev arrestert, gjorde resten av flåten opprør. Den 5. nov. dannet matrosene sitt matrosråd, og opprøret bredte sig derefter raskt over hele Nordvest-Tyskland.

Kielland, Alexander Lange (1849—1906), n. forf., f. i Stavanger. Huset Kielland & Søn, hvis rikdom var grunnlagt under den økonomiske oppgangsperiode i siste halvdel av det 18. årh., har K. skildret levende og pietetsfullt i sin første roman «Garman & Worse» (1880). I all sin kamp mot utbytning og undertrykkelse bevarer K. sympati for dette by-patrisiat, og hans siste roman «Jacob» (1891) er inspirert av raseriet mot den nye, kulturløse og brutale bondekapitalist som etter krisen i 1880-årene tramper inn i hjembyen og legger de gamle familiehus under sig. På morsiden har K. røtter i embedsariokratiet, som også har fått en bred plass i hans diktning, og som han avslører med den nære, velunderrettede slektnings store skadefryd. En tredje betydningsfull samfunnsgruppe er K. knyttet til ved sitt ekteskap med en haugianerkjøbmanns datter. En av hans betydeligste romaner «Skipper Worse» (1882) skildrer de gudfryktige og akkumulerende haugianere som trenger inn i vestlandsbyen og forandrer dens økonomiske og sosiale struktur. Det gikk med konsul Garmanns have som med byen: «den grodde op og grodde over, så hverken det ene eller det annet var å kjenne igjen.» — I 1872 kjøpte K. etter jur. embedseksamen Malde teglverk ved Stavanger. Først i den følgende tid kommer han gjennom en omfattende lesning (Stuart Mill, Spencer, Darwin, Lassalle, Strindberg, de franske naturalister, Brandes) i kontakt med det moderne europæiske åndsliv. Hans økende misnøje med omgivelsenes åndelige trykk bryter ut i en krise, og han reiser i 1878 mot farens vilje til Paris. I 1879 debuterte han med «Novelletter». Det var noe flunkende nytt i norsk litteratur. K.s elegante stil gjorde at selv sosialistisk inspirerte stykker, f. eks. «Ballstemning», gled ned i publikum. Selv syntes han det gled altfor lett ned. Han er mistenksom mot sin egen «falske fornemhets» og motarbeider den ved å skjære kravet til tendensens skarphet. Men først etter den konservative og religiøse fars død får han kraft til å slå til slik at ingen lenger kunde være i tvil om at det var alvorlig ment. Allerede i «Garman & Worse» hadde der vært to verdener, utbyttere og utbyttede, men de kommer ikke i konflikt, og boken faller derfor fra hverandre i to deler. I «Arbeidsfolk» (1881) retter han et voldsomt angrep på det departementale byråkrati, og i julefortellingen «Else» (1881) viser han bakgrunnen for den borgerlige skinnhellige sedelighet og prostitusjonen. — Allerede i et brev i 1877 skriver K. at oppdagelses- og undervisningsreformer forekommer ham å være særlig påkrevet. Hensynet til faren hadde holdt ham tilbake fra å skrive romanen om den opprørske sønn som knekkes av far, skole og kirke. I 1883 kom «Gift», første del av romancyklusen om Abraham Løvdaal. I denne skildring, som sikkert bygger på personlige opplevelser og hensynsløs selvransaking, viser K. at skolens dypeste opgave er den å skape lydige samfunnsborgere. I «Fortuna» (1884) høstet faren, fabrikkieren og spekulanten, fruktene av skolens og kirkens arbeide med sønnen. Den voldsomme økonomiske

krise som rammet Stavanger 1882—83, danner bakgrunnen for kriseskildringen i «Fortuna». — I 1885 blev «Kiellandsaken» en av foranledningene til den åpne strid innen venstre. Striden gjaldt forslaget om diktergasje for K. Mot én stemme frarådet gasje- og pensjonskomiteén å «anerkjenne en forfattervirksomhet som iallfall formenes å stå i motsetning til de innen nasjonen herskende moralske og religiøse begreper.» Forslaget falt, men saken blev for K., som ved venstresiren i 1884 hadde fått «en matt følelse av at nu var der ikke mer å gjøre,» en stimulans. I to romaner angriper han de mørke makter som K.-saken hadde kalt frem. I «Sne» (1886) tar han en representant for høikirken for sig, i «St. Hans Fest» (1887) sitt bysbarn Lars Oftedal og hans lavkirkelige bevegelse. Her gir han i skildringen av Oftedals «kaniner» den klassiske karakteristikk av et almengyldig politisk fenomen. — Kvinnens frigjørelse var et hovedkrav hos den radikale intelligens i 1870—80-årene. I nesten alle K.s bøker er hovedrepresentanten for frising og fremskritt en modig og sterk kvinne som driver den vekere, mere konvensjonsbundne og mindre moralske mannlige hovedperson frem. Det gjelder ikke bare Abraham Løvdaals mor Wenche som har grunnlagt hans sosiale samvittighet, men heltinnen i hvert av de tre små skuespill som utkom i 1880: «På Hjemveien», «Hans Majestæts Foged», «Det hele er ingenting»; hun går igjen som Rachel i «Garman & Worse», Hilda Bennechen i «Arbeidsfolk», frk. Falbe i «Else», Gabriele i «Sne». — Imidlertid kom K. etter Boheme-striden (se art. *Bohemebevegelsen* og *Jøger*, Hans) i skarpt motsetningsforhold til den nye, anarkistisk pregede ungdom i hovedstaden, dens ytterliggående krav om seksuell frihet og den moderne kvinnetype. Som innlegg i Boheme-striden er «Tre Par» (1886) frivolt overfladisk og lettvent. Han viser her ennå sympati for den nøkterne, selvhjulpne «fremtidskvinne», men i «Bettys formynder» samme år angriper han både kvinnesakskvinnen og den naturalistiske malerkunst. — I stigende grad følte K. sig skuffet over utviklingen etter venstres seier 1884, og han får mistanke om at hele den kamp som er utkjempet, bare har tjent til å jevne veien for den nye, hensynsløse utbytter som skulde komme, «Jacob», — «den kjerne-sunde forbryter, bondegutten, som kommer til byen og finner hele samfundet lagt tilrette for den gradighet som intet forsmår, og den skamløshet i forretninger som aldri blinker.» I et annet brev 1890 sier han: «Jeg ser at dette er den første følge av demokratiet, likesom de ravgaleste fruentimmer er førstegrøden av emansipasjonen.» Utviklingen bringer spaltningen mellom radikaleren og aristokraten i K. frem til krise. Som god venstremann forbitres han over «Jacob»-typen, oftedølenes maktsyke gudelighet, venstres undfallenhet i unionspolitikken, den nye reaksjonære kunst o. s. v., men bundetheten til familien og klassen forhindrer ham fra å slutte sig til arbeiderbevegelsen som nettopp nu vokser frem til en samfundsmakt. Det konservative i hans natur er styrket ved at «demokratiets første følger» nu åpenbarer sig. I 1900 lar han offentliggjøre et voldsomt angrep på landsmålsbevegelsen i «Verdens Gang», og han skriver i 1903: «Hvis jeg nu slapp mig løs — jeg tror ung-

Alexander L. Kielland

dommen vilde stene mig som reaksjonær.» Sannsynligvis er denne misnøje med demokratiets utvikling og motviljen mot å gå til et angrep som kunde tas til inntekt for reaksjonen, en hovedårsak til at K. avsluttet sin litterære virksomhet med «Jacob» i 1891. I 1889—90 var K. redaktør for venstrebladet «Stavanger Avis». En del av hans artikler her utkom 1891 under titelen: «Mennesker og dyr». Dermed er det slutt med K.s litterære periode. Ministeriet Steen gjør ham til borgermester i Stavanger; senere blir han amtmann i Molde, og herfra sender han kort tid før sin død ut resultatet av sine historiske studier: «Omkring Napoleon». — Av K.s brever er følgende samlinger utgitt: «Breve I—II», 1909, «Breve til hans Datter», 1909, «Breve til hans Søn», 1910, B. Kielland: «Min far Alexander L. Kielland», 1929. I denne forbindelse kan nevnes Bjørnstjerne Bjørnsons «Breve til Alexander L. Kielland» (1930). — (Litt.: Mathilde Schjøtt: «A. L. Kiellands liv», verker, 1904. Gerh. Gran: «Alexander L. Kielland og hans samtid», 1922. P. L. Stavnefs opplysninger i Standardutgave av K.s samlede verker, 1919. G. Brandes i «Fremmede Personligheder». Olav Storstein i «Edda», 1931 og 1933).

Kielland, Eugenia Maria (1878—), n. forfatterinne, også kjent som litteraturkritiker. Har utgitt diktsamlingen «Vildskud» og novellesamlingen «Vor Lykke», videre «Fem essays om moderne norsk litteratur».

Kielland, Gabriel (1871—), n. arkitekt. Siden 1913 har han ledet glassmalerwerkstedet ved domkirken i Trondheim og bl. a. utført det bekjente rosevindu.

Kielland, Olav (1901—), n. kapellmester, f. i Trondheim, hvor han opptrådte som dirigent ved studentorkesteret. 1927—31 dirigent ved operaen i Gjøteborg og fra 1933 fast dirigent ved Filharmonisk orkester, Oslo.

Kielland, Thor Bendz (1894—), dr. philos., direktør ved Kunstindustrimuseet i Oslo siden 1928. K. har utgitt flere skrifter om gull- og sølvsmedhåndverket og om møbelkunsten.

Kienthalkonferansen, den 2. internasjonale sosialistiske konferanse av Zimmerwaldbevegelsens (s. d.) tilhengere, fant sted fra 24.—30. april 1916 i den lille sveitsiske by Kienthal. Dagsordenen gjaldt spørsmålene om stansningen av krigen og arbeiderklassens holdning til krigsspørsmålene. I k. deltok 43 representanter fra Tyskland (Hoffmann, Fleissner, Meyer, Bertha Thalheimer, Frölich), Italia (Morgari, Modigliani, Lazzari, Prampolini, Musatti, Serrati, Dugoni), Russland (Lenin, Sinovjev og Inessa Armand, Martov og Axelrod o. fl.), Polen (bl. a. Radek og Lapinski), Frankrike (Brizon, Blanc, Raffin-Dugens og Guilbeaux), Sveits (Naine, Nobs, Platten), Serbia, Østerrike, Portugal og England (en gjest). Dessuten Grineon og Balabanoff fra Zimmerwaldkommisjonen og Müntzenberg fra den sosialistiske ungdomsorganisasjon. Av deltagerne hørte de 12 til Zimmerwalds venstre fløy, som fremla sine egne resolusjonsforslag. Det blev imidlertid enstemmighet om tre dokumenter: et manifest til arbeiderklassen, en resolusjon om stillingen til det internasjonale sosialistiske byrå (som under krigen var blitt forlagt til Haag) og en resolusjon i fredsspørsmålet. Striden stod særlig om innkallelisen av det internasjonale sosialistiske byrå, da dette spørsmål hang sammen med spørsmålet om splittelsen av Internasjonalen. Etter Lenins mening var denne splittelsen alt en kjennsgjøring og enhver fortsatt virksomhet i Zimmerwalds ånd faktisk «i alle lang forbundet med en fordykning og utvidelse av splittelsen». For å oppnå enighet gikk imidlertid mindretallet med på et forslag av Lapinski (Polen), som

etter en skarp kritikk av det internasjonale sosialistiske byrås optreden erklærte, at hvis byrået skulde bli innkalt, skulde et nytt møte av Zimmerwaldrepresentantene også bli innkalt for å beslutte om en felles taktikk. Også resolusjonen i fredsspørsmålet var et kompromiss, men med en viktig prinsipiell innrømmelse til venstrefløyen, idet det bl. a. het, at arbeiderklassen må «forkaste den borgerlige eller sosialistiske pasifismes utopiske fordringer». For venstrefløyens forslag, som endte med en opfordring til soldatene om å «senke våpnene og rette dem mot den felles fiende, de kapitalistiske regjeringer», stemte Lenin, Sinovjev og Armand (Russland), Radek og Bronski (Polen), Frölich (Tyskland), Platten, Nobs og Robmann (Sveits), Katzlerowitsj (Serbia) og Serrati (Italia). (Litt.: Alle resolusjonene, manifestet og venstrefløyens forslag samt Lenins artikler finnes i «Lenins Sämtliche Werke», bind XIX. Jfr. Lenz: «Die II Internationale und ihr Erbe», Berlin-Hamburg 1930).

Kierkegaard, Søren Aabye (1813—55), d. forf. og religionsfilosof, f. i Kbh. Faren var en rik kjøpmann som hadde arbeidet sig opp fra fattig bondegutt. K. førte i sin ungdom et innestengt liv i et hjem som var religiøst preget. Han begynte å studere teologi etter endt skolegang og tok teologisk embedseksamen 1840, men kom aldri til å ta ansettelse som prest. Han levet senere den meste tid i Kbh. som forfatter. Han var en meget flittig skribent, og hans samlede verker omfatter over 30 bøker. K. førte en meget stille og begivenhetsløs tilværelse. I hans liv var det allikevel tre hendelser som kom til å spille en avgjørende rolle for hans forfatterskap. I 1841 hevet han under temmelig oprivende forhold en forlovelse som hadde vart et års tid. Dette gav det første støt til hans forfattervirksomhet. «At jeg blev forfatter, skylder jeg vesentlig henne, mitt tungsinn og mine penger», sier han selv. I de etterfølgende år utgav han med kort mellomrum en rekke anonyme skrifter av religiøst og etisk-filosofisk innhold. De viktigste er «Opbyggelige taler», «Enten—eller», «Stadier på livets vei» og «Avsluttende uvidenskabelig efterskrift». I det siste av disse skrifter, som utkom 1846, opgir K. sig som forfatter til de øvrige. Det var hans plan å trekke sig tilbake fra forfattervirksomheten, da en ny begivenhet bragte ham til i løpet av kort tid å utgi en rekke nye skrifter. I vittighetsbladet «Korsaren» var han blitt latterliggjort i en tegning. Han følte sig blodig såret, anså sig som martyr for sannhetens sak, og martyriet, lidelsen blev det hovedtema som hans forfatterskap nu kretset om («Opbyggelige taler i forskjellige ånd», 1847; «Sykdommen til døden», 1848; «Inngivelse i kristendom», 1851; o. a.). Den tredje retningsbestemmende begivenhet i hans forfatterskap var den offisielle hyldest som kom til uttrykk ved en ansett d. biskops død. Han blev voldsomt optatt av motsetningen mellom hvad han oppfattet som den «egentlige» kristendom og den kristne kirke. Fra slutten av 1854 til kort før sin død i begynnelsen av nov. 1855 utgav han en rekke artikler og brosjyrer med de mest bitende og knusende angrep på den offisielle kristendom og kirke (særlig hans artikler i «Fædrelandet», samlet i «S. K.s bladartikler» og i tidsskriftet «Øieblikket» nr. 1—9). Det var et opgjør med kirken som vakte opsikt over hele Norden og også i Norge fikk umiddelbar betydning, bl. a. for Ibsen. Georg Brandes sa senere at «angrep av denne natur var, såvidt jeg vet, ikke rettet på den kristne kultus siden den franske revolusjons hensynsløseste tid.» — K. er en av Danmarks betydeligste forfattere

hevdet opfatninger av mere eller mindre sosialistisk karakter. Han har imidlertid i sitt forfatterskap sjelden nådd ut over sitt småborgerlige grunnlag, har liten forståelse av klassemotsetningene og klassekampen eller de former hvorunder kapitalismen kan avskaffes. Hans forfatterskap er meget omfattende. I sine fantastiske romaner har han skildret tekniske oppfinnelser og forhold, som i mange tilfeller senere er blitt til virkelighet. Av hans mest kjente romaner kan nevnes: «Tono-Bungay», «Den nye Macchiavelli» og «William Clissolds verden». Det verk som mest har bidratt til W.s berømmelse utenfor den engelsktalende verden er hans store verdenshistorie (1926), en overfladisk men meget malende skildring av verdensutviklingen. Den er blitt oversatt til en rekke sprog. W. har flere ganger besøkt Sovjetsamveldet og har fulgt dets utvikling med stor sympati, selv om han har liten forståelse av sovjetsamfundenes virkelige grunnlag og problemer.

Wels, Otto (1873—), t. sosialdemokrat. I 1907 partiets sekretær, 1912—33 medlem av riksdagen, siden 1919 partiets formann, medlem av 2. Internasjonales eksekutivkomité. Som representant for partiets høire fløi har han et vesentlig ansvar for sosialdemokratiets politikk før Hitlers maktovertagelse. Siden 1933 i Prag.

Wéltervekt, vektklasse i boksning og brytning, i boksning mellom 61,235 kg. og 66,678 kg., i brytning mellom 66 og 72 kg.

Wendelbo, Per (1866—), n. journalist, administrerende direktør for Norsk telegrafbyrå fra 1918. Redaktør av ukebladet «Norske Gutter» 1898—1917, formann i Norsk presseforbund 1916—20 og 1922—24. Utgitt flere guttebøker.

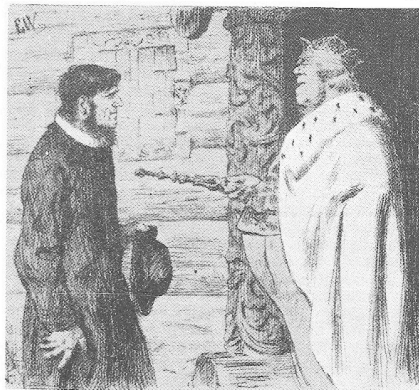
Wennerberg, Gunnar (1817—1901), sv. dikter og komponist, særlig kjent for sin duettsamling «Glutarnes» med motiver fra studentlivet i Uppsala. Har også komponert korsanger, trioer, kirkemusikk m. v.

Wentsjau, by i provinsen Tsjekiang, Kina, ca. 600 000 innb. Havneby.

Wereide, Thorstein Gunnarsen (1882—), n. fysiker. Dosent ved Universitetet siden 1919. W. er spiritist og redaktør av «Psykisk Tidsskrift».

Werenskiold, Dagfin (1892—), n. treskjærer, billedhugger og kunstmaler, sønn av Erik W. Han utfører bl. a. et par bronsedører til Vår Frelsers kirke i Oslo.

Werenskiold, Erik (1855—), n. kunstmaler og tegner. Av hans malerier kan nevnes det kjente «En bondebegravelse», av hans illustrasjonsverker: Asbjørnsen og Moes Norske folkeeventyr, Jonas Lies «Familien på Gilje», Snorres kongesagaer, av hans portretter det kjente maleri av Ibsen. — Allerede under studietiden i München kom han i opposisjon til den akademiske retning, og utviklet en naturalistisk malemåte; hans bilder fra norsk folkeliv blir de første som er klart realistiske både i tendens og maleteknikk. Samtidig mestret han folkeeventyrenes stemning, og Snorre-illustrasjonenes monumentale oppbygning. Det er i høy grad W. som har skapt vår opfatning både av skogens troll og av sagaens skikkelser. I de senere år har hans malemåte fått et sterkere impresjonistisk preg. — Sammen med Krohg og Thaulow stod W. i spissen for den radikale fløi i 1880-årenes kunstneriske og kulturelle strid; hans sosiale innstilling gav sig tilkjenne f. eks. i illustrasjonene til «Familien på Gilje», og tilsvarende motiver har han også i de senere år beskjeftiget sig med.

Klokkeren og kongen. Ill. av Erik Werenskiold til eventyret «Presten og klokkeren».

Werenskiold, Werner (1883—), n. geograf, prof. ved Universitetet fra 1925. Dr. philos. 1924. Har bl. a. utgitt «Fra Spitsbergen» (1923), «Fysisk geografi» (bd. 1, 1925), «Jorden, dens land og folk» (1929—).

Werenskiold, Fritjof, f. 12. mai 1873 i Oslo. Reiste tidlig til sjøs. Deltok i revolusjon i Chile, var med i en opstand på Haiti. Arbeidet i Amerika i forskjellige slags arbeide. Vendte tilbake til Norge i 1909, ble en av de mest kjente sosialistiske agitatorer. Var en tid også i Sverige, men blev utvist. I Norge blev det reist tiltale mot ham for antimilitaristisk agitasjon, og han utvandret igjen til Amerika. Har her fortsatt som agitator.

Wergeland, Henrik Arnold (1808—43), n. dikter og politiker. F. 17. juni 1808 i Kristiansand, hvor faren Nicolai Wergeland var adjunkt. Hans slekt stammer fra gården Verkland i Sogn. Faren fikk senere preste-kall i Eidsvoll, og her vokste W. op. I 1819 begynte han på Katedralskolen i Oslo og blev student i 1825. Han begynte nu å studere teologi og tok embedseksamen i 1829. Sommeren 1831 foretok han en reise i England og Frankrike, og i 1832 avsluttet han den teologiske embedseksamen med praktisk prøve. Alt fra sitt første student-år fremtrådte W. som taler og forfatter, og blev i det dengang meget begrensede kulturmiljø en meget kjent og omstridt personlighet. Allerede hans første fremtreden er preget av enkelte grunnleggende trekk som gjør sig gjeldende hos ham i hele hans offentlige virksomhet. Faren hadde spillet en betydelig rolle på riksforsamlingen på Eidsvoll i 1814 og var sterkt preget av det 18. årh.s og revolusjonstidens idéer. W. viste allerede tidlig en sterk mottagelighet og levende fantasi, og tilegnet sig med voldsom kraft revolusjonstidens ideologi, både slik som den var utformet i de store land, og slik som den hadde gitt sig utslag gjennom den norske reisning i 1814. Under sitt ophold på Eidsvoll kom han i nær kontakt med den almindelige jevne befolkning, og hele hans politiske og samfundsmessige forestillingsliv blev på det nøieste knyttet sammen med de arbeidende massers livskamp. Han så folkets og nasjonens reisning som et ledd i massenes frihetskamp, som en del av en kamp som foregikk i verdensmåle-

stokk og som en umiddelbar fortsettelse av den norske nasjons gamle historie. Denne innstilling knyttet ham meget nær til den nasjonale og liberale bevegelse som fra slutten av 1820-årene reiste sig i Europa mot reaksjonen, og han blev denne bevegelses første talsmann og bannerfører i Norge allerede som student. Hans virksomhet blev på denne måte en utfordring til den herskende embedsmannskultur. Motsetningene gav sig uttrykk i en voldsom litterær og politisk feide, hvor W. stod som fører på den ene side, Welhaven og hans krets på den annen side. Kampene førtes dels i Studentersamfundet gjennom polemiske utfall, den såkalte «Stumpefeide», dels i pressen, dels i skjønnlitteraturen. Sitt grunnsyn, sin livsinnstilling og verdensanskuelse la W. frem i et stort dramatisk dikt på 720 sider «Skapelsen, mennesket og Messias», senere omarbeidet og utgitt under titelen «Mennesket». Han begynte på det i 1827, fullførte det først i 1829—30. Det utkom i juli 1830. Det er et eien-dommelig diktverk; tanker og bilder har stormet inn på dikteren i slik mengde at han ikke har

Henrik Wergeland

kunnet gi sig tid til en sproglig avklaring, og mange avsnitt er nesten i sin helhet ubegripelige. Allikevel er hovedlinjen i diktet enkel og sterk; menneskene på jorden må forene sig for å styrte tyrannene, eneveldet, autoriteten, og for å grunnlegge folkets republikk, hvor de rikets utbygning av de fattige skal være avskaffet. Det almenfilosofiske grunnlag er det 18. årh.s rasjonalisme i dens kristelige form, men samtidig er forbindelsen sterk med tidens aktuelle frihetskamp og massenes bevegelse. W. var også påvirket av den franske sosialisme, spesielt Saint-Simon. Diktet fremkom omtrent samtidig med reaksjonens nederlag ved julirevolusjonen 1830, som av W. og hans tilhengere måtte opfattes som bekreftelsen på at de kjempet med historiens rett. I diktet «Det befriede Europa» uttrykker W. sin jubel over at kongenes troner styrtes, at massene selv tar makten og innfører republikken. I den aktuelle politikk så W. det som sin hovedoppgave å vekke den arbeidende befolkning, særlig bøndene til politisk aktivitet på grunnlag av idéene fra 1814, «det år da normannafolket følte en revolusjonsbølgeslag i sine årer». Symbolet for denne bevegelse blev feiringen av grunnlovsdagen 17. mai, hvor W. gikk i spissen, slik at det etter hvert blev den almindelige opfatning at han hadde innstiftet festligholdelsen av dagen. På denne dag holdt han noen av sine mest fengende taler, hvor han stilte øieblikkets aktuelle problemer og pekte ut linjene for den videre politiske og samfundsmessige kamp. Gjennom sin offentlige virksomhet bidrog W. i meget høy grad til å utforme og utvikle det omslag i norsk samfundsliv og politikk som inntrådte etter 1830, og som første gang fikk direkte politisk uttrykk ved dannelsen av en sterk bondeopposisjon på Stortinget i 1833. Hans virksomhet skapte imidlertid samtidig for ham personlig de største vanskeligheter. Han hadde utdannet sig som embedsmann, men hans offentlige virksomhet hadde gjort at myndighetene omfattet ham med motvilje og ikke vilde ansette ham. Hertil bidrog også at W. hadde ført et meget stormende ungdomsliv og tatt livlig del i tidens studentutskielser. Skjønt han neppe i denne henseende var

hverken værre eller bedre enn sine samtidige, blev dette brukt mot ham. Etter Peder Soelvoid overtok han redaksjonen av «Statsborgeren», det mest ytterliggående opposisjonsblad på den tid. Denne virksomhet bragte ham imidlertid op i en lang prosess, som påførte ham betydelige økonomiske tap. Han holdt nu på å opgi videre fremgang på embedsbanen og begynte å studere medisin. En tid hadde han en dårlig lønnet stilling som amanuensis ved Universitetsbiblioteket. Han blev på ny forbigått ved en prestesetelse samtidig som han giftet sig, og kom nu i ennu større økonomiske vanskeligheter enn før. Stillingen blev reddet ved at kong Karl Johan, som alltid hadde hatt sterk interesse for ham, gav ham en understøttelse på 200 riksdaler årlig, og i 1840 blev han ved kongens personlige inngripen utnevnt til riksarkivar. Dette blev i almindelig opfattelse som han hadde forrådt hele sin tidligere virksomhet, og en rekke av hans politiske forbundsfeller brøt med ham. Samtidig var der inntråd en almindelig reaksjon i det politiske liv, og i sine siste år var han en meget ensom mann. Disse år gav ham imidlertid ro og anledning til mere alvorlig beskjeftigelse med diktingen, og han skrev en mengde lyriske dikt som er blandt det beste i norsk litteratur («Den engelske los», «Jan van Huysums blomsterstykke»). I 1841 tok han op forslaget om ophevelse av grunnlovens forbud mot jøders adgang til riket, og kjempet utrettelig for dette spørsmål både i sin diktning og i tale og skrift (diktene «Jøden» og «Jødinnen»). Han så jødernes likeberettigelse i sammenheng med revolusjonstidens kamp for menneskerettighetene, og han bidrog vesentlig til at denne særbehandling for jødene til slutt blev ophevet. Jødene har reist et monument på hans grav i Oslo. Foruten den rene diktning omfatter W.s skrifter en betydelig mengde prosa-arbeider, dels taler, samfundspolitiske artikler og skrifter, dels historiske og historisk-filosofiske arbeider. Her kan særlig nevnes «Norges konstitusjons historie» og de historiske betraktninger «Hvi skrider menneskeheten så langsomt frem?» og «Historiens resultat». I skriftet «Om en norsk sprogreformasjon» legger han den første spire til en selvstendig norsk målbevegelse, og han har selv utgitt en del mindre ting på dialekt. Skjønt W. ved sitt forhold til kong Karl Johan optrådte på en måte som måtte vekke mistanke blandt hans politiske tilhengere, var han selv utvilsomt personlig så langt fjernet fra forræderi mot sine anskuelse som mulig. Dette blev efter hvert også følt, og endret i hans siste levetid opfatningen av ham og hans stilling. Blandt de arbeidende masser hadde han en sterk og stadig tillit, noe som særlig fikk gripende uttrykk ved hans begravelse, som samlet en helt enstående tilslutning. (Litt.: W.s samlede verker utkommer i en stor utgave ved Jæger og Seip fra 1918. Mindre utgaver er besørget ved Lassen og Carl Nærup. Biografier: Lassen: «H. W. og hans samtid», Skavland: «H. W.». Halvdan Koht: «H. W. Eit folkeskrift».)

Wergeland, *Nicolai* (1780—1848), n. prest og politiker, 1803 adjunkt, 1806 resid. kapellan i Kristiansand, sogneprest i Eidsvoll 1816. W. var en av de mest aggressive representanter for de antidanske stemninger som i tiden efter 1814 hadde adskillig grobunn i Norge. Som representant på riksforsamlingen på Eidsvoll 1814 kjempet han energisk for forening med Sverige.

Weser, elv i Tyskland, dannes ved sammenløp av Werra og Fulda i Midt-Tyskland, munnar ut i Nordsjøen. Ved W. ligger Bremen. W. er 480 km. lang,

nedslag
forbind
Wesse
ning i
flåte. T
lig sjøf
Wess
Wess
grunne
Cand. i
fylkesla
—10, s
(for A.
Wess
med ov
lege i
bevege
talsman
tydelig
og poli
gitt ba
samling
kjente
Wess
Cand. i
1917 f
eiere o
Paper
Borrega
sin død
Wess
forfatte

Johan

av sin
strømpe
versifis
«Smede
med he
elskver
dansk g
spill g
blad «
drivere
Wess
Wess
legger
pietiske
nevnt i
forstan
West
West
tistiker
ved Kjø
Teori».

Vedlegg 11 *Aschebougs Konversationsleksikon, Bind 1, "Bjørnstjerne Bjørnson"*

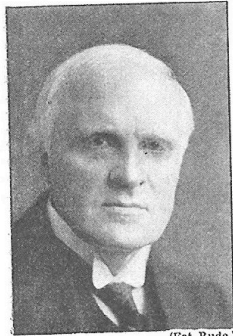
veddet B. J. Eriks liv; allikevel lot denne ham 1134 drukne i Slien, da han frygtet ham som tronkrøver.

Bjørnsgaard, Peder Christian (1836—), n. politiker, f. i Faaberg, 1859—1906 telegrafbestyrer i Risør, som han representerte paa Stortinget 1868—73 og 1877—79. Han redigerte «Nedenes Amstidende» (1867—73) og «Norge» (1877—80). B. som stod flere av venstrepartiets ledende mænd nær, utgav 1911 en samling «Spredte minder fra 50- til 70-aarene».

Bjørnsjøen i Aker herred, et av Nordmarkens vakreste vande, 16 km. nord for Kra., 337 m. o. h., 1 1/2 km.² Skogbevokkede bredder; i nord Kikut (600 m.). I osen i synden ved Bjørnholt stor dambygning. Kjørevei fra Maridalen. B. er scenen for Ashjørnsens «En nat i Nordmarken».

Bjørns markedsplass (dampskipsanløpssted og postapneri) paa østsiden av den Donna, Herøy herred. Her er Nordlands største handelstevne i begyndelsen av hvert aars juli maaned.

Bjørnson, Bjørn (1859—), n. skuespiller, sceneinstruktør og teaterchef, søn av Bjørnstjerne Bjørnson, f. i Kra.

(Fot. Rude.)
Bjørn Bjørnson.

Han begynte som komponist, men gikk derpaa ind som elev av den keiserlige skuespilerskole i Wien, debuterte der 1880, kom samme aar til hertugen av Meinings teaterselskap, hvor han etterhaanden blev betrodde store roller, studerte dernæst fransk skuespillkunst og spilte ved Hamburger Stadtteater. 1884 blev B. ansat som sceneinstruktør og skuespiller ved Christiania theater; han blev her den nye friske kraft som satte liv i vore teaterforhold. 1893 forlot han Chra. theater, spilte derefter i Kbh. og blev 1895 instruktør ved Dagmartheatret dersteds. 1899 blev han chef for det nye Nationalteater i Kra., til hvis opprettelse han i særlig grad hadde virket med stor dygtighet og utrættelig energi. Som skuespiller er B. lyrisk, letbevægelig, livfull. Bl. hans roller kan nævnes Peer Gynt, Sigurd Slembe i dramaerne av samme navn, Riis i «En hanske», professor Thygesen i «Geografi og kjærlighed» og Paul Lange i «Paul Lange og Tora Parsberg». Størst betydning har B. imidlertid hat som sceneinstruktør og teaterleder; han har her været den altid energiske, belivende kraft, som har forenet et fantasifuldt og sikkert blik for det sceniske med en fyrig arbeidsiver. 1907 fraartraadte han sin stilling ved Nationalteatret; senere har han optraadt som oplæser i Norge og Tyskland og desuten virket som filmskuespiller og filmsinstruktør. B. er ogsaa forfatter av flere skuespil: «Johannes» (1898), «Solen skinner jo» (1913) og «Den tørstige kamel» (1919), som alle er opført paa norske og utenlandske scener. — Ved Verdenskrigens utbrud overtok han ledelsen av et telegrambyraa «Norden», som hadde til opgave at forsyne den skandinaviske presse med krigsmeddelelser fra Tyskland. Sine indtryk fra Tyskland under den store krig har han nedlagt i sin bok «Oplevelser under krigen 1914—17».

Bjørnson, Bjørnstjerne (1832—1910), n. digter. Hans far, Peder B., var en bondegut fra Ske i Søndre Land og hadde som voksen mand arbeidet sig frem til

prest. 1831 egtet han Inger Elise Nordraak, datter av en handelsmand i Kragerø. Samme aar blev han utnevnt til sogneprest i Kyvikne i Østerdalen, og i denne fjeldbygd blev B. B. født 8 decbr. 1832. Da han var seks aar gammel, flyttet familien til Nessets prestegjeld i Romsdalen, og i denne naturskjønne bygd fik B. de bestemmende barndomsindtryk blandt en befolkning som skal være en av landets gløggeste. 11 aar gammel blev han sendt til Molde latinskole; han var ikke netop noget skolelyst og hadde mere moro av at lese Snorre. Ashjørnsen, Scott, Marryat og Wergeland end av at pugge latinske gloser. Meget tidlig kom haade hans organisatoriske evner og hans oppositionelle temperament tilsyne; han stiftet skoleforeninger og præket revolution; i 1848 flammte han av begeistring og vilde ha digteren Lamartine til præsident for den franske republik. — Da han ikke orket sig gjennem alle latinskolens 7 klasser, drog han 1850 til Kra. for gjennem Helbergers «studentfabrik» at skyte en gjenvæi til Universitetet. 1852 blev han student med *non* og reiste derefter hjem til Romsdalen, hvor han blev noget over ett aar. Trods det mindre heldige eksamenresultat hadde utbyttet av hans toaarige Kristianiaophold dog været betydelig; han hadde truffet sammen med mænd som Ihsen, Jonas Lie og Vinje, han hadde været oppe i politisk røre av forskjellig art (sml. Harring, H., nye aandskilder hadde aapnet sig for ham (Oehlenschläger, J. L. Heiberg, Goldschmidt, Wellhaven, folkeviserne), han hadde selv optraadt som forfatter, hadde skrevet flere skuespil, ja hadde endog faat et antat til opførelse paa Christiania theater («Valborg»), men hadde været moden nok til selv at ta det tilbake. — Hjemme paa Nesset levte han i intimt samliv med romsdølerne og utdypet paa mange maater sit kjænskap til bonderne. 1853 kom han tilbake til Kra., hvor han meget snart opgav universitetsstudierne for at leve av sin pen; han skrev fortællinger, bokanmeldelser og teaterkritikker i aviserne, førte an i «teaterslaget» den 6 mai 1856 og var i det hele allerede tilstede overalt, lydhor og kamplysten som han var. Sommeren 1856 var han med paa studentertoget til Upsala, hvor mange slags indtryk stormet ind paa ham, og efter hjemkomsten skrev han paa 14 dage «Mellem slagene» (utk. 1858) og reiste til Kjøbenhavn med det færdige stykke i kufferten: «jeg vilde bli digter». — I Kjøbenhavn sprang hans geni ut i fuld blomst; det vadede ut av ham. Den kreds av intelligente mænd han færdedes blandt, var ganske betat av hans indfalds uuttømmelige overflod, hans originale meninger, hans fortællertalent og hans vidunderlige evne til at omgjøre alt til poesi. Han øste ut av sin sjæls rigdom, men samtidig mottok han ogsaa meget, tok dype og grundleggende indtryk av den danske romantik, fik sit medfødte lyse livssyn styrket gjennem Grundtvig og sin psykologiske sans utdypet ved studium av Søren Kierkegaard. — Da B. høsten 1857 kom tilbake til Kra., satte han sit navn paa «Illustreret Folkeblad», som han tidligere hadde redigert anonymt, og begynte i sit blad straks trykningen av «Synnøve Solbakken». — Vinteren samme aar overtok han efter Ihsen ledelsen av den nationale scene i Bergen, hvor han blev i henved to aar og ikke lot sig noe med at være en glimrende sceneinstruktør; han instruerte ogsaa de bergenske borgere paa andre omraader, dels som redaktør av «Bergensposten», dels som folketaler, og det lykkedes virkelig den 26-aarige digter til spidsborgernes usigelige forargelse at bli den som bestemte de bergenske stortingsvalg i det vigtige aar 1859. Efter denne bedrift reiste han tilbake til Kra., hvor han fortsatte sin politiske kampagne som medredaktør i «Aftenbladet» og slog værdige slag i statholderstriden (s. d.); hvilke følelser det

ar
Jar
som
fødi
krin
fik
fjeld
(Ber
«Ha
ibla
pen
sig
kun
over
Tysl
skaj
gru
blot
nem
Svef
(186

186
og
glin
her
186
tion
redi
lede
bl.
at
i k
tro
tid
fore
thei
som
i K
ste
def
det
Av
gift
187
tilb
aar
leir
rek

ar som laa paa bunden av hans politiske kamp, ser vi laarest i hans geniale fedrelandssang («Ja vi elsker»), som brast ut av ham i dette kampaar. — Men hans fedrelandskjærlighet hindret dog ikke at han gikk omkring med længster efter videre horisonter, og i 1860 fik han endelig tilfredsstillet den higen «over de høie fjelde», som han hadde sunget saa vakkert om i «Arne» (Bergen 1858). Efter at ha utsendt det historiske drama «Halte-Hulda» (1858) og «Smaastrykker» (1860), hvoriblandt «En glad gut», drog han i 1860 med reisesjippendium over Kjøbenhavn til Itallen. Her opholdt han sig noget over et aar, fordypet i studier av italiensk kunst og historie, indtil han vaaren 1862 drog nordover; endnu et aar blev han hjemmefra, i Frankrike og Tyskland, sugende i sig en rigdom av indtryk og kundskind efter tre aars utvændighet. Tre rike aar, ikke blot gjennom det han hadde mottatt, men ogsaa gjennom det han hadde frembragt; i dem faldt «Kong Sverre» (1861), den vældige trilogi «Sigurd Slembes» (1862) og det straalende «Maria Stuart i Skotland»

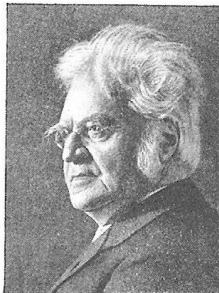

Bjørnstjerne Bjørnson.
(Efter fotografi fra 1860-aarene.)

(1864). Endnu før han var vendt hjem, hadde Stortinget 10 april 1863 bevilget ham en «digtergæge» paa 400 spd. — Kort tid efter B.s hjemkomst indtraf de tragiske begivenheter i Danmark som kastet en mørk skygge over hele Skandinavien; likesom Ibsen saaledes var ogsaa B. ivrig skandinav, og Danmarks skjæbnefyldte hanskjerte med dyp sorg, saa han i et par aar saa sig ute av stand til at samle sig om en digterisk opgave. I stedet for begyndte han at beskæftige sig med «prosaiske teateranliggenders», og fra nyttaar 1865 blev han ansat som «bestyrer av det sceniske og artistiske» ved Christiania theater. Trods den glimrende maate hvorpaa han loste den opgave han her hadde paataat sig, fratraadte han dog allerede i 1867 sin stilling som følge av stridigheter med direktionen. Imidlertid hadde han aaret i forveien overtatt redaktionen av «Norsk Folkeblad», som under hans ledelse snart blev valpladsen for heftige politiske kampe, bl. a. om «unionsforlaget». Nævnes kan det ogsaa at han blev valgt til Studentersamfundets formand for 1 kvartal 1870 og blev gjenvalgt ogsaa for det neste trods forbitret motstand fra konservativt hold. En kort tid (1870—71) stod han paa ny i spidsen for et teaterforetagende, idet en del av personalet ved Christiania theater sluttet sig sammen til et selskap og med ham som instruktør gav forestillinger paa Møllergatens teater i Kra. Det var ogsaa i disse aar han foretok sine første foredragsreiser, han talte 1871—77 baade her i landet og i Sverige over «Michel Angelo og malerierne i det Sixtinske kapel», «Wagners Tannhäuser» o. a. emner. Av digtning kom der ikke stort i disse aar: «De nygifte» (1865) og «Fiskerjenten» (1868); men saa kom i 1870 «Digte og sange» og «Arnljot Gelline». — Ser vi tilbake paa B.s rike digteriske produktion i disse 15 aar (1856—70), finder vi at hovedmassen faller i to leire: en række norske bondefortællinger og en anden række norske historiske skuespil. Litteraturhistorisk

33 — Aschehøgs konversationsleksikon, I.

set betegner B. paa begge disse omraader en fortsættelse og en utdypelse av den herskende litterære retning, som møtte ham, da han første gang kom til Kra. i 1850, og hvis indhold var git gjennom det nationalromantiske gjennembrud i 1840-aarene. Dette utelukker naturligvis ikke at han bragte meget nyt; for ham hadde de norske bønder i litteraturen hovedsagelig kun været lovprist og omtalt; i bondeuovellerne fremtræder de for første gang som gjenstanden for menneskeskildringen, og den maate hvorpaa dette skedde, har ikke blot vidnesbyrd om et originalt digtergeni, men ogsaa om et dypt kjendskap til væsentlige sider av det norske folks karakter. Med geniets lykke hadde B. straks fundet den form han hadde bruk for; intet kunde bedre male norske bonders ordknappe væsen end sagastilens ordsproglige læthet. — B.s historiske skuespil har vistnok delvis sine røtter i Oehlenschlägers tragedier, men hertil kommer direkte paavirkning av Snorre, impulser fra den norske historiske skole og studiet av de norske bønder, og B.s hovedingeskikkelser fik derfor i sin bratte barsket en ganske anderledes norrøn karakter end Oehlenschlägers

Bjørnstjerne Bjørnson.
(Efter fotografi fra 1897.)

rundmunnede helter. — Foruten fortællinger og skuespil skrev B. i disse 15 aar ogsaa en hel del lyriske digte, hvorav mange som «Arnljots længsel mot havet», «Prinsessen» o. a. utvilsomt horer til de skjønneste som er skrevet paa norsk sprog. — I enkelte av de senere digtninger inden denne periode merker vi likesom en længsel utover den emnekreds som var begrenset til bonder og vikinger (saaledes navnlig i «De nygifte» og «Fiskerjenten»), og det skulde da heller ikke vare mange aar før B. naadde frem til en ny verden. Fra 1870—75 var en digterisk hviletid, der kom ikke andet fra ham end «Sigurd Jorsalfar» (1872) og «Brudeslaatten» (1873), som begge kun var virtuosnummer paa de gamle strenger. Men desto haardere arbeidet han paa sin utvikling; i disse aar tilegnet han sig under kamp og i strid mot gamle idealer et nyt syn paa livet og verden; en strøm av nye tanker, hvis retning her kun kan angives med et par navne: Strauss—Darwin—Spencer, fossed ind over ham. Samtidig vinder han ogsaa et videre politisk syn. Han hadde hittil været grundtvigiansk skandinav, men 1872 uttalte han sig for en tilnærning mellem Norden og Tyskland og vakte herved en langvarig og voldsom strid (se Signalfæiden). 1873—75 opholdt han sig igjen i utlandet; under sit fravær kjøpte han 1874 gaarden Aulestad (s. d.) i Gausdal, som fra nu av blev hans hjem. Han hadde valgt dette sted, fordi han her kunde leve i nærheten av den grundtvigianske kreds, som hadde samlet sig om Christopher Bruun og hans folkehøiskole; han mente endnu at staa paa «barnetroens bund», men i virkeligheten var han, ledet av mænd som G. Brandes og J. E. Sars, allerede paa vei bort fra den. Ved en fest for ham i Studentersamfundet 31 okt. 1877 erklærte han at der var «sprunget nye kilder i hans tilværelse», og han tilropte ungdommen: «Vær i sandhet. Vov at tænke! Vov at tale hvad du tænker! I tidens fylde vil du nok ogsaa komme til tro.» Denne tale var ind-

ledningen til en mangeaarig strid med teologerne. — Samtidig med dette aandelige gjennebrud oplever han ogsaa som digter sin «anden ungdom», en ny periode av hans digtning begynder. Efter 1875 kom han aldrig mer tilbake til bønderne eller vikingerne; alle hans verker foregaar herefter i nutiden og handler om bymennesker. Hans bøker fra denne hans sidste periode er skuespillene «Redaktøren» (1875), «En fallit» (s. a.), «Kongen» (1877), «Leonarda» (1879), «Det ny system» (s. a.), «En hanske» (1883), «Over ævne. Første stykke» (s. a.), «Geografi og kjærlighed» (1885), «Over ævne. Andet stykke» (1895), «Paul Lange og Tora Parsberg» (1899), «Laboremus» (1901), «Paa Størhove» (1902), «Dagbladet» (1904) og «Naar den ny vin blomstrer» (1909), fortællingerne «Magnhild» (1877), «Kaptein Mansana» (1879), «Stov» (1882), «Det flager i byen og paa havnen» (1884), «Paa Guds veie» (1889), «Nye fortællinger» (1894) og «Mary» (1906) samt «Fredsroratoriet» (1891) og den store universitetskantate «Lysset» (1895). I disse bøker har han behandlet de fleste av tidens brendende spørsmål, og i regelen, omend ikke altid, med en slik kunstnerisk kraft at spørsmålene omsættes i menneskeskjæbner som ikke forstrækkes eller karikeres i tendensernes sold. — I den tale, hvormed B. mottok Nobelprisen (1903), uttalte han bl. a.: «Victor Hugo er min mand. Inde i hans glansfulde fantasi er følelsen av livets overskud det farvegivende. Mange taler om hans feil — — Ja. Men for mig blæsses disse feil allesammen væk av det vældige livspust i ham.» Med denne følelse er det ogsaa vi staar likeoverfor B.: alle indvendinger mot ham blæsses væk av livspusten i ham. I over 50 aar har han været midtpunktet i det norske folk, den bevægende kraft i dets liv, har sunget dets kjærlighet, tolket dets sorger, pisket dets laster, har henværet og eggnet, splittet og samlet, snart en forargelsens klippe, snart et samlingens merke, alltid den frygtløse forkynder, som skapte nye verdier, frugtbare gjærning, ufred og vekst. Om han var nær eller fjern, i Rom eller Amerika, i München eller paa Aulestad, alltid vaaket han over hver bevægelse i det hjemlige liv, pøkte og ropte, trampet ned eller hegnat, slog hul i parti, væggene, ubekvem og omstridt. I kunst, religion, moral, skole, politik — overalt er der merker efter ham. Blandt de utallige spørsmål han deltok i drøftelsen av, og de mange kampe han i sine senere aar var indviklet i, skal nevnes «flagstriden» 1879 (s. d.), veto- og riksstretsriden (1882—84), den store sedelighetsfeide i 1880-aarene (se art. *Hanske moralen*), den nye unionsstrid i 1890-aarene og frem til 1905, og endelig kampen mot maaltrevet. Oprindelig hadde han under indflydelse av sine Bergens-venner fra 1850-aarene staat velvillig overfor dette, men eftersom maaltrevets politiske karakter traadte sterkere frem, slog han om; i 1880-aarene var der en hidsig kamp (Jfr. brochuren «Til dem som forkynner eller lærer i det norske maal», 1887), og 23 okt. 1899 holdt han i Kra. en tale som indledet en ny kamp, som uten avbrytelse varte til hans død. — Under en badetur i Larvik sommeren 1909 blev B. rammet av et slagtilfælde. I november s. a. drog han til Paris for at gjennemgaa en kur, og her døde han 26 april 1910. [Litt.: B. B.s samlede verker foreligger i flere utgaver, den ældste i 11 bd. fra 1901—02, den nyeste og bedste redigert av Francis Bull i 9 bd. 1920. «Artikler og taler», 2 bd. (1912—13) med indl. av J. E. Sars om «B.s plads i Norges politiske historie». «Grottid. Brev fra aarene 1857—70», utg. ved H. Koht, 2 bd. (1912). «Aulestad-breve til Bergljot Ihsen» (1911). En stor samling breve i L. C. Nielsen, «F. V. Hegel. Et mindekrift», bd. 2. — Hovedverket om B. B. er C. Collins «B. B. Hans barndom og ungdom», 2 bd. (1907). «Fest-

skrift i anl. av B. B.s 70-aarige fødselsdag» (1902). «Bjørnson-studier fra det litteraturhistoriske seminar», utg. av G. Gran (1911). G. Gran, «B. B. Høydingen» (1910); samme forl., «B. B.» (Kbh. 1916), samt flere art. i hans «Norsk aandsliv», 1 bd. G. Brandes, «Saml. skr.», bd. 3. P. A. Rosenberg, «B. B.» (1915). N. Finsen, «Fra B. B.s sidste aar» (1913); samme forl., «Fra B. B.s hjem» (1917). J. Landquist, «Essayer» (1913).]

Bjørnson, Ingeborg (Gina Oselio) (1858—), n. operasangerinde, elev av fru Stenhammar, Fritz Arlberg og fru Marchesi, debuterte 1879 paa Stockholms opera i «La favorita», 1883 i Padua som Azucena i «Trovatore», har siden optraadt paa flere utenlandske operascener, i Budapest, Seala i Milano, keiserlige opera i Petrograd, Kjøbenhavn, Stockholm, Berlin m. v., fik i 1888 titelen kgl. norsk hofsangerinde. Til deltes 1892 utmerkelsen «Pro literis et artibus», senere kong Oscar II's fortjenstmedalje i guld. Av hendes rike repertoire kan nevnes «Carmen», Margaretha i Gounods «Faust» og Boitos «Mefistofeles» (som hun har sunget paa 4 sprog). Andre av hendes operapartier er Elisabeth i «Tannhäuser», Desdemona i Verdis «Othello», Valkyrien m. fl. Overalt har fru Oselio vakt anerkjendelse ved sin pragtfulde, skjønne og straalende stemme og sin enestaaende fremstillingskunst. Hun har ogsaa som konsertangerinde foretat talrike reiser i Tyskland, Russland, Italien, Skandinavia.

Ingeborg Bjørnson.

Bjørnsonforbundet blev stiftet 14 mars 1917. Det søker at vække nationale og ideelle interesser hos voksent norsk skoleungdom, særlig ved at holde nationale ungdomsstevner, hvor der opføres skuespil. B. har lokalforeninger i hele Norge med hovedstyre i Kra., og arbeider bl. a. for at faa reist et fond paa 100 000 kr. (B.s fond) for at kunne holde større nationale stevner.

Bjørnstad, Ivar (1841—83), n. officer. Han gjennemgik 1863—64 det kgl. svenske gymnastiske centralinstitut og blev efter sin hjemkomst bestyrer av den gymnastiske centralskole i Kra., av hvis utvikling han indla sig stor fortjeneste. 1870 blev han gymnastikinspektør ved landets skoler og 1879 inspektør og sekretær i Centralforeningen for Ubredelse av Legemsøvelser og Vaabenbruk. Han har skrevet en meget fortjenstfuld «Haandbog i gymnastik for seminarier og skoler» (1877) og utgit «Gymnastiktabeller for den norske almueskole» (1878).

Bjørnstad, Nedre, større gaard ved Lalmsvandet i Vaagaa, i over 300 aar sattet for en av bygdens storhøndeeletter. Har en særdeles interessant og stilfuld bebyggelse med utprægede typer paa bygningstil i Nordre Gudbrandsdalen fra det 17 og 18 aarh. Samtlige gamle bygninger staar nu paa de Sandvigske samlinger paa Lillehammer (s. d.).

Bjørn Stallare, kong Olav Haraldssøns høit betrodde mand, svor efter dennes flugt kong Knut og Haakon jarl den yngre troskapsed mot store pengegaver, men angret efter sidstnevntes død sit frafald, opsøkte Olav i Gardarrike, fik hans tilgivelse og faldt ved hans side paa Stiklestad.

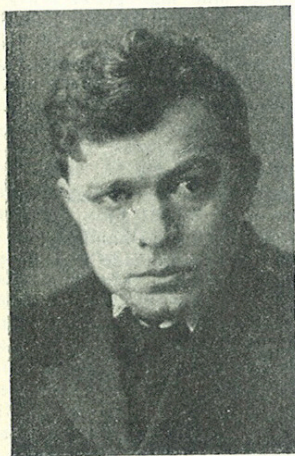
en skjæv firkant. Den er i regelen muret av smaa stener, med mæsket ler.

Braasott, bradsott, sprængen, snaresyke (*gastromycosis ovis*), en smitsom, dræpende, hæmorrhagisk betændelse i løpen hos faar, ikke litet utbredt paa Vestlandet. Studert av C. O. Jensen, Kbh., og dyrlæge I. Nielsen, Bergen, som har paavist en bakterie, *bacillus gastromycosis ovis*, som den sandsynlige aarsak, og fremstillet en beskyttende vaccine. B. hører til vor husdyrlovs «ondartede smitsomme sygdomme».

Braate, ældre fællesnordisk betegnelse for en dyngje fældte trær, en forhugning f. eks. i militært øiemed; nu benævnelse paa en rydning i skogen, oprindelig gjerne fremkommet ved b.-brænding. I daglig tale («en hel b.») nærmest mængde.

Braatebrænding er en gammel maate at rydde jord paa. I mange skogbygger blev den helt til ned i 1850-aarene meget brukt i forbindelse med rugavl. Braatelandet valgtes i det tætteste og frodigste granholt paa tør mark. Midsommers blev her al skog fældt, og træernes største grener avkvistedes. Næste sommer satte man ild paa. Træstammerne brændte ikke helt op; de tyndeste tok man til gjærde omkring braaten, de sværeste stokker anvendtes til ved («sotved»). Dagen efter brændingen, mens asken endnu var løs, saadde man gjerne rugen. Kom der nu en god regnskur, trængtes intet mere arbeide; holdt derimot tørveiret sig, karret man rugen ned i asken med en krøket trægren. Braaterugen «bolet» sig svært ut, saa der av et frøkornt blev en hel krans av rugstraa. Om høsten lot man hester beite paa ruglisten. Den tredje sommer blev rugen skaaret med skjyru. Senere vokste der godt høi paa braaten; den benyttedes først som slaatemark, senere som havnehage. Især før potetdyrking blev almindelig, avledes der ogsaa neper i braaterne; braatenæperne var store og flate. Naar der nu tales om at brænde braate, menes dermed kun opbrænding av skogavfald paa almindelig rydningsland.

Braaten, Oskar (1881—), n. forfatter, f. i Kristiania, hvor han en tid var ansat i en bokhandel. Han fremtraadte 1910 med en liten novellesamling «Kring fabriken», der som hans nærmest følgende bøker var skrevet paa landsmaal. Han fandt med en gang sit særlige omraade: fabrikarbeidernes liv paa østkanten av Kra., som han ut fra et intimt kjendskap skildrer med sund og kraftig realisme og dyp medfølelse. Stor lykke gjorde skuespillet «Ungen» (1911, opført paa Nationalteatret). Svakere er de dramatiske arbeider «Stor-Anders» (1912) og «Borgen» (1915). Som fortæller er B. hittil naadd høiest i sine smaafortællinger: «Lilje-Gunda» (1913), «Sorgenfri» (1914; de to sidstnævnte er senere likesom debutsamlingen utk. paa riksmaal) og «Mens hju-lene staar» (1916). Denne bok er likesom romanerne «Kammerset» (1917), «Bak høkerens disk» (1918) og «Ulvehiet» (1919) skrevet paa riksmaal. B. har ogsaa skrevet et par smaastrykker, som nærmest er beregnet paa at spilles i ungdomslagene («Dei kvinnfolka» og «Arven»).

(Fot. Rude.)
Oskar Braaten.

Braatt, Marius (1886—1909), n. forf., f. i Kra. Han vokste op i fattige kaar og var desuten saa helsesvak, at han aldrig dudde til legemlig arbeide. Under de vanskeligste forhold arbeidet han derimot rastløst paa sin aandelige utvikling og sluttet sig med begeistring til den opdukkende «ungsocialistiske» bevægelse. 1908 utkom hans første og eneste bok «Fra dybet», en samling skisser, som i formel henseende er ufærdige, men som er baaret av en intens, ofte likefrem besættende stemning, og som røber en betydelig sjælegranskende evne. Som en sterk understrøm gaar en ubøielig trods mot samfundsretten og skjebnens uavvendelighet. Av en stor roman «Det røde had» rak han bare at faa brudstykker færdig; de viste et stort fremskritt i kunstnerisk modenhet.

Braavallaslaget skal ifølge sagnhistorien ha staat mellem den danske konge Harald Hildetand og den svenske konge Ring paa Braavellir (Braavallahede), vistnok landskapet indenfor Bråviken ved Östergötlands kyst. Harald begynder kampen (egget dertil av Brune, d. e. Odin) for ikke at dø straadød, og der opstaar et slag hvortil Norden aldrig saa maken; det endes først da Harald ved et kølleslag blir dræpt av sin kjoresvend Brune. Harald blir hauglagt av Ring.

Bråviken, Sverige, vik av Østersjøen, 45 km. lang, mellem Östergötland og Södermanland, optar Motala Strøm, ved hvis munding ligger Norrköping.

Brabançonne [*brabäsän*], belg. revolutionssang fra 1830, musik av sangeren Campenhout, tekst av skuespilleren Déchet.

Braba'nt, landskap, av hvilket den ene del, Nord-B., ligger i Nederlandene, den anden, Syd-B. (el. kun kaldt B.), i Belgien. 1. Syd-(Zuid-)B., prov. midt i Belgien (idet den nordlige del av det belgiske B. nu danner prov. Antwerpen), 3 283 km.², 1 523 000 indb. (1912), 464 pr. km.², Belgiens tættest befolkede prov. Flatt, frugtbart land, hvor baade landbruk og mangeartet fabrikkdrift blomstrer. Elvene Dyle og Senne. Hovedstad Brüssel (flamsk Brussel, fransk Bruxelles). Indb. er katolikker, i nord flamlændere, i syd valloner. — 2. Nord-(Noord-)B., prov. ved Nederlandenes sydgrænse, 5 098 km.², 658 000 indb. (1913), 129 pr. km.² Flatt land, dels frugtbart, dels hede og myr, gjennemskjæres av Maas, Dommel og Aa og talrike kanaler. Udmerket jordbruk og kvægstel. Betydelig industri i bomuld, huder, lervarer. Hovedby s'Hertogenbosch. — Historie. B. horte til Gallia Belgica og var bebodd av kelter og gotogermaner; erobret av frankerne i 5 aarh. Efter Karolingerrikets deling var det en del av Nedre-Lothringen, stod under Tyskland, men splittedes i en mængde smaastater. Greverne av Louvain samlet ca. 1100 disse under sig og skapte en sterk fyrstemat; kaldte sig fra ca. 1200 hertuger av B. Johan I føiet Limburg til B. 1288, Johan II oprettet en stænderforfatning 1312 og landets privilegier bekræftedes; Johan III forøket og samlet dem i den gyldne bulle 1349. Med ham utdøde 1355 ætten paa mandsiden. Datteren Johanna egtet hertugen av Luxembourg, men derefter tilfaldt B. først en side-, dernæst hovedlinjen av huset Burgund. Marias giftermaal med Maximilian (1477) knyttet landet til Østerrike, og B. spillet under Habsburgerne en betydelig rolle som Nederlandenes kulturmidt punkt med Bruxelles som Hovedstad. 1556 gik Nederlandene fra Østerrike over til Spanien; en nedgangsperiode begyndte, og frihetskriegen sprangte B. i Nord- og Syd-B. Det første kom under de nordlige Nederlande (1648). Østerrike fik de spanske Nederlande 1713. 1745—48 holdt Frankrike dem besat, men erhvervet dem først 1794 (formelt 1797) og delte dem i departementer. Kongeriket Holland (1810—14) forenet B. igjen. 1815 deltes det i tre dele: Nord-B., Syd-B. og

Vedlegg 13 *Aschebougs Konversationsleksikon, Bind 2, "Bull, Olaf Martin Luther Breda"*

373

Bull

stiftsoverret, 1902 amtmann i Søndre Bergenhus. 1814 blev han utnævnt til justitiarius i Norges høiesteret, som begyndte sin virksomhet 1815. I denne stilling blev han staaende til 1827, da han fik avsked med bevidnelse av Kongens særdeles tilfredshet med hans embedsvirksomhet. Han døde i Larvik.

Bull [*bul*], John (1563—1628), eng. musiker, regnes som den første virkelige orgel- og klavervirtuos og den første som foretok virtuosreiser for at gjøre sin kunst alm. bekjendt. B. var ogsaa en fremragende komponist, hvis verker betegner høidepunktet av den typisk engelske homofont-instrumentale stil.

Bull [*bul*], John, økenavn paa englenderne, skal stamme fra Arbuthnot's satire «John Bulls historie».

Bull, Karl Sigwald Johannes (1860—), n. officer, f. i Kra., officer 1880, oberstløytnant 1905, s. a. militær sakkyndig under Karlstadforhandlingerne, 1910—12 statsraad og chef for Forsvarsdepartementet i W. Konows regjering. Som saadan blev det hans opgave at sætte ut i livet den nye hærordning som traadte i kraft 1 jan. 1911. B. blev 1915 generalmajor og chef for 2den division, 1919 generalinspektør for infanteriet. Han har ogsaa optraadt som militærpolitisk forfatter.

Bull, Mette Marie, f. Wang (1876—), n. skuespillerinde, f. i Kra., var knyttet til Nationalteatret fra dets aapning i 1899 indtil 1918. Hun har spillet en række ungpikeroller med lyst sind og godt humør, f. eks. Signe i «En Fallit» og Käthie i «Gamle Heidelberg». Av hendes scener betydeligere roller kan nævnes Elina i «Ved rigets port», Milja i «Ungen» og Pernille i «Den stundesløse».

Bull, Olaf Martin Luther Breda (1882—), n.

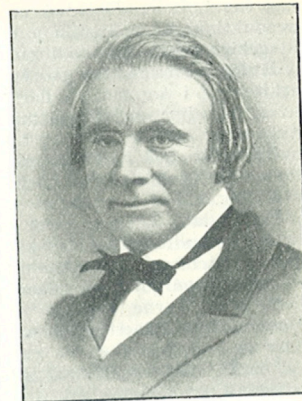
(Fot. L. Forbech.)

Olaf Bull.

forf., f. i Kra. Var 1907—08 knyttet til «Dagbladets» redaktion. Utsendte til julen 1909 sin første samling digte, som av kritikken og publikum blev mottat med enstemmig begejstret og beundrende anerkjendelse. B.s vers utmerker sig ved sin skjønn og ædle, sin fantasifulde og suggestive, sin raffineret subtile, ofte dunkle og vanskelige form; der er noget i hans beruste sværmerier, hans straalende henrykkelser som kan minde om Wergeland. I 1913 kom «Nye digte», i 1915 «Digte og noveller», «Samlede digte» 1919.

Bull, Ole Bornemann (1810—80), n. violinvirtuos, en av det forrige aarh.s berømteste. Studerte først jus og teologi, men opgav snart begge for musikken, var i nogen tid teaterkapelmester i Kra., optraadte efter en konsert i Paris med stor fremgang i Italien og steg ved reiser i Frankrike og England til berømmelsens høider. Var 1844 i Amerika, som siden blev hans hjem, og hvor han hentet sin anden hustru. 1850 grundla han Bergens nationale scene; forsøkte 1852 at grunde den norske koloni Oleana i Pennsylvania, hvad der kostet ham en formue; arbeidet i 1863 forgjæves paa at faa opprettet et musikakademi i Kra., gjorde konsertreiser den halve verden over, i Kra. senest 1875. B. levet sine sidste 10 aar i Amerika, hvor han var æresborger av New York, men tilbragte oftest sommeren i sin smukke villa paa Lysoen ved sin fødeby Bergen, hvor han døde.

374

Ole Bull.

Han var ved siden av sit store forbillede Paganini et særsyn i en romantisk virtuostid, hvori det væsentlig kom an paa en blendende ydre form, men blev ogsaa likesom sit repertoire uberørt av utviklingen, fordi hans kunst allerede hadde faat sin faststøppte form efter de idealer som raadet verden i hans ungdoms- og manddomstid. Av hans kompositioner er «Sæterjentens søndag» blit en uvødelig norsk folkevise. Øvrige verker er «Polacca guerriera», «Siciliana», «Adagio religioso», «Sæterbesøket», «En moders

bøn», mandskvartetten «I ensomme stunder». Mindesmerker over ham findes i Bergen (se planche Bergen) og i Minneapolis. B. var en av de merkeligste violinbegavelser som har levet; han kjendte violinens hemmeligheter som ingen anden, og ikke bare hans kunstgrip, men endmere hans varme, om menneskestemmen mindende tone, var et særsyn. Han var en overlegen personlighet, som av Bjørnson er karakterisert bl. a. i de ord: «Hans indtræden i et værelse slaar alt til jorden.» Han var en ekcentrisk genial kunstnernatur, hvis vandrelev efterhaanden bragte adskillig av sagn og legende om hans navn. Med ham brøt dog den nationale tone i den norske musik scierrikt frem, den tone av dyp vemod og egenartet naturstemning, som utviklet sig videre gjennom Kjerulf og Nordraak og hos Grieg har faat sin ædleste og skjønneste klang. Mens utenverdenen i ham nærmest saa den merkelige virtuos, som paa samme tid imponerte ved sin ranke nordiske høvdingskikkelse og glimret ved sin tendende og blendende bravur, stod han omtrent paa samme maate som Verdi i Italien i sine landsmænds øine tillike som en national heros. Hans glødende patriotiske fantasi omfattet med samme styrke og begeistring Norges scenekunst paa nationale scener og dets musik som dets øvrige kunst samlet i et nationalmuseum. Baade Bjørnson og Grieg fandt sin sterke støtte i ham, og overallt hvor han grep ind med kraftig haand, følte man hans sterke nationalfølelse, som aldrig forlot ham, selv under hans lange fravær fra hjemlandet. Ogsaa i sin kunst hadde han adskillig av den store folketalers tendstof. [Litt.: «Breve i uddrag, udg. af hans søn A. Bull, med en biografisk skitse af Jonas Lie» (Kbh. 1881), og biografier av Wergeland, Kr. Winterhjelm, O. Vik og Cath. Elling («Nordmænd i det nittende aarhundrede»); «Festskrift» [ved John Lund] (Bergen 1901); O. M. Sandvik i «Vore Høvdinger».]

Bull, Ole Bornemann (1842—1916), øien- og ørenlæge i Kristiania. Har paa øiensygdommenes omraade offentliggjort vigtige undersøkelser (om spedalske øienlidelser, sammen med dr. Armauer Hansen; om syfilittiske øienlidelser, doktoravhandling; om nethindekarrenes sygdomme; om synsfeltanomalier). Disse arbeider har paa grund av B.s skarpe iagttagelsesevne og det kunstneriske talent hvormed han har illustrert dem, vundet høi anseelse. Hans tavle til bestemmelse av farvesansen har været meget anvendt.

Bull, Peter Nicolay (1869—), n. læge, dr. med. 1905 (svulster i ovarierne o. a. st.), 1912 professor i kirurgi ved Kra. universitet. Hans klare undervisning

Vedlegg 14 *Aschebous Konversationsleksikon, Bind 2, "Collett, Camilla Jacobine"*

Ord som ikke findes under C, maa søges under K.

Collège [*kaléʒ*] benyttes i Frankrike og Belgien som navn paa kommunale høiere skoler, som forbereder enten for universiteter eller for andre høiskoler. De har forsaavidt, samme opgave som statsskolerne, de franske «lycées», de belgiske «athénées». C. er baade humanistiske og reale anstalter, men deres kursus er forskjellig, dels svarende til vore middelskoler, dels til vore gymnasier.

Collège de France [*kaléʒ de frâs*], navnet paa en høiskole i Paris, grundlagt af Frans I i 1518—45 efter opfordring av den store humanist Budé. Oprindelig var det bestemt for græsk og hebraisk filologi og litteratur. Senere oprettedes der lærestoler i andre sprog, i filosofi og i matematik og naturvidenskab. C. d. F. har som universitet indtatt en uafhængig stilling og været et hjem for fri vidensk. forskning. Det har altid tællt Frankrikes største videnskapsmænd blandt sine lærere.

Collégia nationālia el. pontifficia er navnet paa romersk-katolske uddannelsesanstalter for prester som skal virke i ikke-katolske kristne lande. Det første, «Collégium germanicum», for Tyskland, blev stiftet 1552 i Rom av Ignatius Loyola. Senere efterfulgtes det av c. for Grækenland, England, Ungarn (som senere forenedes med det tyske) og andre. (Se artikelen Propaganda.)

Collégia pietātis (lat.), fromhetskollegier, kaldtes de opbyggelige forsamlinger, som Ph. J. Spener begyndte i sit hjem 1670. Derfra stammer navnene pietisme og pietist.

Colleoni, Bartolomeo (1400—75), ital. condottiere. Efter at ha lært krigskunsten under Sforza og Braccio da Montone optraadte han snart i Venedigs tjeneste mot Milano, snart omvendt. 100 000 dukater testamenterte C. til milde stiftelser i Venedig, men paa den betingelse at hans statue opstilledes. Ved kirken S. Giovanni e Paolo (og ikke, som C. hadde ønsket, paa Marcuspladsen) kneiser nu den storladne rytterstatue, som skyldes Verrocchio. (Se ill. foregaaende side.)

Collett, n. slegt, som ca. 1683 fra England kom til Norge med James C. (1655—1727). Efter at ha egtet Karen Leuch, en rik borgerdatter, nedsatte han sig som trelasthandler i Kra., hvor slegten gjennem flere generationer spillede en fremtrædende rolle i det sociale, kommunale og merkantile liv. Det av stamfaren stiftede handelshus indtøkk med enkelte forandringer i dets sammensætning (C. & Leuch, C. & Søn) en anset stilling inden Kra. handelsstand i over 100 aar, indtil det paa grund av de slette konjunkturer for trelasten i 1821 maatte indstille sine betalinger. James C. blev gjennem sine 9 barn stamfar til en talrik efterslegt, som desuten har skaffet landet en række fremragende embedsmænd og videnskapsmænd. [Litt.: Se næste art.]

Collett, Alf (1844—1919), n. genealog og specialhistoriker, f. paa Eidsvold prestegaard, søn av P. J. C. og Camilla C., 1895 ekspeditionschef i marinestyrelsen. Hans i 1883 utg. «En gammel Christianiaslegt», for hvilket et ældre geneal. verk («Familien Collett», trykt som manuskript 1872) ligger til grund, er et interessant

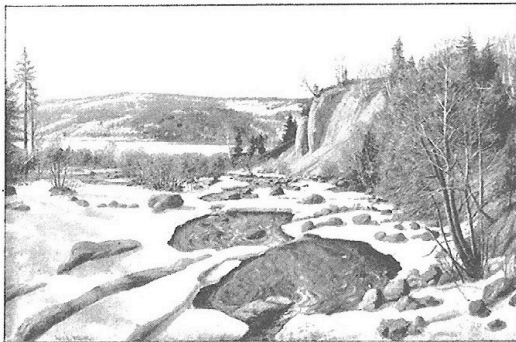
og betydelig arbeide, hvor slegten C.s historie er skildret paa bakgrund av den norske hovedstads hele kommercielle og selskabelige liv. En ny øket og rikt illustrert utgave av dette verk utk. 1915. Av stort kulturhist. værd er hans skildringer av livet paa herregaarden Fladeby i beg. av det 19 aarh. («Fladeby», Kra. 1881), det store illustrerte verk «Gamle Christianiabilleder» (Kra. 1893; ny omarbeidet og forøket utg. 1909) saavelsom enkelte mindre skildringer fra det ældre Kra. Ogsaa de genealogiske arbeider «Familien Elieson» (Kra. 1881) og «Raadmand Peder Müllers efterkommere» (Kra. 1886) behandler Kristiania-forhold. 1911 utgav han sin mors «Camilla C.s livs historie belyst ved hendes breve og dagbøger».

Collett, Frederik Jonas Lucian Bothfield (1839—1914), n. landskapsmaler. Elev av Gude i Düsseldorf. Utstillet første gang 1865. Arbeidet senere flere aar i Kjøbenhavn. I sine tidligere billeder behandlet

han væsentlig motiver fra den norske kyst og kystbyerne, i de senere fra Oplandene. Særlig er C. skattet som maler av vinterbilleder fra egnene omkring Lillehammer. Ved disse billeder, med halvt tilisete bækker og den let overskyede vinterdags egne fine graafiollette tone, indtar C. en særstilling i sit lands malerkunst som en personlig skildrer av et stykke eiendommelig norsk natur.

Collett, Jacobine Camilla, f. Wergeland (1813—95), n. forfatterinde, f. i Kristiansand, d. i Kristiania. Sin

barndom tilbragte hun paa Eidsvold prestegaard, hvor hun fik en meget ujevn og gammeldags undervisning av forskjellige huslærere, indtil hun 14 aar gammel blev sendt til herrnhutternes opdragelsesanstalt i Christiansfeld. Her blev hun et par aar. Mest lærte hun dog, som hun selv sier, ved omgang med de mange interessante og begavede personligheter som færdes i 1830-aarenes Kra., og blandt hvem C. vakte opsigt ved sin yndefulde skjønhed og livlige aand. Hun tilhørte nærmest den «danomane» kreds og var i disse aar svermerisk forelsket i Welhaven. Brutt av hjertesorg og anden motgang gjorde hun i 1834 en reise til Paris og Hamburg, hvorfra hun vendte tilbake med nye kræfter og nyt livsmod. I 1841 blev hun gift med daværende lektor ved Universitetet P. J. C.; ogsaa han var en av Henrik Wergelands motstandere, ja maaske hans bitreste og uretfærdigste kritiker. Egteskapet varte ikke mere end 10 aar. Ved mandens død var det som alt brast for hende. Hun hadde da i løpet av faa aar mistet først sin bror Henrik, saa en kjær veninde og derefter begge sine foreldre. Men prøvelserne og ensomheten modnet hendes tankeliv. Og dybden og alvoret av hendes refleksjoner slog samtiden med forbauselse, ja forferdelse, da hendes store, anonymt utgivne roman «Amtmandens dotre» kom i 1855. Det var det dristigste og mest moderne arbeide i norsk litteratur: en social roman, hvori selve det hellige egteskap blev underkastet en skarp og skannelsøs kritik. At «Amtmandens dotre» forøvrig har holdt sig godt nedgjennem tiderne,

F. J. L. B. Collett: Fra Mesnaelven.

Ord som ikke findes under C, maa søkes under K.

Camilla Collett
(Efter maleri av Gorbitz.)

ved siden av hende, er Amalie Skram, som dog staar tilbage for hende som skribent. [Litt.: «Samlede verker» 1—3, utg. ved H. Eitrem (1912—13); C. Bergsøe, «C. C. Et livsbillede» (1902); M. Schjøtt, «C. C.» i «Nordmænd i det 19. aarh.», bd. 1; A. Collett, «C. C.s livs historie belyst ved hendes breve og dagbøger» (1911); G. Gran, «C. C. En skjebne og et forfatterskap» i «Norsk aandsliv i 100 aar», 3 række.]

Collett, Johan (1775—1827), f. i Præsto paa Sjælland, cand. jur. 1793, foged i Buskerud 1802, amtmand sammesteds 1814, repræsenterede Buskerud paa riksforsamlingen paa Eidsvold, hvor han tilhørte selvstændighetspartiet, paa det overordentlige Storting 1814 samt paa Stortingene 1818—27. C. var medlem av riksforsamlingens finanskomité og en række andre komitéer, oftere som formand.

Collett, Johan Christian (1817—95), n. embedsmand, amtmand i Kristians amt 1854, i Akershus amt 1859, ansat administrator. Sterkt politisk og videnskabelig interessert; tilhørte den Birch-Motzfeldtske fraktion.

Collett, John (1758—1810), n. handelsmand, f. i Kraa, drev sammen med nordmanden Andreas Gram 1783—93 et handelshus i London, hvor hans hjem var et samlingssted for nordboere, og hvor han stiftet et «Nordisk Selskap». 1793 indtraadte han i C. & Son, hvis eneindehaver han blev ved faren James C.s død (1794). C. blev Kraas rikeste kjøbmand nest efter Bernt Anker s. d.), navnlig ved trælasthandel, skogdrift og sagbruk. Han var stor jordgodseier og drev sine gaarder, bl. a. Ullevaal i Aker og Fladeby i Enebakk, som mønsterbruk med talrike forbedringer, som han hadde lært i England, og som han frit lot enhver faa godt av. Flere gode skoler oprettet han ogsaa og var 1809 med om stiftelsen av Selskapet for Norges Vel. Under krigen 1807—08 utfoldet han en frugtbar virksomhet for hærens og landets forsyning med levnetsmidler. I hans omgangskreds fortes datidens sterke selskapsliv, krydret med dramatiske og romantiske jagtpartier (jfr. fru Dункers «Erindringer»). Med C. utdøde familiens ældste gren.

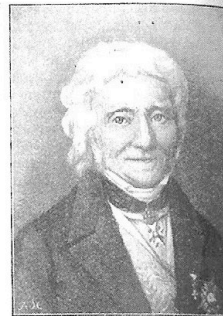
Collett, Jonas (1772—1851), n. statsmand, f. paa Rønnebækholm paa Sjælland, opdraget i Kbh., var en tid ansat i rentekammeret, men utnævntes 1795 til foged i Numedal og Sandsvær og bodde fra nu av paa Kongsberg, hvis fattigvæsen han efter sølvverkets nedleggelse var med om at ordne. Under trængselsaarene 1807—14 utfoldet C. en storartet virksomhet til hjælp for de nød-

lidende og vandt herfor offentlig paaskjønnelse. 1813 blev han amtmand i Buskerud, men kaldtes det følgende aar efter motet i februar paa Eidsvolds verk, hvor han deltok, til medlem av Christian Fredriks raad. Som statsraad deltok C. i de forhandlinger som førte til Mosse-konventionens avslutning. Efter foreningens indgaaelse blev han staaende i regjeringen, hvor han indtil 1822 for det meste bestyrte Indredepartementet. 1822 overtok han ledelsen av Finansdepartementet og fortsatte som dets chef med stor dygtighet sin forgjænger.

grev Wedels arbeide med at bringe finansvæsenet paa føte. 1826 anskaffet han for statskassens regning de to første norske dampskibe. Ham skyldtes det ogsaa at Kongsberg sølvverk ikke blev solgt trods Stortingets beslutning om at avhænde det for 75 000 rdl. I denne tid var C. dog litet populær, dels paa grund av Bodosakens uheldige utgang, dels fordi han i striden mellem statsmagterne støttet kongen. I 1827 blev han endog av Stortinget tiltalt for Riksretten; rigtignok blev han frikjendt, men for et av anklagepunkternes vedkommende med den begründelse at hans forseelse maatte antages at være foranlediget ved en uskyldelig misforstaelse av grundloven. Eftersom de gode resultater av hans finansstyrelse begyndte at vise sig, forandredes dog opinionen. Og da C. efter grev Platens død blev den norske regjerings leder og som saadan arbeidet for en utvidet selvstændighet for kommunerne, vandt han megen anerkjendelse i Stortinget, men kom til gjengjæld i opposition til kongen og chefen for den norske statsraadsavdeling i Stockholm, Lovenskiold. Da kongen under striden med Stortinget 1836 bestutet at opløse dette, gav C. straks Stortinget underretning herom, hvorved dette fik tid til at anklage Lovenskiold for Riksretten, fordi han ikke hadde protestert mot opløsningen. Kongen blev forbitret herover, og da Lovenskiold blev dømt til en bot, fik C. sin avsked. C. var nu meget populær og blev forherliget av Wergeland i et vakkert digt. Karl Johans breve til C. er offentliggjort i «Tidens Tegn» 1920. [Litt.: Böeck, J. C. (1870); Johanne Vogt, «Statsraad C.s hus og hans samtid» (1903).]

Collett, Peter Jonas (1813—51), n. retslerd og publicist. Født i Lier, juridisk kandidat 1835; blev i 1841 utnævnt til lektor og i 1848 til professor i lovkyndighet ved Kristiania universitet; var medlem av en i 1846 nedsat kgl. kommission med oppdrag at utarbeide et utkast til en lov om arveretten og andre i forbindelse hermed staaende dele av eikfilretten. Hans forelæsninger over familie- og personretten er utgit efter hans død. C. leverte talrike æstetisk-kritiske bidrag bl. a. i bladet «Den Constitutionelle» (1837—40) og skrev i kalenderen «Ydale» (1851) en samling «Breve fra Rom». Han stod Welhaven nær og kritiserte skarpt Wergeland.

Collett, Robert (1842—1912), n. zoolog, son av ovenn. P. J. C. og Camilla C. Var 1871—72 assistent, fra 1874 konservator ved Universitetets zoologiske museum, fik 1875 guldmedalje for et arbeide over Norges *aranea*, blev 1876 universitetsstipendiat i zoologi, 1882 det zoologiske museums bestyrer og 1884 professor i

Jonas Collett.
(Efter maleri av Gorbitz.)

Vedlegg 15 *Aschebous Konversationsleksikon, Bind 6, "Kielland, Alexsander Lange"*

59

Kidderminster—Kielland

Ord som ikke findes under K, maa søkes under C.

skildring av Värmland gjennom 100 aar — genialt i sit anleg, men overmattet med stof; den naar glimtvis det sublimt, men vil være de fleste læsere utilgjengelig. Kort efter utsendelsen av dette arbeide døde K. av lungebetændelse. — Han stræbte altid mot det høieste, i sin digtnings form som i dens tankeindhold. For de svake og forurettede hadde han den ommeste forstaaelse, overfor alt uegte var han ubestikkelig. Oftest er han en positivt forkynner av etiske idealer — selv en karakter av sjelden dybde.

Kidderminster, England, by i grevsk. Worcester, ved Stour; 24 333 indb. (1911). K. har gotisk kirke, fagskoler, kamgarvspinnderi, teppevæveri (de saakaldte brüsseler eller axminstertepper), farveri og bryggeri.

Kiderlen-Wächter, Alfred von (1852—1911), t. statsmand, av en i 19 aar. adlet württembergsk borger- og bankierslegt. Traadte 1879 ind i utenriksministeriet, 1881—84 legationssekretær i Petrograd, 1884—86 i Paris, 1886—88 legationsraad i Konstantinopel. 1888—94 foredragende raad i utenriksministeriet, i hvilken stilling han ledsaget keiseren paa mange reiser, mens han ansaes for motstander av Bismarck. 1893 faldt han i unåde, blev gesandt i Hamburg. 1895 i Kbh. og 1900 i Bukarest. 1908 ledet han en kort tid utenriksministeriet og utnævntes juni 1910 til von Schoens efterfølger som utenriksk statssekretær. Han førte som saadan Tysklands politik under Agadir-affæren og Marokko-forhandlingerne, men høstet kun liten anerkjendelse for sin virksomhet.

Kiel, Tyskland, by i Preussen, regjeringsdistrikt Schleswig i det inderste av den 18 km. lange Kieler Fjorde, en bugt av Østersjøen; 205 330 indb. (1919). K. er en av Tysklands bedste havner, var før krigen hovedkriks-havn og staar ved Keiser Wilhelm Kanal (se Nord-Østersjøkanalen) i forbindelse med Nordsjøen. K. har evangelisk og katolsk kirke, synagoge, slot, gammelt raadhus og talrike mindesmerker. Industrien omfatter traearbeider, oljemøller, men fremforalt skibs- og maskinbygning. Statsverftet, nu en avdeling av «Deutsche Werke A/S.», en sammenslutning av alle de forhenstående hær- og marineindustrier, har storartede verksteder, tre bygnings- og utrustningsbassiner, seks tordokker, flytedok. Germania verft har syv dokker og Howalt verk seks dokker. Endvidere Ravensberg og Auschütz & Co.s verker. Antallet av indløpende skibe var (1913) 6122 skibe paa 634 621 ton, derav norske 24 (bare dampskibe) paa 15 000 ton. Dampskibslinjer forbinder K. med de tyske hovedhavner og med Danmark (Korsør, s. d.). Av undervisningsanstalter kan nævnes universitetet, med stort bibliotek, marineakademi, skoler for musikk, haandverk, maskinbygning og skibsbygning; kunst- og naturhistoriske samlinger, teater og lærde selskaper, endvidere blindeinstitut, militærhospitalet og universitetssykehus. Observatoriet i K. var før krigen central for de astronomiske observatorier (til central er utset Ixelles ved Brüssel). K. skal herefter ikke lenger være krigshavn, og anlegget av en frihavn ved kanalmundingen er (1921) begyndt. I K. er norsk vicekonsul. — K. fik 1242 lybsk stadsret, tiltraadte 1284 Hansaforbundet og fik 1665 universitet. Fred mellem Sverige og Danmark 14 jan. 1814. (Se Kielertraktaten.) Opprøret i K. 6 nov. 1918 indleder revolutionen i Tyskland.

Kielce (Kielzy), Polen, guv. mellem Pilica og Wisla (Weichsel), 10 093 km.² med 1 042 000 indb. K. er opfyldt av de ytterste utløpere av Karpaterne og naar i Lysa Gora 612 m., vandes av Wisla og dens bielver og har et behagelig klima. Indbyggerne driver skerbruk, havedyrking og bergverksdrift (sink, bly, kul) og har bomuldsvæveri, brændevinsbrænderi og møllebruk. K. deles i syv kredsler: Andrejev, K., Mjechov, Olkusch,

60

Pintschov, Stopniza og Vloschtschov. — Hovedstaden K. ligger malerisk ved Silniza; 37 100 indb., har mange kirker, biskoppelig seminar og nonnekloster.

Kieler, Laura Anna Sophie Müller (1849—), n.-d. forfatterinde, debuterte 20 aar gammel med «Brands døtre», et livsbillede av «Lili», sterkt paavirket av Ibsen. Tok opphold i Danmark 1872 og egtede 1873 daværende adjunkt K. De nordligste egne og folk har hun skildret i «André fra Kautokeino» (1879) og «Laurekas Korpoinen» (1881). Av størst interesse er hendes nationalpatriotiske produktion, hvori hun navnlig har talt sønderjydernes sak: «Han faldt ved Helgoland» (1894), «Paa post» (1895), «Sønderjydske børn» (1898) o. fl.; av hendes produktion fra de senere aar kan endvidere nævnes «Narren og veirhanen», «Et knippe aks» og «Hvor vejene skilles».

Kielerkanalen, se Nord-Østersjøkanalen.

Kielertraktaten. Efter Napoleons nederlag i slaget ved Leipzig (1813) rykket den svenske kronprins Karl Johan i spidsen for de alliertes tropper mot Napoleons forbundsfælle den dansk-norske konge Fredrik VI. Denne blev efter kort motstand ved fredstraktat til Kiel av 14 januar 1814 tvunget til at avstaa Norge, undtagen Island, Færøerne og Grønland, til den svenske konge, saaledes at Norge skulde danne eget kongerike, forenet med Sverige (art. 4 og 5); i erstatning forpligtet Sverige sig til at betale Danmark en sum penger og avstaa svensk Pommern med Rügen; denne bestemmelse ændredes paa Wienerkongressen derhen, at Preussen fik disse landstrækninger mot at overlate Danmark Lauenburg og betale 2 mill. riksdaler. — Nordmændene anerkjendte aldrig K.s bestemmelser som bindende for sig og hindret dens opfyldelse ved opprettelsen av det selvstændige kongerike Norge. K.s retslige betydning for Norge indskrænker sig derfor til at med den ophorte landets statsretslige forbindelse med Danmark og det danske kongehus, og at Norges folkeretslige stilling fra samme tidspunkt ene avhang av hvad norske myndigheter derom maatte komme overens med de fremmede magter (se Konventionen til Moss).

Kieleruken, et stort seilerstevne ved Kiel, avholdt som regel i sidste halvdel av juni maaned. Stevnet fik sin betydning efter keiser Wilhelm II's tronbestigelse i 1888 og stod for Verdenskrigen med hensyn til deltagelse over den engelske Cowsuoke. I Kiel-seilasene motte deltagere baade fra hele Europa og endog fra Amerika. Norske baater deltok i flere aar med stort held i seilasene ved Kiel. Første præmie, en pokal, blev overrakt vinderen av keiseren personlig.

Kielland, Alexander Lange (1849—1906), n. digter, f. i Stavanger, hvor han tilhørte en av byens ældste og mægtigste handelslegter. K. kom 1855 ind paa sin fødebyss katedralskole, blev student 1867 og cand. jur. 1871. I sin studentertid deltok han livlig i hovedstadens selskapsliv, men la ingen særlige litterære eller kunstneriske interesser for dagen. Han stod ogsaa, hvad hans breve tydelig viser, til at begynde med uforstaaende og motvillig overfor den nationale og folkelige politik, hvis merkesmand Bjørnson var. Efter embetsksammen vendte K. tilbake til Stavanger og kjøpte Malde teglverk, som han drev til høsten 1881. I denne sin brukseiertid forberedte han sig i stilhet og med den største hemmelighetsfuldhet for sin forfattergjerning. Sine første sterke litterære indtryk skylder han Heine og Kierkegaard. Han læste ogsaa i denne tid adskillig fransk litteratur; men den avgjørende tilskyndelse til at opgi sin praktiske virksomhet for litteraturen mottok han dog fra den unge danske virkelighetsdigtning som i 1870-aarene rykket frem under G. Brandes ledelse. Vaaren 1878 brøt han overtvert og drog til Paris. Anonymt offentliggjorde han samtidig i «Dagbladet» sine

Ord som ikke findes under K, maa søkes under C.

første noveller, og kort efter fremkom énaktsdramaet «Paa hjemveien» under fuldt navn i «Nyt Tidsskrift». Efter at være vendt hjem fra sit utenlandsophold utgav han saa i april 1879 sin første bok «Noveller», som med én gang stillet K. i første række blandt «det moderne gjennembruds» forfattere. Paa den norske og danske læs verden virket boken ny og besnærende ved sit vid og sin verdensmandstone og ved sin stils klare, litt kjølige eleganse. At der i denne ironiske iagttagelse stak en skarp og myndig samfundskritiker var det vel kun de færreste som ante; men det blev aabenbart for alle, da K. vaaren 1880 utgav sin første store roman «Garman og Worse». Boken aapnet den lange række av skildringer fra forfatterens fødeby, og dens hovedmotiver var motsætningen mellem gammel og ny tid og mellem rigdommen og fattigdommen, en emnekreds som danner grundlaget for det meste av K.s senere digtning. Omtrent samtidig med «Garman og Worse» utkom en

(Fot. Jacobsen, Stavanger.)
Alexander Kielland.

samling «Nye noveller» og om høsten s. a. «For scenen. Tre smaastykker». K.s svakhet som forfatter er hans ringe evne til dypere sjølegranskning. Han kan, hvor han i sine romaner selv fører ordet, med nogen faa, lette streker tegne et portræt av en sjelden livagtighet, men replikskiftet i hans bøker er altfor letflytende, det søker langt mere at virke ved pikant pointering end ved perspektivisk dybde, det er gjennemgaaende temmelig farveløst, og nogen betydelig dramatik er derfor aldrig. — Stor opsigst og voldsom indignation vakte hans neste roman «Arbeidsfolk» (vaaren 1881) og «Else. En julefortælling» (høsten s. a.). Den første indeholdt et hensynsløst angrep paa vor hjemlige byraakratisme; i den anden var brodden rettet mot det kristelig-moralske hykleri. Efter disse bøker kom «Skipper Worse» (sommeren 1882) som en overraskelse. Romanen var et sikkert og omhyggelig utført kulturbillede fra Stavanger i første halvdel av det 19. aarh., og den gav herunder en fint forstaaende og sympatisk skildring av haugeanismen og dens kamp mot statskirkeligheten. Med «To noveller fra Danmark» (høsten 1882) vakte han adskillig forbitrelse hos vort sydlige nabofolk ved den respektløshet hvormed han snertet en del særlig kjøbenhavnske svakheter, og derpaa utgav han sammen med E. Brandes en dramatisering av «Garman og Worse» (1883). I romanen «Gift» (1883), hvor han vistnok har ydet sin ypperste menneskeskildring i billedet av en stolt og betydelig kvinde som gaar tilgrunde i smaa-byens kummerlige forhold, er emnet den efter K.s mening golde og foreldede latinskoleundervisning, og i «Fortuna» (1884) er motivet forretningslivets moral. — Ingen samtidig forfatter hadde saa direkte og saa konsekvent som K. stillet sin digtning i det politiske frigjørelsesarbeides tjeneste, men der fandtes dog ogsaa indenfor venstrepartiet mange som vanskelig kunde forsones sig med hans moralske og religiøse frisind. Da Bjørnson og Lie 1885 til Stortinget indsendte andragende om digtergætte for K., blev derfor bevilgningen negtet under den Sverdrup'ske regjeringens tilslutning. Samme skjebne hadde forslaget, da det indbragtes de

to følgende aar. Den forbitrede kamp som ved disse leiligheter utkjempedes mellem venstrepartiets moderate, for størstedelen av Vestlandets pietistiske bonde-representanter bestaaende fraktion og dets mere «europæiske» grupper, klarla et motsætningsforhold som længe hadde været merkbart indenfor partiet og hitførte dets sprængning. (Om K.-sakens politiske betydning se J. E. Sars, «Norges historie» VI, 2.) K. hadde ikke personlig deltatt i den strid som førtes om hans virksomhet, men i «Sne» (1886) og endnu skarpere i «St. Hansfest» (1887) kom hans svar til «kaninerne», til den kulturfiendtlige og lyssky vestlandske religiositet. Fra disse aar skriver sig ogsaa lystspillene «Tre par» (1886) og «Bettys formynder» (1887), som begge viser at han ikke var nogen ubetinget beundrer av kvindeemancipationen, samt den politiske komedie «Professoren» (1888). K., som 1886—88 hadde været bosatt i Frankrike, overtok fra nyttaar 1889 redaktionen av «Stavanger Avis», men opgav bladet allerede efter et aars forløp. En artikkelrække om «For-svarssagen», som bekjempet den fra konservativt hold reiste rustningsbevegelse, utkom i særtryk 1890. Næste aar utkom hans sidste fortælling «Jacob», en smaa-by-parvenus historie, og s. a. avsluttet K. sin forfattervirksomhet med en samling smaastykker «Mennesker og dyr». Bokens bedste avsnit er de som bæres av hans naturfølelse, nærmere bestemt hans dype kjærlighet til Jærens natur. Høsten 1891 utnævntes han til borgermester i Stavanger, hvilket embede han indehadde til 1902, da han blev amtmand i Romsdal. I de fristunder hans embedsvirksomhet levnet ham, drev han historiske studier, og som en frugt av disse fremkom «Omkring Napoleon» (2 bd., 1905), et arbeide som er uten videnskabelig værd, men hvori mange avsnit er utformet med hele hans blendende stilkunst. K. døde under et ophold paa Bergens sykehus og blev begravet i Stavanger. I Moldes park er der opstillet en buste av ham; den er skjænket av Bjørnson, som selv holdt avsløringstalen 16 juni 1907. [Litt.: «Breve», 2 bd. med indledning av G. Gran, 1907; «Breve fra K. til hans datter» (fru Beate Krag), 1909; «Breve til hans søn Jens Zetlitz K.», 1910; en række breve til hans ven A. Sømme i «Samtiden» 1908; «Samlede verker» i 11 bd. (1897—98), 2 utg. i 6 bd. (1903—04); mindeutgave i 3 bd. (1907—08); en standardutgave i 5 bd. ved P. L. Stavne og A. H. Winsnes utkom 1919; M. Schjøtt, «A. L. K.s liv og verker» (1904); B. Bjørnson i «Kringjaa» (1896); G. Brandes, «Saml. skrifter», 3 og 18; V. Vedel i «Tilskueren» (1906). En utførlig K.-biografi ved G. Gran vil foreligge høsten 1922.]

Kielland, Axel Christian Zetlitz (1853—), n. embedsmand og personalhistoriker, cand. jur. 1876, fra 1881 i Indredepartementets konsulatkontor, hvor han 1886 blev kgl. fuldmægtig, 1899 byraachef i utenriksavdelingen; 1906 ekspeditionschef for Utenriksdepartementets daværende avdeling for konsulære og kommercielle saker, 1909—20 justissekretær i Høiesteret. Øvet stor indflydelse paa organisationen av utenriksstyret og særlig dets konsulære organer. Utgav 1898 en omfangsrik og interessant stamtavle med rikholdig personalhistorik over «Familien K. med dens kognatiske ascendants».

Kielland, Gabriel (1871—), n. maler og arkitekt, f. i Trondhjem, har faat sin tekniske utdannelse i Trondhjem og Hannover, studerte malerkunst i München, Weimar og Paris. En enkel og streng stil behersker hans bygninger og hans møbelkunst. Foruten gode landskapsbilleder og karakterfulde portrætter har han malt flere altertavler og utført glasmalerier til Trondhjem's Domkirke. Fra 1913 blev der opprettet et eget glasmaleriatelier ved Domkirken, som K. leder.

Kielland, Gustava, f. Blom (1800—89), n. preste-frue, landskjendt som stifter av den første missions-

Vedlegg 16 *Aschebøugs Konversationsleksikon, Bind 9, "Wergeland, Henrik Arnold"*

1349

Werenskiold—Wergeland

1350

ordning av kontrollen med kraftfôr- og kunstgjødsel-
onsetningen.

Werenskiold, Werner (1883—), n. geolog og geograf,
cand. real. 1907, dr. philos. 1924, ansat i Norges Geolo-

giske Undersø-
kelse 1907—17,
universitetssti-
pendiat i geo-
grafi 1910, doc-
cent i fysisk geo-
grafi 1915, be-
styrrer av Geo-
grafisk Institut
siden dets opret-
telse i 1917. W.
har beskjeftiget
sig med studier
over Telemark-
formationen og
sparagmitforma-
tionen og har i
aarene 1917—24
deltat som geo-
log og geograf i
de norske ekspe-
ditioner til Spits-
bergen og Bjørn-
søen. Han har
bl. a. utgitt et geo-
logisk oversigts-
kart over det
sydlige Norge i
1915, «Fra Spitsbergen» (1923), «Fysisk geografi» (lære-
bok for realstuderende, 1925). Foruten om geologi og
geografi har han ogsaa skrevet avhandlinger om me-
teorologiske emner.

Wereschschagin, V. V. se Veresjtsjagin.

Wergeland, Agnes Mathilde (1857—1914), n.-amer.
universitetslærer, f. i Oslo (Kra.), studerte 1884—86 kunst-
historie i München, tok 1890 doktorgraden i Zürich,
kom s. a. til universitetet for kvinder i Bryn Mawr,
Pennsylvania som docent i kunsthistorie, senere til Chi-
cagos universitet som docent i historie og fransk, fra
1903 professor i sprog og historie i Wyoming. Har bl. a.
utgitt en digtsamling, som gjorde hende kjendt blandt
norsk-amerikanerne, og levert bidrag til norske tidsskrifter.

Wergeland, Harald Nicolai Storm (1814—93),
n. officer, f. i Bergen. Adoptivson av morbroren Ni-
colai W. Officer 1837, arbeidet i op-
maalingens tjeneste 1840—45 og utgav
1847 og 1851 det første større veikart
over Norge. Oberstløytnant i general-
staben 1852, generalmajor 1859. For-
svarsminister 1860—68, hvorefter han
samme aar blev kommandant paa Akers-
hus, generallojtnant 1875 og fra 1879
generalfelttøimester og chef for artilleri-
brigaden.

Wergeland, Henrik Arnold (1808
—45), n. digter, f. i Kristiansand som
ældste barn av daværende adjunkt, senere
provst i Eidsvold Nicolai W. og hustru
Alette Dorothea, født Thaulow. W. stam-
mer paa farsiden av egne norsk bonde-
blod, slektsnavnets oprindelige form er
Verkländ, en gaard i Brekke, anneks
til Lavik, ytre Sogn. Da W. var 9 aar
gammel, flyttet familien til Eidsvold. Her
fik barnene riktig av hjertens lyst boltre
sig i et sunt og hærdende friluftsliv,

deres undervisning besørgedes av huslærere, hvis au-
toritet ikke var overvældende. Faren holdt dog strengt
paa lagttagelse av decorum, men var liberal overfor
lek og sang. I 1819 blev H. W. sat ind paa Kra.

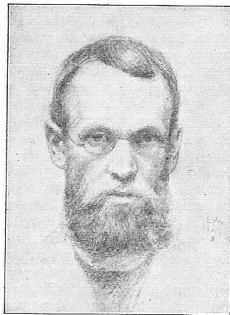
Katedralskole, og
anbragt i huset
bos generalma-
jor B. Aubert paa
fæstningen; den
militære orden
og disciplin paa
dette sted blev
ham dog snart
besværlig, og
efter nogen tid
fik han lov til at
leie sig ind hos
en hører i Lakke-
gaten, hvor han
bodde sammen
med et par ber-
genske studen-
ter, som gav ham
gratis undervis-
ning i at drikke
sterktøl i store
kvantiteter og i
at røge tobak,
samt i flere stu-
denternetheder,
jeg ved ikke én
undtagen». Hans

Erik Theodor Werenskiold: Bondebegravelse. (Nationalgalleriet, Oslo.)

lyst til selvstændig produktion vaagnet tidlig. 13 aar gl.
fik han optat i «Morgenbladet» et stykke gru- og rædsel-
romantik betitlet «Blodstenen», og i de nærmest følgende
aar skrev han sammen med fæteren Jens Aubert (d. 1826)
en mængde fortællinger av lignende indhold og stil. I
1825 blev han student med laud. Ved denne tid havde
Studentersamfundet begyndt at udvikle sig til at bli en
arena for fri diskussion av offentlige anliggender, og W.
blev snart en av de ivrigste og hidsigste debattanter.
Der dannet sig en oppositionel kreds med ham som
midtpunkt. Han var, som hans far sier, fra sin tidligste
ungdom «en sværmende liberal, menneskeven og patriot.
Han var begeistret av liberalismen for fædrelandets fri-
het og lyksalighet, for folkets oplysning og velvære.
Ingen har elsket almuen saa oprigtig som han, ingen
saaledes antat sig dens sak uten sky for al den fortræd

og al den ulykke han derved paadrog
sig... Han delte sit brød med den
fattige og trak sin kjole av og gav den
sammen ingen hadde». Faa store digtere,
som nogen, har saa tidlig som W. været
klar over sin digtnings maal og med.
Endnu mens han som værst tumlet sin
urkraft i det forvovne studenterlivs bru-
tale løier, samtidig som han med momen-
tan flid drev sine teologiske og mange-
haande andre studier, var hans tanke i
stilhet optat av et vældig poetisk verk.
Det blev paabegyndt 1827, men atter og
atter henlagt, indtil han for alvor gav
sig ikast med det vinteren 1829—30 og
fuldførte det da paa nogen maaneder.
6 juli 1830 utkom det under titelen «Ska-
belsen, Mennesket og Messias», et digt paa
720 sider. Kaotisk, vildt formløst, en
jagende hvirvel av dunkle syner og mægtige
billeder, et buldrende virvar av ord og
forestillinger fra alle tider og lande, og

Erik Theodor Werenskiold.
(Selvportræt. Blyantstegning.)

dog fra først til sidst præget av én idé og baaret av én stemning, den han blev tro hele livet igjennem. Men alt skulde med, det høieste og det laveste, det herligste og det ringeste, det sublimt store og sjeldne saavel som det latterlig usle og ubetydelige, alt skulde spilles av hans uendelighetshigende tanke og varmes ved ilden i hans brændende hjerte. «Glem ikke stjernerne! Glem ikke blomsten! Glem ikke ormen i støvet!» Verket, som i den sidste paa dødsleiet foretagne omarbeidelse fik titelen «Mennesket», er et læredigt, en moralsk dityrambe, skrevet til kristendommens og frihetens forherligelse og som uttryk for hans klippefaste overbevisning om menneskets evne til at naa den fuldkommenthetens høide som er maalet for vor tilværelse paa jorden. Digtets fødende ophav er avsnittet «besjælelsen» i første del, og idéen til dette inspirertes ham av hans kjærlighet til hin mystiskblaa himmelblomst, som i hans ungdomspoeti apoteoseres under navnet Stella. Hans kvinde-

Henrik Arnold Wergeland.
(Efter et daguerreotypi.)

ideal gav ham ariadne-traaden gjennem verdenshistoriens labyrint. Det sier sig selv at et digterisk verk av dette imponerende volum maatte vække en viss opsigst i en fattig litteratur som den norske omkr. 1830, men yderst faa var det nok som for alvor prøvet paa at læse det. Der fremkom kun én større, forøvrig velvillig anmeldelse. Welhaven forsøkte at knuse det eller rettere sagt forfatteren ved et haanlig poem i «Morgenbladet», men to aar efter blev han nødt til at prøve en grundigere behandling og skrev da en hel bok, fuld av vrængende kritikk over sin fødte motstander. Forut for denne kritiske pasquill gaar den opvask mellem de to digtere i Studentersamfundets avis, som i vore litteraturhistorier har faat navnet «stumpefeiden». Welhaven seiret her; han var koldblodigere og giftigere; men likeoverfor en kyndig kritiker og forstaaelsesfuld dommer som N. Wergeland, «Retferdig bedømmelse af H. W.», kom han ynkelig tilkort. 1829 hadde W. tat sin teologiske eksamen. Sommeren 1831 gjorde han et par maaneders utflugt til England og Frankrike og vendte hjem med rike indtryk. Først i 25-aarsalderen tok han den praktiske del av teologisk embedseksamen og maatte nu begynde at søke prestekald. Dette drev han paa med i mange aar, men magthaverne vilde ikke ansætte ham, der var jo uenlig adskillige ting i hans liv og offentlige færd som kunde diskvalifisere ham som sjelesørger. Han begyndte en tid at studere medicin, saa fik han omsider en liten post som amanuensis ved Universitetsbiblioteket. 1839 lovet kongen ham Nannestad kapellani, «det usleste i landet», men W. begjerte den ubesindighet at delta i et lystig gjilde i Palæet sammen med nogen preussere, kapellaniet gik op i en «vakker rød sky», og W. feirer forvandlingen med et av sine skjønneste digte. Ved denne tid hadde han forlovet sig med en fattig ung pike av folket, Amalie Sofie Bekkevold, han maatte ha et levebrød, og kongen, som snart formildedes, tilbød ham 200 daler aarlig som personlig gratiale av sin privatkasse, samtidig lovet han at ville tænke paa et passende embede til digteren. W. mottok understøttelsen med tak, kun bad han om at maatte

faa yde vederlag med frit valgte arbeider til folkets oplysning («For Arbeidsklassen», 6 aarg., 1839—45). 1840 blev han ved kongens personlige indgripen utnevnt til riksarkivar. W. regner selv 1834 som det avgjørende aarstal i sin utvikling som digter, fra da av begyndte han at skjelne mellem godt og ondt. Den rene poesi i hans vers folder sig ut i et stadig rikere flor. Det er et vidt felt han ompspænder, fra det troværdig belærende og naive foredrag i barnesange og sjømandsviser til den stolte ørneflugt i kantaten «Vord lys». Men altid rører han hjertestrengene. Gjennem al hans lyrik klinger tilbedelsens og lovprisningens fulde brysttoner, jubel- og takkevadets strømmende akkorder, henrykkelsens og inderlighetens nakne sange, som er bare skjælvende sjæl og brændende følelse. For ham var det et og samme hjerte som banket i alt levende. Blomster, trær, dyr, stener maatte han ha i sin nærmeste nærhet. Han fornam plantens stille glødende higen mot lyset og dens længsel efter at bli gylden frugt og grøde. Blomsterne reiser sig med menneskeasyn og fortæller sine kjærlighetshistorier. Skyen og insektet flammer av den samme fryd. «Intet er mig skjult», utbryter han; «jeg ser bølgernes gjækkende ansigter, læser bladens skrift, selv græssets aarer at pulse og hører rosens hjerte at banke.» Omkring 1840 er han naadd til det høidepunkt av fantasiflugt og skjønhetsberuset naturfølelse, som betegnes ved vidunderdiktet «Jan v. Huysums blomsterstykk», endvidere ved «Egebladene», «Robert Major», «Mig selv», «George F. v. Krogh», «Sydsøseileren», «Sognefjorden», «Auktion over Grotten», «Fordums venner» og mange flere. Det er dypt betegnende for W. at netop i de aar, da forfølgelsens stormveir raste som værst om ham, netop da skapte hans fantasi den herligste vidunderverden av skjønnhet og poesi. Han sier det selv: «Som insektets stik i muslingen avler fornærmelser kun perler i mit hjerte; de skulle engang pryde min aands diadem.» At W. hadde solgt sig, i det øieblik han tok mot en aarlig pensjon av Karl Johan, det tror vel neppe nogen nu længer. Men at det i samtidens øine maatte virke mistænkelig at republikaneren, unionsstormeren, flyvebladsforfatteren, «Statsborger»-redaktøren o. s. v. W. lot sig tildele en naadeskilling av kongens privatkasse, det kan vi nok begripe. Man regnet ikke med W.s barnlige begeistring for helten og personligheten Karl Johan, i hvem han stadig saa republikaneren fra 18 brumaire. Man regnet i det hele tat ikke med den kjendsgjerning at W. hele livet igjennem var digter, intet andet end digter. Det maatte hans herlige sykeleie, hans skjønneste død til, forat de mange kunde tilegne sig denne sandhet. Men da kom ogsaa forstaaelsen. Blandt W.s ypperste verker fra de senere aar nævner vi dramaerne «Barnemorder-sken» og «Venetianerne», fargerne «Papegøien» og «Den konstitutionelle», de skjønneste digtninger «Svalen», «Jøden», «Jødinden» og «Den engelske lods», det tankevekkende essay «Historiens resultat», den ypperlig skrevne «Konstitutionshistorie» samt det spillende livlige skrift om «Jødesagen i det norske Storting». 12 juli 1845 døde W. efter et 14 maaneders langt lidelsesfuldt sykeleie. Hans sygdom og død satte kronen paa hans livsverk. Det var som han trængte disse to frygtede forbundsfæller for ret at kunne vise menneskene hvor ren han var i dyppet av sit væsen, hvor godt hans sjæl taalte lidelsens ildprøve, gjennom den steg han triumferende op av jordlivets knugende forkrænkelighet til evighetens frie stjernehøider. Han sang sig ind i døden med digte som «Sidste reis», «Til foraaret», «Til min gyldenlak» og «Den smukke familie». [Litt.: «Norsk forfatterlexikon», VI; H. Lassen, «H. W. og hans samtid», 2 utg.; samme forf., «Kritikk og polemikk»; samme forf., «I anledning av O. Skavlans skrift om H. W.»; H. Schwanen-

flügel, «H. W.»; O. Skavlan, «H. W.»; H. Koht, «H. W.»; Herluf Møller, «H. W.», en mesterlig skrevet og med ennet fuldkommen kongenial biografi og karakteristisk (Kbh. 1915). W.s skrifter er utgit av H. Lassen; de foreligger desuten i en folkeutgave med indledninger av C. Nærup og professor J. E. Sars. For tiden (1926) kommer de i en mægtig, definitiv utgave ved H. Jæger og D. A. Seip.]

Wergeland, Josef Frantz Oscar (1815—95) n. militær, f. i Kristiansand, bror av H. A. W. Officer 1834, 1880 oberst i Kristiansandske brigade, s. a. generalmajor. Avsked 1893. Ivrig idrætsmand. Tok initiativet til opprettelsen av skiløperdelinger i hæren. Hans bok «Skiløbningen, dens historie og krigsanvendelse» (1865) fik betydning herfor. Udmerket kartteger og topograf. Var i Kristiansand en aarrække medlem av kommunestyret og fik utrettet meget til byens opphøvel og forskjønnelse. En statue av ham blev avsløret i Kristiansand 29 sept. 1917.

Wergeland, Nicolai (1780—1848), n. prest og politiker. Eidsvoldsmand, f. i Hosanger, d. paa Eidsvold. W. blev teologisk kandidat 1803, vandt 1805 universitetets guldmedalje for en avhandling om «De gamle og de nye apologeter» og utnævntes s. a. til adjunkt i Kristiansand, hvor han 1811 blev resid. kap. Som forfatter debuterte han med et par humoristiske smaabøker, «Haldor Smeks tildragelser» (1805 og 1810), der likesaalitt som hans senere digteriske forsøk, «Smaa poesier» (1830) vakte nogen opmerksomhet. Saa meget sterkere gjenklang fandt hans dygtige prisskrift om et eget norsk universitet «Mnemosyne» (1811), som kraftig bidrog til at vække nationalbevisstheten. W. representerte Kristiansand paa riksforsamlingen paa Eidsvold og var medlem av konstitutionskomiteen. Han sluttet sig paa Eidsvold til det parti, som ønsket en forening med Sverige, og la ikke skjul paa sin antipati mot Danmark, en følelse som han gav frit løp i det ubeherskede og uretfærdige skrift «Danmarks politiske forbrødelser mod Norge» (1816). 1815 blev han hofprædikant og ridder av Nordstjerneordenen, noget som ikke var skikket til at styrke hans popularitet, og 1816 blev han utnævnt til sogneprest paa Eidsvold.

Nicolai Wergeland.
(Efter pastel av Toussaint.)

I religiøs henseende var han utpræget rationalist, og den kundskapsrike og i mange henseender rikt utstyrte mand øvet i denne som i flere andre retninger stor indflydelse paa sønnen, Henrik W. Han fulgte ogsaa dennes litterære virksomhet med levende interesse og forsvarte ham overfor Welhavens uforstaaende angrep med skriftet «Retfærdig bedømmelse af Henrik W.s poetik og karakter» (1833). To aar efter utgav han «Forsvar for det norske folk og udførlig kritik over det berygtedeskrift Norges dæmring». Sine sidste aar henlevet han ensom og bitter; men like til det sidste var han optat av studier og forfatterskap. I hans dødsaar utkom saaledes «Tanker og bekjendelser». [Litt.: Hj. Christensen, «N. W.» (1899); A. Bergsgaard, «N. W.» (1908).]

Wergeland, Oscar Arnold (1844—1910), n. maler. W. var elev av Eckersberg i Oslo (Kra.), akademiet i

Kbh. og Romberg og Lindenschmidt i München. Av sidstnævnte bys kunstscole mottok han indtryk som blev bestemmende for hans utvikling. W. var væsentlig historie- og genremaler. Av hans historiske og mytologiske billeder skal nævnes «Christian II og Dyveke», «Inga kongsmoers reise med Haakon Haakonsson», «Løke og Sigyn» og «Norske vikinger», men fremfor alle hans hovedverk «Rigsforsamlingen paa Eidsvold 1814», som 1887 skjænkedes Stortinget av dr. L. R. B. Ring. I Nationalgalleriet i Oslo (Kra.) findes et av hans genrebilleder «Sygt barn» (1906).

Werlauff, Erich Christian (1781—1871), d. historiker, 1829—61 overbibliotekar ved det Kgl. Bibliotek, 1812—71 professor ved Universitetet. Hans talrike arbeider viser usedvanlig lærdom og stor grundighet, men ikke utpræget personlighet; nævnes kan «Historiske antegnelser til L. Holbergs 18 første lystspill» (1838).

Wermelskirchen, Preussen, by i Rhinprovinsen, syd for Remscheid, øst for Solingen; 15 000 indb. (1919). Tilvirkning av plysj, silkevarer, filer m. m.

Werner, Abraham Gottlob (1750—1817), t. mineralog og geolog, 1775 lærer ved bergakademiet i Freiberg. W. er grundlæggeren av geognosien som en speciel videnskap og har utgit «Kurze Klassifikation und Beschreibung der Gebirgsarten» (1787), «Neue Theorie über die Entstehung der Gänge» (1791).

Werner, Alfred (1866—1919), schw. kemiker, Nobelprisvinder i kemi 1913, f. i Alsace, død som professor i kemi i Zürich, hvor han hadde faat sin væsentligste videnskabelige utdannelse. Han utvidet den stereo-kemiske (s. d.) betragtningsmaate som vant Hoff hadde anvendt paa kulstofatomerne og deres forbindelsetil kvælstofatomerne og i det hele tat til de uorganiske stoffers forbindelsetil. Han opstillet en særlig teori for begrepet valens (s. d.). Han antar at tiltrækningen mellem atomerne ikke følger bestemte kraftretninger, men utgaar jevnt fra hele atomets overflate. I de enkle (binære) forbindelsetil av første orden som HCl, H₂O, SO₂, PtCl₄ sammenbindes atomerne ved slike saakaldte hovedvalenser. I disse forbindelsetil er dog ikke atomgruppens tiltrækningskraft mættet. Den har endnu en del affinitet tilovers, og der kan opstaa forbindelsetil av anden og høiere orden, som sammenbindes ved saakaldte bivalenser, f. eks. SO₂.H₂O, PtCl₄.2HCl o. s. v. Paa denne maate opstaa de saakaldte kompleksforbindelsetil, der forholder sig som om et høivalent atom ved hjælp av sine hovedvalenser binder et antal atomer eller sammensatte radikaler (s. d.) til en fastere kjerne, uten om hvilke der findes et større eller mindre antal svakere bundne ioner, f. eks. [SO₂].H₂O, [PtCl₄].H₂O, [Fe(CN)₆].K₄, [Co(NH₃)₆].Cl₃. Det antal atomer eller atomgrupper som i komplekset bindes omkring det centrale atom, synes i maksimum at være 6, det kan ogsaa være 7, og denne maksimale værdi kalder W. for koordinations-tallet. — Ved denne teori er det lykkedes W. at forklare konstitutionen av en mængde sammensatte forbindelsetil som ikke paa tilfredsstillende maate kan forklares ved den gamle valensteori.

Werner, Anton von (1843—1915), t. maler. W. er det nye keiserdømmes maler fremfor nogen anden; han har i en lang række, i malerisk henseende ikke særlig fremragende billeder, skildret personligheter og optrin fra sin samtids tyske historie: «Keiserproklamationen i Versailles», «Berliner kongressen», «Slaget ved Sedan», «Vilhelm II's aapning av riksdagen 1888», «Moltkes 90-ars fødselsdag» o. a. Fra 1875 direktør for akademiet i Berlin.

Werner, Friedrich Zacharias (1768—1823), t. dramatisk forfatter. Hans liv svinget uavnladelig mellem utsvævelse og anger, indtil han i 1811 i Rom gik over